

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MUSA KAZIM EFENDİ'NİN “HÜKEMA-YI CİHAN VE
TA'LİM TERBİYE” ESERİ VE ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
YETİMHANELERDEKİ ÇOCUKLARIN TERBİYE
USULLERİ: DARULHAYR-I ÂLİ ÖRNEĞİ (1903-1909)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia Nur AYVAZ

İstanbul

Haziran-2024

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MUSA KAZİM EFENDİ'NİN "HÜKEMA-YI CİHAN VE TA'LİM
TERBİYE" ESERİ VE ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA
YETİM HANELERDEKİ ÇOCUKLARIN TERBİYE USULLERİ:
DARULHAYR-I ÂLİ ÖRNEĞİ (1903-1909)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia Nur AYVAZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

İstanbul

Haziran-2024

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Üye Prof. Dr. Ferit BAZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Gülşah BALABAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Musa Kazım Efendi'nin Hükema-yı Cihan ve Ta'lim Terbiye Eseri ve Arşiv Belgeleri Işığında Yetimhanelerdeki Çocukların Terbiye Usulleri: Darulhayr-ı Âli Örneği (1903-1909)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Rabia Nur AYVAZ

ÖNSÖZ

Tez konusu belirleme ve yazım sürecinde katkıları, tecrübeleri ve bilgisiyle bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI'ya şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinin zorlu anlarında yanımda olan ve bana koşulsuz sevgisiyle desteğini esirgemeyen annem ve ablam başta olmak üzere aileme teşekkür ederim. Düştüğüm her an beni kaldırmaya çalışan, motivasyonlarıyla yapamayacağım dediğimde elimden tutan bütün arkadaşlarıma desteklerini her daim üzerimde hissettirdikleri için onlara da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversite'sindeki lisans ve yüksek lisans eğitimi boyunca kapısını aşındırdığım, bu uzun ve zorlu yolda benden kıymetli vakitlerini esirgemeyen, sabır ve anlayışla benimle ilgilenen Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK'a, Dr. Öğr. Görevlisi Zehra ÖKSÜZ ŞİMŞEK'a ve Araştırma Görevlisi Ali DEMİREL'e teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmanın her adımında desteği bulunan, maddi ve manevi benim üzerimde emeği olan çok kıymetli Gülay Sancaktar'a minnettarım.

Rabia Nur AYVAZ

İstanbul-2024

ÖZET

MUSA KAZIM EFENDİ’NİN “HÜKEMA-YI CİHAN VE TA’LİM TERBİYE” ESERİ VE ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA YETİMHANELERDEKİ ÇOCUKLARIN TERBİYE USULLERİ: DARULHAYR-I ÂLİ ÖRNEĞİ (1903-1909)

Rabia Nur AYVAZ

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Haziran, 2024 – 176 sayfa

Bu çalışmada, 1903’te kurulmuş Darulhayr-ı Ali’deki yetim çocukların terbiyesinde uygulanan usullere dair Osmanlı Arşivi kaynaklarındaki bilgilerin, bu çocukların talim ve terbiyesine katkı ve etkilerinin, Musa Kazım Efendi’nin eserlerindeki pedagoji ve tarih perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Musa Kazım Efendi’nin ‘Hükema-yı Cihan Ve Ta’lim Terbiye’ isimli eseri incelenmiş olup bu eserde talim terbiye veyahut pedagoji olarak bahsettiği ilme dair ilkçağdan başlayarak devlet yapılanmalarının eğitim sistemlerine ve bu ilimle ilgilendiğini belirttiği bazı fikir adamlarının düşüncelerine yönelik çıkarımları aktarılmıştır. 1911’de İstanbul’da basılan bu eserin yazılma amacının sadece talim terbiye ilmine yönelik bilgi vermek değil, Osmanlı halkını felsefe ilmine alıştırmak olduğu eserde dile getirilmiştir. Musa Kazım Efendi’nin eserdeki eğitim anlayışı ve görüşleri, Darulhayr-ı Ali kurumu içerisindeki eğitim anlayışına yönelik örneklerle ilişkilendirildiğinde modern anlayıştan ziyade kurumda geleneksel Türk-İslam eğitim anlayışının yön verici ve hakim konumda olduğu görülmüştür. Cezalandırma sisteminin kurum içinde kabul görmediği, yetim çocukların psiko-sosyal sağlıkları için çalışmalarda bulunulduğu, kurum içi uygulamaların çocukların eksik yönlerini tamamlamaya yönelik olduğu ve Osmanlı’nın eğitim anlayışının kendi içinde bir alt kültür oluşturduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Darulhayr-ı Âli, Musa Kazım, Yetim, Talim, Terbiye

ABSTRACT

THE METHODS OF EDUCATING CHILDREN IN ORPHANAGES IN THE LIGHT OF MUSA KAZIM EFENDİ'S "HÜKEMA-YI CİHAN VE TA'LİM TERBİYE" AND ARCHIVE DOCUMENTS: THE CASE OF DARULHAYR-I ÂLİ (1903-1909)

Rabia Nur AYVAZ

Master's Thesis, History and Civilisation Studies

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr. Nuray OCAKLI

June, 2024 – 176 page

In this study, from the perspective of pedagogy and history in Musa Kazım Efendi's works, it is aimed to evaluate some of the practices that were applied to the children staying in Darulhayr-ı Ali, which was established in 1903, and to evaluate their contribution and effects on their education and upbringing. Musa Kazım's work titled 'Hükema-yı Cihan Ve Ta'lim Terbiye' has been analyzed and his inferences on the education systems of state structures starting from the ancient times regarding the science he mentioned as education or pedagogy and his inferences about the thoughts of some intellectuals who were interested in this science have been conveyed. He stated that the purpose of writing this work, which he published in Istanbul in 1911, was not only to provide information on the science of education and training, but also to familiarize the Ottoman people with the science of philosophy. When Musa Kazım Efendi's understanding of education and his views in the work are associated with examples of the understanding of education within the Darulhayr-ı Ali institution, it is seen that the traditional Turkish-Islamic understanding of education is in a guiding and dominant position in the institution rather than the modern understanding. It was stated that the punishment system was not accepted within the institution, that efforts were made for the psycho-social health of orphaned children, that the practices within the institution were aimed at completing the deficiencies of the children and that the Ottoman understanding of education formed a subculture in itself.

Keywords : Darulhayr-ı Âli, Musa Kazım, Orphan, Education, Training

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BEYANI	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.4. Tezin Konusu ile Alakalı Literatür Tanıtımı.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	
YETİM HANELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YETİMLER	8
2.1. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı: 19.yy ve Sonuçları.....	8
2.2. Modernleşme Dönemi Osmanlı Toplumunda Aile, Yetimler ve Toplumsal Bir İhtiyaç Olarak Doğan Yetimhaneler	16
2.3. Yetim Kavramı ve Osmanlı İslam Toplumunda Yetimler	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ÇOCUK TERBİYESİ KONUSUNDA YENİ GÖRÜŞLER: MUSA KAZIM EFENDİ	37
3.1. Osmanlı Döneminin Eğitimcisi ve Mutasarrıfı Musa Kazım Efendi	37
3.2. Hükemâ-yı Cihan Ta'lim ve Terbiye Tarihi Eseri	37
3.3. Kitabın Basım ve Yazım Aşaması ve Önemi.....	38
3.3.1. Kitabın Muhtevasına Yönelik Bilgiler	41

3.3.2. Eserlerindeki Talim ve Terbiye Düşüncelerine Yönelik Örnekler	42
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARULHAYR-I ALİ.....	97
-----------------------------	-----------

4.1. Darulhayr-ı Ali Öncesinde Yetimlere Yönelik Faaliyetler	97
--	----

4.2. Darulhayr-ı Ali'nin Kurulması.....	99
---	----

4.2.1. Darulhayr-i Âli'nin Kuruluş Gerekçesi ve Öğrenci Özellikleri.....	101
--	-----

4.2.2. Ders Programları ve Okul Ders Sistemi.....	104
---	-----

4.2.3. Kurumun Disiplin Yöntemleri	108
--	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

DARULHAYR-I ÂLİ'DEKİ YETİMLERE YÖNELİK TALİM VE TERBİYE ÖRNEKLERİ	113
--	------------

5.1. Osmanlı'da Çocuk Farkındalığı	113
--	-----

5.2. Darulhayr-ı Ali'deki Yetim Çocukların Talim Ve Terbiye Usulleri	119
--	-----

5.2.1. Yatılı Okullarda Karşılaşılan Bir Sorun : Alt Islatma	120
--	-----

5.2.2. Sosyalliğin Çocuk Üzerindeki Etkisi	130
--	-----

SONUÇ.....	145
-------------------	------------

KAYNAKÇA	153
-----------------------	------------

EKLER.....	158
-------------------	------------

EK1. Darülhayr'da yaşları küçük olup yataklarını kirleten çocukların cezalandırılmayarak ayrı bir yatakhaneye alınıp geceleri uyandırılması.	158
--	-----

EK2. Darülhayr'da yaşları küçük olup yataklarını kirleten çocukların cezalandırılmayarak ayrı bir yatakhaneye alınıp geceleri uyandırılması.	159
--	-----

EK3. Darülhayr'da bulunan kimsesiz talebelere Cuma günleri harçlık verilerek güvenilir bir memur refakatinde gezdirilmesi.	160
--	-----

EK4. Hastalığı dolayısıyla bir seneliğine memleketine gönderilecek olan Darülhayr talebelerinden Yusuf Efendi'nin yol masrafının karşılandığı.	161
--	-----

EK5. Hastalığı dolayısıyla bir seneliğine memleketine gönderilecek olan Darülhayr talebelerinden Yusuf Efendi'nin yol masrafının karşılandığı.	162
EK6. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.	163
EK7. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.	164
EK8. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.	165
EK9. Zeyneb Hanım Konağı.....	166
ÖZGEÇMİŞ.....	166

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
Akt.	: Aktaran
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
S.	: Dergi Sayısı
Sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Yy.	: Yüzyıl
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi.
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi.
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak.
MF.HYR.	: Maarif Nezareti Daru'l-Hayr.
Y.	: Yıldız
Y..PRK.HH.	: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
A.}MKT.MHM.	: Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı.
BEO.	: Babıali Evrak Odası
İ.MF.	: İrade Maarif Nezareti

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Osmanlı arşiv belgeleri, modernleşme dönemindeki değişim ve dönüşümler konusunda yapılan araştırmalar için eşsiz kaynaklar sunan bir imparatorluk arşividir. Tutulan detaylı kayıtlar, bu dönemde devletin sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim vb. alanlardaki reformlarla modernleşme konusunda birçok önemli adımlar attığını göstermektedir. Devlet bilhassa sosyal alanlarda modernleşmenin gerektirdiği hatta zorunluluk haline getirdiği birçok kurumu Osmanlı sisteminin parçası haline getirmiş ve günümüz müesseselerinin benzeri kurumların sayısı gözle görülür bir biçimde artmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde kurulan Darulhayr-ı Ali de, ihtivası itibariyle günümüz yetimhanelerinin çok daha ötesinde bir anlayışla kurulmuş bu yeni müesseselerden biri sayılmaktadır. Sosyal devletin ön plana çıktığı 19.yy.'da şehirlerin büyümesinin getirdiği sosyal ağ zayıflığı, toplumsal yapının değişime uğramasına sebebiyet vermiş ve devletin rolü de bu dönemdeki şartlara göre şekillenmiştir. Halkın bazı kesimlerinin sosyo-ekonomik düzeyinin yükseldiği bazı kesimlerinin ise daha da düştüğü bu dönemde devlet, muhtaç durumda olan halkının hamisi rolünü üstlenmiştir. Ortaya çıkan ihtiyaçlara binaen kurulan yeni kurumlar, bu dönemde modernleşen ve değişen toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Osmanlı'nın 19.yüzyılı, özellikle son çeyreğinden itibaren sosyal politikalar itibariyle modern uygulamalarla paralel yürütülmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği de otuz üç yıllık saltanatıyla döneme damgasını vurmuş olan Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) birçok kurumun temelini atmış olmasıdır. Tahtta kaldığı süre boyunca bilhassa toplumsal alanda birçok yeniliğe imza atılmış, modern eğitim sisteminin zemini oluşturulmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminden önce, özellikle 19.yy boyunca yapılan savaşlar devlete birçok toprak kayıpları yaşatmış ve bu da Anadolu ve özellikle İstanbul'a doğru bir göç dalgasını da beraberinde getirmiştir. Savaş sonrası gelen maddi sıkıntılar birçok aileyi yoksullaştırmış fazla sayıda çocuğun yetim ve öksüz kalmasına neden olmuştur. Bilhassa hayata böyle zorlu süreçler yaşayarak başlayan çocukların iyi bir eğitim alıp topluma kazandırılması için, devlet tarafından bu dönemde birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır.

Çocuk yetiştirmenin özen, dikkat, koşulsuz kabul ve sevgi istediği bir gerçektir. Bu sebeple devlet, kurumları aracılığıyla kimsesiz, yetim ve/veya öksüz kalmış çocukları hem maddi hem manevi kazanımlar elde etmeleri için desteklemiştir. Hatta bu anlayışla Anadolu'da ve İstanbul'da birçok Islahhane, Darüleytam, Darulhayr, Darülaceze müesseseleri kurulmuştur. Bu tez çalışması kapsamında ele alınacak Darulhayr-ı Ali de, II. Abdülhamid'in destekleriyle açılan, bilhassa yetim çocuklar için kurulan müesseselerden biridir. II. Abdülhamid'in tahta çıkışının sene-i devriyesi sebebiyle 1903'te açılmış bu kurum çocuklara sadece yatılı yurt değil, eğitim ve mesleki edinimleri için de destek veren bir müessese olmuştur. Bu kurumda korunmaya ve bakıma muhtaç çocukların kurumda aile sıcaklığı oluşturularak, toplumlarına ve devletlerine karşı sorumlu ve bilinçli bireyler olarak büyümeleri gözetilmiştir. Çocukların hem psikolojik hem fizyolojik olarak sağlıklı bireyler olabilmeleri için kurumda oluşturulan yuva modeli, birer yetişkin olduklarında kendi kendilerine yetebilen ve ihmale mahal vermeden yaşadıkları zorlu süreçleri en az hasarla atlatabilmeleri adına destek olmaya çalışmıştır. Çocukların toplumsal hayata intibakları için bir hazırlık süreci olan bu kurum, barındırdığı öğrencilerin sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmelerine ve buradan ayrıldıktan sonra mesleki ve akademik eğitimden dini eğitime, sosyo-kültürel eğitimle hayata adaptasyona kadar her açıdan çocuğun hazır edilip topluma kazandırılmasını amaçlamıştır. Bu açıdan da kurumun uygulamaları döneminin ve sonrasının çocuk talim ve terbiyesi açısından dikkate değerdir.

1.1.Araştırmanın Amacı

Sosyal devlet yapılanmasının sahneye çıkmaya başladığı 19.yy'da, geleceğin neslini oluşturacak çocuklara da ayrı bir özenle yaklaşılmış, yaşam kalitelerinin artırılması, sağlıklı bireyler olabilmeleri ve iyi bir ortamda yetişmeleri için devlet, yeni müesseseleriyle buna zemin oluşturmaya çalışmıştır. Çocuk yetiştirmenin özen, dikkat, koşulsuz kabul ve sevgi istediği bir gerçektir. Osmanlı Devleti de küçük yaştan itibaren çocuk yetiştirme konusunda ailelere kurumlar aracılığıyla hem eğitimde hem sosyal destek açısından yardımda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu destekler Osmanlı'nın son dönemlerinde de artarak devam etmiştir. Aile kurumunun dönemin

koşullarından kaynaklı zarar görüp kimsesiz kalan çocukların sayısının her geçen gün artması, devletin koruyucu rolü üstlenmesine sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nden bugüne aktarılan arşiv belgelerinden ulaşılmış, 1903'te kurulmuş Darulhayr-ı Ali'de kalan çocuklara uygulandığı görülen bazı uygulamalara dair bilgilerin, onların talim ve terbiye eğitimine katkı ve etkilerinin Musa Kazım Efendi'nin eserlerindeki pedagoji ve tarih perspektifinden değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır.

1.2.Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri

19.yy.'ın son çeyreği, önceki dönemlerin etkisiyle birçok açıdan değişimlerin yaşandığı, ekonomik, toplumsal, eğitim, sosyal vb. alanlarda hayatın her köşesine dokunan reformların yapıldığı bir dönemdir. Özellikle konu gereği bakıldığında sosyal alana yönelik Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki yapılanmalar hakkında kurumlara, faaliyetlere, uygulamalara yönelik birçok çalışma meydana getirilmiştir. Darulhayr-ı Ali de birçok çalışmanın yapıldığı müesseselerden biridir. Ancak hazırlanan tezler, kaleme alınan makaleler, yayınlanmış kitaplar vb. yayınlar genel çerçevede bakıldığında kurumlar ve işleyişlerine yönelik tanıtıcı yazılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada ise bahsedilen kurum olan Darulhayr-ı Ali'de kalan çocukların talim ve terbiyesi açısından kurumdaki yaşantı ele alınmaya çalışılacaktır. İncelenen dönemin sonrasında kaleme alınan çocuk eğitime yönelik pedagojik eser Hükema-yı Cihan ve Ta'lim Terbiye kitabından edinilen bilgilerle, konuya dair elde edilmiş arşiv nüshalarından örnekleri çocukların yaşam alanı ve bu alanda onlara uygulanan eğitim modelinin o dönem ve sonrasındaki çocuk yetiştirme usullerindeki yeri ve önemi ele alınacaktır.

Çalışma bir müessese çalışmasının ötesinde kurumun uygulamalarını ve bu uygulamaların modern zamandaki karşılıklarına değinerek müessese üzerinde yapılmış diğer çalışmalardan farklılaşmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışmayla Musa Kazım Efendi'nin Osmanlıcadan Latinize edilerek basılan eserinin, günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş versiyonu okuyucu ve araştırmacılara sunulurken, literatürdeki varlığını daha görünür kılmak ve çalışma yapacak araştırmacılara kolaylık sunmak amaçlanmaktadır.

1.3.Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında tarihi belgeler üzerinden olay ve olguların incelenmesi dolayısıyla tarihsel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu tekniğe sadık kalarak elde edilen arşiv belgelerinden konunun içeriğinde dair verilerin doküman analizi yapılacaktır. Elde edilen bulguların incelenmesi ve düzenlenmesiyle araştırma probleminin sonuçlarına dair veriler ortaya konmaya çalışılacaktır. Konumuzun ele alınan müessese faaliyetleri dışında kalan bölümünde de, içeriğe dair birbirinden bağımsız yapılan araştırmalar betimsel analiz metodu kullanılarak çalışılacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubi Kalemî fonundan belgeler taranarak kaynak oluşturulmuştur. Çalışmanın temel malzemesini Darulhayr-ı Ali kurumunun işleyiş biçimindeki faaliyetleri ortaya koyan arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu arşiv belgeleri alan yazın çalışmalarıyla desteklenecektir. Buna ek olarak Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım Efendi'nin "Hükema-yı Cihan ve Ta'lim Terbiye" adlı eseri de çevirisi yapılmış olarak günümüzde kullanıma sunulmuştur. Bu çalışmayı destekleyecek bir eser olarak bu tez yazımında kullanılacaktır.

1.4.Tezin Konusu ile Alakalı Literatür Tanıtımı

Bu çalışma, Darulhayr-ı Ali'de yetişen çocukların talim ve terbiye eğitimlerine yönelik uygulamaları incelemekte ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında bu kurumdaki bazı uygulamaları Sultan Abdülhamid döneminin önemli eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi'nin 1911 yılında yayınlanmış olan "Hükema-yı Cihan ve Ta'lim Terbiye" adlı eserinde sunduğu modern terbiye ve eğitim metotlarıyla karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmanın birincil kaynaklarını arşiv araştırmaları sonucu elde edilmiş Darulhayr-ı Âli müessesesindeki yetim çocukların talim ve terbiyeleri için yapılan uygulamalardan birkaç tanesini içeren belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler dönemin eğitim sistemindeki modernleşme adımlarının ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaya çalışmakta büyük önem taşımaktadır. Türk-İslam medeniyeti eğitimi anlayışının bir ürünü mü yoksa modern eğitim sisteminin bir parçası mı olduğunun anlaşılması açısından tezin ana bölümü için mühim konulara içermektedir. Üç arşiv belgesi de Maarif Nezareti Mektubi Kalemî'nden elde edilmiş olup konu itibarıyla yetim çocukların kurumdaki talim ve terbiye usullerine yönelik araştırmacılara ipucu sunmaktadır.

İlk belge, bazı çocukların geceleri uyku halindeyken, sebepsiz olarak altını ıslatmış olmaları konusunda ne yapılması gerektiğinin sorgulandığı, çocuğa karşı uygulanan davranışın doğru olup olmadığının anlaşılması için sual edilen bir belgedir. Çocukların küçük yaşlarda altına kaçırmaları normal bir durumdur. Psikolojide de çok önemli görülen tuvalet eğitimi konusunun Osmanlı Devleti'nin modernleşme aşamasında tesis edilen bir müessesesinde nasıl ele alındığını ortaya koyan bu belgede, karşılıklı bir yazışma söz konusu olup, maarif nezaretinden cevap beklenmiştir. Alınan cevabın bizlere gösterdiği noktada önemli husus şudur ki; psikolojik olarak çocukların talim ve terbiyelerinin önemli bir parçası olarak görülen tuvalet eğitiminin çocuk üzerinde bırakacağı etki sebebiyle nasıl ele alınması gerektiği açısından ebeveynlere ve çocuğun bakımından sorumlu herkese emsal sayılacak bilgi sunmaktadır.

İkinci belgeyi incelediğimizde, Darulhayr-ı Âli'de çocukların izin günü olan Cuma günleri, yetimhanede kimsesiz olup izin gününü yalnız geçirecek çocukların tek başlarına dolaşmalarına izin verilmeyip yanlarına güvenilir bir memur atanarak dolaşmaya çıkarılmaları hakkındadır. Belgenin içeriğine bakıldığında kurumda bu gezintiye çıkarma davranışının sebebiyet vereceği bazı davranışların önüne geçmek için de adımlar atıldığı görülmektedir.

Üçüncü belgede ise, kurumdaki hocaların ve öğrencilerin Mevlid-i Şerif dolayısıyla padişah tarafından gönderilen şekerler ile sevindirildiği hakkında elde edilen belgedir. Sultan II. Abdülhamid tarafından devletin bir sembolü gibi kullandığı atıyye-i seniyyeler, sosyal yardım davranışı olarak da ihtiyaç sahibi kimselere gönderilmiştir. Çeşitli şekillerde hediye gönderdiği de görülmektedir. Bunlardan bazıları kurumlara da gitmekte olup Darulhayr-ı Âli de bu hediyelerle sevindirilen müesseselerden biridir.

Tezin ana bölümünde bilgilerine başvuracağımız bir diğer kaynak Musa Kazım Efendi'nin eseridir. Bir tarih felsefecisi olan Musa Kazım Efendi çocuk eğitimi konusuyla bir muallim olarak ilgilenmiş ve psikoloji ve pedagoji yönünden eğitimle alakalı eserleriyle modern dönemin eğitim anlayışından günümüze edindiği bilgilerini aktarmıştır. Kitaplarının içerisinde pedagoji ilmiyle alakalı bilgiler bulunan Musa Kazım Efendi sıklıkla aynı ismi taşıyan bir şeyhülislam ile karıştırılmaktadır. Burada çalışılan kişi ise Kozan Mutasarrıflığı yapmış olan Musa Kazım'dır. Hayatına dair bilgilerin kısıtlı olması dolayısıyla karışıklığa mahal vermemek için ihtiyatlı

davranılması gereken bu zatın eserleri araştırma konusu olmuş ve bunların içerikleri yayınlanmıştır. Bu tez çalışmasında “Hükema-yı Cihân Tâlim ve Terbiye Târîhi” isimli eseri ele alınacaktır. Eğitimci bu kitabında, modernleşen eğitim-öğretim sistemi hakkında tarihsel bir bakış sunmakta olup, eski dönemlerin eğitim metotlarına değinerek kendi dönemine kadar olan eğitim sistemine yönelik bilgi vermektedir. Basım tarihi 1911 olsa da eserin çok öncesinde kaleme alındığı bilinmektedir. 1897 yılında yayınlanmış başka bir eserin içerisinde ele aldığı pedagoji konusunun genişletilmiş, üzerinde daha çok çalışılmış versiyonu Hükema-yı Cihan isimli eseridir.

Osmanlı Dönemi tarih çalışmaları yapan birçok araştırmacı, Darulhayr-ı Ali hakkında genellikle kurum özelinde çalışmalar ortaya koymuştur. Müessese tarihi içinde incelenen bu kurumun işleyişi dışında, çocuklara verilen eğitim ve sosyal yardım faaliyetleri bakımından da incelendiği söylenebilir. Burada barınan çocuklara uygulanan faaliyetlerin ayrıca çocuk talim ve terbiyesi açısından ele alınışına dair literatür taraması yapılırken araştırılmış herhangi bir çalışmayla karşılaşmamıştır. Geçmişe yönelik bir çalışma olduğundan dolayı modern zamandaki çocuk yetiştirme usulleri ile benzerliklerini ve buradaki konumunun ele alınması, literatür açısından farklı bir bakış sunmaya çalışmaktadır. Alanyazın çalışmalarının birçoğunda çalışılan konulardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Hikmet Zeki Kapıcı tarafından 2012’de hazırlanan “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darulhayr-İ Âli” isimli doktora tezinde tesis edilmiş bu kurumun daha çok işleyişini, eğitimsel yapısını, yönetimini ele almıştır.

Hikmet Zeki Kapıcı’nın Uluslararası sosyal araştırmalar dergisinde 2013’te yayınladığı “Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darulhayr-ı Âli Örneği” makalede kurumdaki disiplin ve cezalar ele alınarak bunların başarı ve ödüllendirmedeki yeri ve disiplin sistemindeki önemi ele alınmıştır. Bu müessesenin kuruluşu ve eğitim-öğretim sistemi de makalede değerlendirmeye alınan bir diğer konu olmuştur.

Safiye Kesgin tarafından 2016 yılında Dini Araştırmalar dergisinde kaleme alınan “Osmanlı’nın Son Döneminde Kimsesiz Ve Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimi ve Topluma Kazandırılması: Kastamonu Örneği” isimli çalışmasında yetim, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar için kurulmuş kurumları ve genel çerçevede incelediği

kurumların kurulma sebepleri, işleyişleri ve toplumsal açıdan bu kurumların sağladıkları katkıları Kastamonu ili bazında ele almıştır.

Gül Hanım Cengiz tarafından 2019 yılında hazırlanan “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk” adlı doktora tezi de yukarıda bahsedilen bir diğer çalışma gibi Abdülhamid dönemindeki çocuklara yönelik oluşturulan sosyal politikaları ele almıştır. Çocukların yaşamlarına yönelik meydana getirilen faaliyetler ele alınarak sosyolojik açıdan çocuğun her alandaki varlığı ve durumu incelenmiştir.

Bu bilgilerden görüldüğü üzere alanyazın çalışmalarının birçoğu; kurumun kendisi, işleyişi, eğitim sistemi ve sosyal yardım alanındaki bir uygulama olarak literatüre katkı sağlamaktadır. Diğer araştırma konuları da Abdülhamid döneminin sosyal konularını, çocuk üzerinden ele almaya çalışmıştır. Bu çalışmada ise arşivden elde edilmiş belgelerden alıntılanmış kurum içi uygulamalardan sözü edilenlerin, çocuk yetiştirme yaklaşımlarındaki konumu ele alınmaya çalışılacaktır. 1900’lerin başında Osmanlı kurumlarındaki çocuk eğitim sistemi ve yetiştirme tarzlarının modern eğitim sistemiyle benzeştiği noktalara değinmek esaslarımız arasında olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

YETİMHANELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YETİMLER

2.1. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı: 19.yy ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nin bir buhran zamanı ve en uzun süren yüzyılı olarak adlandırılan 19.yy., esasında sadece onu değil tüm dünyayı derinden sarsan olayların yaşandığı bir yüzyıl olarak ele alınmalıdır. Toplumsal, siyasi, ekonomik, askeri alanlarda yaşanan gelişmeler tüm dünyaya tesir ettiği gibi Osmanlı'yı da etkilemiştir. Ortasında kaldığı veyahut içine düştüğü diyebileceğimiz dünyanın zorlu şartları, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Salgın hastalıkların yayılması, uzun süren ve bitmek bilmeyen savaşlar, yaşanan toprak kayıplarının getirdiği küçülme, özellikle İstanbul gibi şehirlere kaybedilen bölgelerden yaşanan yığın halinde göç eden insanların sayısını arttırmıştır. Ülkenin demografik yapısında gözle görülebilir değişiklikler yaşanmıştır. Bu doğal olayların neden olduğu akınların oluşturduğu yoksulluk, kayıplar, ölümler birçok probleme sebebiyet verdiği gibi, çözümlerini de modern uygulamalarda ve devlet anlayışında farklılaşmakla sağlamaya çalışmıştır. Adı geçen olaylar ve bu yüzyılın getirdiği teknolojik alandaki ilerlemeler, şehirleşme faaliyetleri, endüstrileşmenin artması ve bütün bunların bireylere ve toplumlara etkisi, sadece devlet yapılanmasına değil aynı zamanda devletin daha küçük bir birimi olan aile müessesesine de derinden tesir etmiştir. Ayrıca modern düşüncelerin gelişmesi ve fikirlerinin yönetimi etkilemesi, Osmanlı'yı daha çok sosyal devlet anlayışıyla hareket etmeye mecburi teşvik etmiştir.¹

Zamanla değişen sosyal, iktisadi ve siyasi durumlar, devletin mekanizmalarına etki eden sanayileşme ve seri üretime geçiş gibi yeniliklerde etkili olmuşlardır. Bu koşulların getirdiği zenginleşme, her kesime aynı oranda maddi kazanç sağlamamış, bazı kesimlerin durumunu daha da kötüleştirmiştir. Değişen demografik yapı daha çok

¹ Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 36, S. 2 (2012): 4-6.

ihtiyaç sahibi ve yoksul insanın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Devlet, bu muhtaç kimselerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışmış ve mazlumların hamisi rolünde bir konuma gelmiştir.²

Biraz geriye giderek 19.yy'ın Osmanlı için neden en uzun yüzyıl olarak adlandırıldığına da bakmak gerekmektedir. Çünkü devlet önceki yüzyılların arkasında bıraktığı kalıntıları ve kötü şartları ile daha da zorlu süreçler yaşamak durumunda kalmıştır. Bu zorlu süreçlerin başlangıcı için kesin bir tarih vermek zor olsa da, toprak kayıplarının yaşanmaya başladığı tarihlerden itibaren Osmanlı'nın durumu daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca izlenen politikaların değişmek zorunda kalışının oluşturduğu bocalamalar, yaşanan uzun süreli savaşlar, yönetimde, askeri sistemde, ekonomi gibi alanlarda yaşanan bozulmalar sebebiyle eyalet ve beylik isyanları, ayaklanmalar gibi olayların yaşanması da bu konuda etki eden sebeplerden sayılabilir.³ Osmanlı tarihçilerinin diline pelesenk olmuş dönem adlandırmalarından duraklama döneminin, Karlofça anlaşması ile Osmanlı için son bulduğu ancak beraberinde gerileme olarak adlandırdıkları bir başka dönemi peşinde getirdiğini ifade etmek mümkündür. Duraklama ve gerilemeye giriş isimlendirmeleri zikredilen olayların devlet üzerinde bıraktığı tesirden kaynaklanmaktadır.

18.yy'a giriş yapılan bu gerileme dönemine Osmanlı, Karlofça anlaşması ile toprak kaybederek girmiştir. Ancak 17 ve 18.yy.'a bir bütün halinde baktığımızda, savaşların ardı arkası kesilmemiş ve daha büyük ve önemli toprak kayıplarını beraberinde getirmiş; tarım, ulaşım, endüstri gibi alanlarda teknolojik gelişmelere ayak uydurulamamış, insafli bir vergi sistemi kalmamış buna bağlı olarak tarımın düşüş yaşamasının önüne geçilememiş, lale devrinde yaşanan gelişmeler yüzyılı kurtarmaya yetmemiş, Avrupa'da yaşanan düşünce alanındaki gelişmeler (akıl çağı, aydınlanma çağı, sanayi inkılabı, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu, Fransız ihtilali ve

² Esra Demirci Akyol, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları", *Sosyal Politika Çalışmaları*, S. 31 (2013): 35.

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Babür Turna (Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2015), 47-56.

oluşturduğu milliyetçilik, eşitlik, hürriyet gibi kavramların imparatorlukları zora sokan etkili fikirleri vb.) devlet ve imparatorluklar üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Tüm bu yaşananlar iki yüzyıl içerisinde gerçekleşen ancak sadece gerçekleştiği yerde değil tüm dünyada büyük yankı uyandıran ve geri dönüşü mümkün olmayan olaylara sebebiyet veren gelişmeler olarak ele alınmıştır. 18.yy'ın her bir yenilgisinin ve gerilemesini ardından Osmanlı devlet adamları ve tarihçileri, tam bir iç hesaplaşmaya girerek sebeplerinin neler olduğu konusunda tartışmalara girmişlerdir.⁴ Ancak devamındaki yüzyılın durumuna bakıldığında bu iç hesaplaşmanın ya da çözüm arayışına girilen tartışmaların pekte sonuç vermediğini görülmüştür. Devamında yaşanan olaylar da, 19.yy'ın kendi iç dinamiğiyle daha farklı boyutlarda karşımıza çıkmıştır.

Osmanlı topraklarında; varlık gösterdiği günden beri süre gelen ihtiyaç sahibi, korunmaya muhtaç kimseler için farklı bölgelerde çeşitli uygulama ve sistemler görülmüştür. Çünkü Osmanlı, çok geniş topraklara yayılmış, çeşitli milletlerden ve muhtelif dinlerden insanları içinde barındıran bir devlet yapılanması olarak oluşum göstermiştir.⁵ Sistemleştirdikleri kendilerine has ekonomi modeliyle, topraklarının her bir karışındaki insana ulaşmayı ve onları refah içinde, kendilerini idare edebilecek koşullarda bir tüketici ve üretici olup birilerine ihtiyaç duymadan yaşamlarına devam etmelerini planlamıştır.⁶ Ancak kuruldukları günden beri süregelen kendilerine özgü ekonomi sistemleri, 17.yy'dan beri yaşanan olayların ve 19.yy'ın gazabına uğramış olup tüm dünyada yaşanan değişimlerden nasibini almıştır. Ekonominin başlattığı sorunların, birçok sistemsiz sorunu beraberinde getirdiği bir gerçektir. Örneğin devlet içindeki ayaklanmaların arkasında doğurduğu sorunlar mali sıkıntı çeken bir devlet için çok önemlidir. Veyahut yaşanan uzun süreli savaşlar ve bunların oluşturduğu askeri alandaki giderlerin her geçen gün artmasının devlete verdiği zarar topyekûn bir

⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 47-56.

⁵ Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1 (2007): 9.

⁶ Mehmed Bulut, vd., *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, (İstanbul: Erkam Matbaası, 2019), 245.

mali problemdir. Tüm bunlara ek olarak bir de devletin 1854'ten itibaren dış borçlanmalara başvurması ve bunun giderek artması da bu mali kaynakların tükendiği ve daha içinden çıkılmaz bir hal aldığına kanıtı olarak görülebilir. Tüm bu maddi problemlerin başını çeken ve ülkenin hazinesindeki düşüşün sebebi, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülen topraklarıdır.⁷ Ülkeler maddi kaynakları olmazsa veyahut mevcut işleyiş için yeterli gelmiyorsa varlıklarını sürdüremez, atacakları her adımdan birilerinden bir şey bekler hale gelirler. Bu ekonomik sıkıntıların başı çektiği ve buna bağlı oluşturduğu başka problemler ülkenin iç dinamiğinde dönem ilerledikçe daha da büyüyen ve farklılaşarak Osmanlı bünyesinde çeşitli sistemler oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Bir başka 19.yy. problemi de salgın hastalıkların artmasıdır. Bu durum, yüzyıl öncesinde de var olan bir problemdir. 19.yy. öncesinde de özellikle vakıflar üzerinden tesis edilmiş olan Darüşşifalar, Darüssıhhalar bu hastalıklar için ellerinden geleni yapan kurumlar olarak gelenekselci bir tedavi mekanizmasıyla işleyen kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Ticaretin başkentleri olarak sayabileceğimiz, Darulhilafe başta olmak üzere, devletin çeşitli liman şehirleri, farklı milletlerden insanlarla iletişimin ve temasın gerçekleştiği önemli bölgeler olarak, bulaşıcı hastalıkların yuvası haline gelmişti. Verem, veba, frengi, cüzzam gibi hastalıkların bulaşıcı oluşu ve Osmanlı topraklarına da yayılması, devleti bu hastalıklarla erken dönemlerinden beri savaşmaya mecbur bırakmıştır. 19.yy.'da devlet eliyle gerçekleştirilen toplum sağlığına yönelik yeni adımlar, modern zamana uygun kurumların tesisi ile salgın hastalıklarla mücadele etmede yardımcı olmuşlardır.⁸ Başta devrin yeni uygulamalarının Osmanlı toprakları içinde de üretilmeye başlandığı görülmektedir.

⁷ Fatma Gökçe Temuren, "II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Yardım Uygulamaları"
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 5-6.

⁸ Gül Hanım Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk"
(Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 84.

II. Mahmut 1838’de, modern dönemde karantina olarak adlandırılan ancak Osmanlıların usûl-i tahaffuz olarak ele aldıkları, tahaffuzhaneler/karantinahane sistemini tesis edip salgınlarla ilk ciddi müdahaleci adımı atmıştır. Bu sistem farklı devletlerden deniz ya da kara üzerinden ülkeye giriş yapacak olan kimselerin, geldikleri ülkede hastalık olduğu bilgisi varsa salgın ya da bulaşıcı bir rahatsızlığının olup olmadığının anlaşılması için istirahat ettirildikleri bir sistemdir. Burada bekletilip kontrolleri yapılanlar arasındaki hastalar tedavi edilmiş, bir rahatsızlığı bulunmayanlar işlerine devam etmişlerdir.⁹ Modern anlamda atılan ilk adım olan bu sistemi, askeri ve sivil hastanelerin tesisi, aşılama/serum gibi uygulamaların literatüre girip geliştirilmeye başlanması, tıp eğitimi alabilmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ismiyle bir kurumun tesis edilmesi gibi yenilikçi çabalar Osmanlı’ya sağlık alanında önemli ilerlemeler sağlamıştır.¹⁰ Bu adımlar toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Doktorların yurt dışında eğitim almasını sağlayarak ve yabancı doktorlarla kadroların zenginleştirilmesi sağlanarak, uluslararası alanda sağlık bilgisinin paylaşılması ve yerel sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, Osmanlı için salgınlar gibi acil durumlarla başa çıkma kabiliyetini artırmaya ve toplumların genel sağlık durumunu iyileştirmeye yardımcı olmuştur.

Değişim furçasının bir başka adımı da, Batı ana ekseninde doğan kapitalist sanayileşme ve modern milliyetçilik fikirleridir. Bu olaylar birçok rekabetçi anlayışı beraberinde getirmiş ve batı dünyasının arasında savaş başlatmıştır. Osmanlı ise bu rekabetçi anlayışa karşı direnç göstermeyi uzun süre başarabilen belki de tek devlet olmuştur. Terakki etmek konusunda ılımlı olsa da bunu daha yavaş ve sorunsuz atlatmayı hedeflemiştir. Ancak değişim dünyanın görüşleri Osmanlı içinde yaşayan özellikle farklı milletlerden olan insanlara tesir etmeye ve düşüncelerine yön vermeye başlamıştır. Osmanlı devleti, daha beylik olduğu günden beri güçlü ve istikrarlı sistemlerle devlet yönetimi sağlayarak, yayıldığı üç kıtayı ve burada yaşayan milletlerini sulh ve sükûnetle idare etmeyi başarabilen nadir devletlerden biri olmuştur.

⁹ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/463-465.

¹⁰ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 84.

Ancak XIX. yy.'da Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme ve değişim süreci, ilerleyen yıllarda daha da hız kazandı ve son dönemlerinde, özellikle II. Abdülhamid tahta çıktığı günden itibaren, görülür şekilde bilhassa eğitim ve ekonomi reformları başta olmak üzere birçok alanda yenilikler yaşanmaya başlandı.¹¹

Tanzimatla birlikte gelen fikirlerden doğan milliyetçilik akımlarının hız kazanması, bu fikirlerin gayrimüslimlerle eşitlik anlayışı ortaya koyup onların da askere alınmaya başlamaları ve bu sebeple ülkede şehit yetimleri kavramının ortaya çıkışı, salgın hastalıkların artması, göç dalgalarının getirdiğı yoğunluk ve yoksulluk, ülkedeki iş gücü yapılanmasının değişimi ve bu yeni ve bilinmeyen işlerde çalışan insanların iş kazalarına uğramaları modern zamanın doğurduğu sorunlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bütün bu problemler birçok ölümü de beraberinde getirmiştir. Hem Müslüman hem de gayrimüslim askerlerin çocukları babalarının ölümü ile şehit yetimi olmuş, iş kazaları sonucu vefat eden ebeveynlerin varlığı çocukları sokaklara düşürmüş, salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılması da insanlarda ölümcül sonuçlara sebebiyet vermiştir. Göç yollarında kaybolan, ailelerini kaybeden çocuklarda sokaklarda yetim ve öksüz kalmış, yardıma ihtiyacı olan kimseler haline gelmişlerdir. Tüm bunlar konumuzun asli kaynağı olan yetimlerin nasıl yetim kaldıklarını ortaya koyan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni doğan her soruna çözüm arayışına gidildiğı bir dönem olan II. Abdülhamid dönemi, eğitim ve ekonomi alanında en çok farklılıkların ve yeniliklerin ortaya konduğu dönem olarak ele alınabilir. Çünkü tüm bu sorunlar milletine aşık bir Padişah'ın bilhassa üzerinde durduğu ve çaba sarf ederek çözüm üretmeye çalıştığı konuların başını çekmektedir.¹² Çevresinin problemlerle dolmuş olduğu bir devlet yapılanmasının içine düşen Abdülhamid Han, tahta geçirildiğı bu dönemde iflas eşiğine gelmiş bir hazineyle, ordunun köşesine çekildiğı bir askeri sistemle, farklı soylardan gelen insanların kendi ırklarına yönelik değişimler isteyerek tatlı rüyalar içinde hareket etmeye başladığı ve idareyi değiştirmeyi tutkuyla isteyen

¹¹ Bulut, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, 245-246.

¹² Akyol, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları", 34-35.

bir halk sistemiyle karşı karşıya kalmıştır.¹³ Böyle bir devletin yönetimine geçtiğinde uğraşacağı konuların başını çeken ise ‘farklı bir şeyler üretmek’ olmuştur.

II. Abdülhamid’de yenileniş dalgasında dedelerinin izini takip eden bir torun olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun modern ve geleneksel uygulamalarını birleştiren bir suultanı olarak görülebilir.¹⁴ Devleti tekrar ayağa kaldırmaya çalışmakla uğraşan Sultan Hamid için, kimileri baskıcı, istibdatçı bir padişah olarak görürken; kimileri onu Ulu Hakan olarak nitelendirmiştir. Elbette her yöneticinin yapabileceği gibi hatalar ve yanlışlar yapmış olması pek tabiidir. Ancak 33 senelik saltanatının tamamına düşmanlıkla yaklaşmak doğru değildir. Dönemi uzun yıllar sonra ele alan yazarların yanlı bir şekilde taraf tutarak ele aldığı objektifliğimize gölge düşüren bu konularda ayrıca anakronizm sorunu yaşadığı da görülmektedir. Tarihçilik konusu ve yapısı itibariyle objektiflik ve tarafsız ele alım gerektirmektedir. Sultan Hamid’in esasında yapmak istediği, devletin eski formundaki Devlet-i Ali Osmani’nin sağlam gelenekleri ile yeni modern zamanın gereklerine binaen birleştirici olmak ve devletin tekrardan bu eski güçlü ve köklü formuna gelmesini sağlamaktı. Ancak omuzlarına fazlaca yük olan geçmişindeki sorunlarla dağılmaya meyil etmiş bir devleti, ekonomik, eğitimsel, sosyal, siyasi, hukuki ya da diplomasi alanlarında dönemin koşullarına göre yerinde hareket ederek 33 yıl ayakta tutabilmiştir. Ancak hal böyleyken bile tahtan indiği 1909 yılında Osmanlı, cihanın hala ilk beş en kuvvetli ülkelerinden biri olarak anılmaktaydı.¹⁵ Üzerinde o kadar çok el vardı ki, Sultan birçok cepheden gelen saldırılarla baş etmeye çalışıyordu. Hasta Adam dedikleri Osmanlı Devleti için birçok operasyon çektiler. Planlar kurdular, oturup görüştüler, durumunu inceleyip bacaklarını ve kollarını kesmeye karar verdiler¹⁶ ve başarıları sonucunda olacakları

¹³ Muhammed Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, (İstanbul: Ark Kitapları 2012), 41-42.

¹⁴ Akyol, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, 35.

¹⁵ Bulut, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, 247.

¹⁶ Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, 43.

oturup bir köşede izlemeye çekildiler. Sultan da bu olumsuz gidişattan kurtulmak, ayağa kalkmak ve devleti kaldırmak için üzerindeki bu ellerle mücadele etti.

Ciddi bir bunalımın, sıkıntının içinde olan devlet, gerileme olarak atfedilen bir dönemde 33 sene boyunca Abdülhamid'in çabalarıyla yıkılmadan yaşamayı başarabilmiştir. Denge politikası ile batıyı birbirine düşürmüş, kendinden uzak tutmayı başarmıştır. Ülkenin doğusunda ise halifelik makamın verdiği niteliği İslamcı bir anlayışla öne sürmüştür.¹⁷ Devletin sahip olduğu ideoloji ve ihtiyaçları kapsamında Avrupa'daki gerçekleşen durumları yakinen analiz etmiş ve gözlemleri doğrultusunda devlet yapılanmasına uygun şekilde örnek alarak gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken kendi imajına ve otoritesine zarar vermeden, toplum üzerinde kurduğu etkiye zeval gelmesine izin vermeden hem modernleşme isteyenler, hem mevcut durumlarını korumak isteyen geleneksel bakış açısına sahip olanları, hem de devlet üzerinde baskı kurmaya çalışan Avrupalıları dizginlemenin ve razı etmenin yöntemini aramıştır. Bilhassa devlet içinde yaşanan sosyal, eğitim, ekonomik, toplumsal sorunları ve bunlarla doğan problemleri ele alarak Avrupa'nın sosyal refah için tesis edilmiş kurumlarını örnek almıştır.¹⁸ Sultan'a göre özellikle ilim alanında yenileşmenin olmaması ve bu gelişmeleri kabullenmemek, devletin Avrupalılar gibi ilerleyememesinin arkasında yatan önemli faktörlerdendir. Askeri ve sivil alanda giriştiği modernleşme faaliyetleri kapsamında, zamanının en modern eğitim sistemlerini kurarak halkın her yönden gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Amma velakin Abdülhamid'in amacı Avrupaileşmek değildir. Onların düşünce sistemini Osmanlı toplumuna entegre etmek ona göre hatalı olacaktır. Çünkü Müslüman bir toplumun beynine Hristiyanların fikir akımlarını ekmek İslam Toplumunun kendine has ayrıcalığına aykırıdır. İslam'ın sancağı Müslümanları birleştiren bir unsur olarak daima tepede kalmalıdır. Bir çatı altında toplanan Müslüman aleminin devleti olan Osmanlı'nın içine bu farklı fikir ve inançların

¹⁷ Temuren, "II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Yardım Uygulamaları", 4.

¹⁸ Akyol, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları", 35.

sokulmak istenmesi de birlikteliğe zarar verme amacı gütmektedir. Sultan “*Bizi güçlü kılacak olan yegane kuvvet İslam ’dır*” demiştir.¹⁹

Yaşanan gelişmelerin sonucunda eğitime bu kadar önem veren bir Padişahın tahttan hal edilmesinde, yine onun eğitim faaliyetleriyle kurulmuş yeni müesseselerin talebeleri rol oynamıştır. İlim öğrenmek ve farklı alanlarda beceri sahibi olmak adına yabancı okullarda okuma fırsatı sunulan öğrenciler, etkilendikleri düşünce akımlarıyla devletin yıkılması için atılan adımlara destek verenlerden olmuşlardır. İttihat ve Terakki isimli bir cemiyet kurup türlü çeşit faaliyetlerle Müslümanların liderini, halifesini, padişahlarını devletin başından indirmek için çabalamışlardır.²⁰ Sosyal devlet anlayışını ön plana çıkaran, her türlü yardım faaliyetleri ile halkına destek olmak adına çabalayan, eğitim öğretim faaliyetleri ile kız-erkek fark etmeksizin herkese okuma hakkı tanıyan, devletin ekonomik, askeri siyasi problemlerini çözmek için canla başla çalışan bir Sultanı, hal edip Selanik’e sürgüne göndermişlerdir. Görevden uzaklaştırılması için zorla fetva alan İttihatçılar, Abdülhamid ve ailesini saraydan gönderdikten sonra burayı yağmalamışlardır.²¹

2.2. Modernleşme Dönemi Osmanlı Toplumunda Aile, Yetimler ve Toplumsal Bir İhtiyaç Olarak Doğan Yetimhaneler

İnsan bir medeni varlık olarak yaratıldığından ötürü topluluk içinde, topluma entegre olarak yaşayabilmektedir. Aile, toplumun temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilir ve İslam öncesi Türk topluluklarında ve İslam sonrası dönemde toplum ve devlet için önemli bir rol oynamıştır. Örneğin "Aile Ocağı" ifadesi, Türk mitolojisinde ve kültüründe ailenin sıcaklığını, birliğini ve dayanışmasını temsil eden bir sembol olarak görülmüştür. Çünkü ateş, eski Türkler arasında kutsal bir unsur olarak görülmekteydi. Türk mitolojisinde ateş, hayatın kaynağı ve koruyucusu olarak görülürdü. Bu nedenle, Türk mitolojisinde ateşin kutsal kabul edilmesi, yaşamın devamlılığı ve bereketin

¹⁹ Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, 83-85.

²⁰ A.g.e., 50.

²¹ A.g.e., 55.

simgesi olarak da yorumlanabilmiştir. Ailenin bir araya gelerek yanan ateş etrafında toplanması veya ocakta pişen aş etrafında topluluk halinde oturulması, birlik ve beraberliği simgelemesi bakımından Türkler arasında uzun süre görülmüştür.²²

Türklerin İslam'ı kabul etmesinin, toplumun her alanında büyük değişikliklere neden olduğu ve Türk tarihini İslam öncesi ve sonrası olarak ikiye bölen genel bir kabul olduğunu gerçektir. İslam'ın kabul edilmesiyle birlikte Türk toplulukları, geçmişlerini ve kültürel birikimlerini tamamen silmediler, bunun yerine İslamiyet'in kurallarıyla birleştirmiş ve belirli oranda karıştırmışlardır. Bu karışımın sonucunda, Türk-İslam ailesinin diğer Müslüman topluluklardan kısmen farklılık gösteren bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Türk toplumunun İslamiyet'in kabul edişinden sonraki değişiminin, toplumsal hayat üzerinde birçok etkileri olduğu gibi aile üzerinde de bıraktığı tesirle kendini göstermektedir. Çünkü İslamiyet'te aile çok değerli bir kurum olarak görülmektedir. Aileye atfettiği değerde ona, bir kişinin huzur bulduğu bir ortam sağlamanın yanı sıra, neslin devamını sağlayan bir araç olarak da bakar. Ayrıca, Müslümanların dünyadaki kötülüklerden kaçınmasına yardımcı olan bir mekanizma olarak da işlev görür.²³ Bu perspektiften bakıldığında, aile, hem manevi hem de sosyal açıdan büyük bir öneme sahiptir. Kuran-ı kerim ve Peygamber hadislerinde evlilik, aile kurma ve çocuk yetiştirme hususlarına binaen birçok ayet ve hadis bulunmaktadır.

Aile, insanların bir araya gelerek duygusal, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı bir birimdir. Toplumun temeli olarak kabul edilmesinin sebeplerinden biri de budur. Aile içinde sağlanan denge, destek ve güven, bireylerin topluma daha sağlam bir şekilde entegre olmalarını sağlar. Aynı zamanda aile, kültürel değerlerin aktarıldığı bir ortam olarak da önemlidir. İslam öncesi Türk toplumunda da aile, kabile veya boy birimlerinin temelini oluşturmuş, toplumsal düzenin devamlılığı için gerekliliği vurgulanmıştır. İslamiyet'in gelmesiyle birlikte ailenin rolü daha da pekişmiş ve aile yapısının korunması ve güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İslamiyet geldikten sonraki dönemde de Türk toplumunda aile, toplumsal yapıyı koruyan ve güçlendiren

²² Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 1-2.

²³ A.g.m., 2-3.

bir unsur olarak önemini sürdürmüştür. Bu nedenle, aile ve toplum ilişkisi, hem tarihsel hem de kültürel açıdan incelendiğinde önemli bir konudur. Aile yapısının sağlam olması, toplumun istikrarı ve refahı için kritik bir faktördür. Bu aile yapılanmasındaki her bir birey de bu refah ve istikrar için önem arz edici bir konumdadır. Bu nedenle Türkler ailenin şekillenmesinde büyük rol oynayan çocuklarını özenle yetiştirmeyi tercih etmişlerdir.

Osmanlı Devleti de bağlı olduğu inancına binaen, aileyi evlilikle başlatır ve görücü usulü evliliklerle kişileri aile yapılanmasına hazırlardı. İmparatorluk içinde görücü usulü evlilikler çok görülmekteydi. Genel itibariyle küçük yaşta evlilikler görülse de ergenlik dönemleri esas alınmaktaydı. İslam hukuku kapsamında evlilik için tam bir yaş sınırı konulmamıştır. Evlilik, aileler arasında yapılan bir törenle, kadı veyahut bir din adamı tarafından yapılan bir akit ile gerçekleşmekteydi.²⁴ İslamiyet'e göre evliliğin en temel amaçlarından biri, hatta belki de en değerlisi, neslin devamını sağlayarak çocuk sahibi olmaktır. Ancak, çocuk sahibi olmak büyük bir sorumluluk gerektirmektedir. Çünkü çocuğun sağlıklı bir şekilde büyümesi ve gelişmesi için dikkatli bir şekilde yetiştirilmesi gerekir. Bu sorumluluk özellikle anne ve babalara düşer, ancak babaların bu konuda daha önemli bir rolü olduğu kabul edilmiştir. Çünkü baba tüm aile bireylerinin sorumluluğunu üzerine almış, onların geçiminden sorumlu bir ebeveyn olarak çocukların talim ve terbiyesinden de bilhassa yükümlü olduğu görüşü mevcuttur.²⁵

Ailenin çocuğu talim ve terbiye etmedeki yeri ve önemi, Müslüman Türkler başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklardaki yörelerde ve ortak bir kültür mirasını paylaştığı diğer toplumlarda sorumluluk olarak ele alınmakta ve özenle yaklaşılmakta olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ Çocuk eğitimindeki

²⁴ Mehrdad Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Özgür Özol (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 188.

²⁵ Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 3.

²⁶ A.g.m., 10.

önemli hususların başını ona verilen koşulsuz sevgi ve şefkat çekmektedir. Osmanlı toplumunda da dikkat çekici bir çocuk sevgisi ve ilgisi mevcuttur. Bu nitelik, Osmanlı İmparatorluğu'nun öne çıkan, kendini diğer toplumlara nazaran ayırt ettiren bir özelliğidir. Çocuğa verilen koşulsuz sevgi ve ilgi onun talim ve terbiyesinde çok önem arz eden bir husus olarak modern eğitim sisteminde ve psikolojide karşımıza çıkmaktadır. Avrupalı gezginler, yeni doğan bebeklere yönelik gösterilen şefkatten bahsederken özellikle babalara değinmiş, Türk babaların bebeklerine gözle görülmeden anlatılamayacak bir ilgi, şefkat ve merhametle yaklaştığını, bebeğe yönelik her türlü fedakarlığı gösterdiklerinden bahsetmektedir.²⁷

Osmanlı son dönemlerinde de Çocuklara Mahsus Gazete sayfalarında yer edinmiş metinlerde, çocuklara sevgisini ifade etmekten çekinmeyen, onlara karşı ilgili ve şefkatli baba figürlerinden, babasına karşı bir korkuyla yetişmemiş, aksine onun iş çıkışını heyecanla bekleyen, babasıyla sarılıp kucaklaşan, ona ilgisi yüksek, sevildiğini anlayan ve gösteren çocukların varlığından söz etmekte mümkündür.²⁸ Ailelerin çocuklarını süt anneye bile vermeye yanaşmadığı, kendi sütlerinin bebeğe yönelik anne ilgisi ve sevgisinin bir geçiş yolu olduğunu düşündüklerinden kendileri beslemeyi tercih ediyorlardı. Aynı zamanda anne ve babaların çocuklarına yönelik sevgisi ve tutkusu, sadece ebeveynlerin bir görevi değil iki ailenin de büyüklerini ortak sorumluluğu gibi görülmekteydi. Dede- nene sevgisi gibi, hala ve teyze ilgisi de gözle görülür bir şekilde çocuğun üzerindeydi.²⁹ .

Osmanlı toplumunun aile yapısına yönelik bilinen en belirgin yanlış çok eşlilik durumudur. Düşünülenin aksine Osmanlılarda birden fazla evlilik yapma oranı %12'yi geçmemektedir.³⁰ Yaygın olmayan bu durumun, devletin yönetilme şekliyle alakalı

²⁷ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, 217.

²⁸ Gülbeyaz Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete'de Çocuk Hayatı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 44.

²⁹ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, 217.

³⁰ Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete'de Çocuk Hayatı", 34.

olarak genel kanı olarak ele alınması durumu söz konusu olduğu bir gerçektir. Bir erkeğin İslam inancına göre birden fazla kadınla evlenme hakkı vardır. Ancak toplum içinde hoş karşılanmayan bir durum olduğu için küçük bir kesimin tercih ettiği görülmüştür.³¹ Bu yüzdellik oranın gelen fazlalığı da şehirlerde karşımıza çıkmıştır. Çünkü ekonomik olarak refah seviyesinin yüksekliği çok eşlilikte önemli sayılmıştır. Daha kırsal kesimlerde düşen sosyo-ekonomik düzey birden fazla evlilik yapma konusunda belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çok çocuklu olarak bilinen Osmanlı toplumu, doğum oranlarının yüksek olduğu halde bebek ve çocuk ölümlerinin fazla oluşu sebebiyle, bilinenin aksine az sayıda çocuğa sahiptir. Tüm bu yaygın bilinen kanılara bir ek olarak Osmanlıların geniş aile oluşu fikri de toplumun daha az bir kesiminde görülmektedir ve bu durumun tarımsal üretime destek olması bakımından çok çocuk yetiştirilmesi fikriyle de alakası yoktur. Osmanlı toplumundaki aile yapılanmaları genellikle çekirdek bir yapılanmadır.³² Çünkü ailelerin sosyal ve ekonomik refahı, eğitim ve kültür seviyesi, karakter ve mizaçları çocuk eğitiminde önemli rol oynayan faktörlerdendir. Çocuk yetiştirmede sağlıklı ve verimli olma durumunun ailenin genel itibariyle tüm özellikleriyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı son dönemlerinde çocuklara mahsus çıkarılan gazetede kaleme alınan metinlerde Osmanlı Devleti'nin aile tasvirleri çok güzel anlatılmıştır. Toplumunun aile yapılanmasına yönelik müthiş örnekler barındırmakta ve günümüz okuyucu ve yazarlarına bilgi akışı sunmaktadır. Bir metinde ailenin reisinin baba olduğu annenin onun bir adım arkasında kaldığı ataerkil bir aile yapılanması anlatılmıştır. Babanın çalışıyor olması aile için önemli faktör olarak görülmekte olup onun vefatı gibi bir durumda anneni aileyi geçindiremeyeceği, çocukların bakımını üstlenmekte zorlanacağı yazıda anlatılmaktadır. Ancak analık vazifesi de geçirtilen bir görev olarak anlatılmamış, annelik vasfına yüklenen özel anlam, kutsiyet üzerine gazete

³¹ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, 204-205.

³² Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete'de Çocuk Hayatı", 34-35.

yazılarında dikkat çekilen bir konu olarak ele alınmıştır.³³ Çocukların ailelerine gösterdiği saygıda bile annenin özel bir yeri vardır. Osmanlı ailesinde ebeveynlere duyulan saygı, gelenek olarak bakıldığında merkezi bir yer tutmaktadır. Burada anneye ayrı bir ilgi ve sevgi duyulması, babaya gösterilen saygının dışında göze çarpan özelliklerdendir. Anneler ve babalar çocuklarına nasihat vermekte ve kızmakta olsa da annenin çocuklar üzerinde oluşturduğu başka bir ilham kaynağı olma özelliği söz konusudur. Çocuk ve anne arasında gizli paylaşımlar yapılır, söyledikleri büyük bir saygıyla dinlenilir ve öğüt alınır.³⁴

Ebeveynlerin ve çocukların ilişkisi sadece ebeveynlerin perspektifinden değil, aynı zamanda çocukların perspektifinden de değerlendirilmelidir. Çocuklara en başta sosyo-ekonomik düzey fark etmeksizin aile büyüklerine duymaları gereken saygı öğretilirdi. Çocukların da ebeveynlerine hürmet, itaat sevgi ve saygı göstermeleri beklenirdi. Bunlar sadece geleneksel/kültürel normlara dayanmakla kalmayıp, aynı zamanda İslami öğretilere de dayanarak gelişmiş sorumluluklardır.³⁵ Aile içi ilişkilerin denge ve karşılıklı saygıya dayalı olması, aile merkezli olarak toplum ve devlet yapılanması için gerekli bir koşul olarak ele alınmıştır.

Gazetelerde dikkat çeken bir diğer konu, bir ebeveyn kaybı olan aile yapılanması hakkındaki sunulan anlatılardır. Baba ya da anneni eksik olduğu bir Osmanlı ailesinde, ekseriyetle ölüm sebep olarak görülmektedir. Boşanmanı dini inanışları ve sosyo-kültürel boyut itibarıyla çok olumlanmaması daha nadir bir sebep olmuştur. Genellikle parçalanmış bir yapıdan bahsettiklerinde babanın vefatı ve annenin geride verdiği yaşam mücadelesi konu olmuştur. Ancak nadirde olsa babanın geride kaldığı durumlarda çocukların maddi olarak yaşam mücadelesi vermesinden ziyade ruh

³³ Küre, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı”, 37.

³⁴ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, 218.

³⁵ Küre, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı”, 45.

halinde oluşan boşluk hissi ve psikolojik duygu durumunun etkilenmesi daha çok göze çarpmıştır.³⁶

Öksüz ve yetim kalmış çocuklarda psikolojik olarak çöküntü ve problemliler süreçlerin görülmesi ebeveyn kayıplarının çocuklar üzerinde bıraktığı etkiye yönelik büyük sorun teşkil etmektedir. Anne veya babayı kaybetmek, çocuklar üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakabilen travmatik bir deneyimdir. Bu durum, çocukların duygusal ve psikolojik gelişimini ciddi şekilde etkileyebilir. Ebeveyn eksikliği, aile içindeki sevgi ve destek kaynağının azalmasıyla birlikte çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklar yaşanmasına neden olabilir. Bu tür travmatik deneyimler yaşamak psikolojik destek alamayan çocuklarda, iyileşme sürecini uzatmakta ve bu travmalarla başa çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Yazılarda çocukların bilhassa annesiz kaldıklarında yaşadıkları duygular; karamsar, umutsuz, üzüntülü, dertli, bunalım içinde ve bazı zamanlarda isyan eden bir karaktere büründüğü anlatılmaktadır.³⁷

Her ne kadar evin, ailenin barınmasından, geçiminden erkek sorumlu gibi gözüke de, Osmanlı kadınları da, özellikle Anadolu'da, ailelerine maddi destek konusunda evlerinde dikiş nakışla, terzilik yaparak, dokumacılıkla uğraşarak, veyahut tarımsal faaliyetlere katılarak kendi çaplarında aile ekonomisine katkıda bulunmaktaydı. Ancak 19.yy sonrasında iktisadi koşullar kadınlar için, çalışma koşulları değişip kötü bir hal almaya başlamasıyla ve geleneksellikten uzaklaşan iş sistemi içinde düşük maaşlar alsalar dahi ekonomik şartlar dolayısıyla çalışmaya devam etmeleriyle³⁸, iş yükünün ağır şartlar altında çalışmaya dayanamayarak bazılarının ölümlerine sebebiyet vermiştir. Ayrıca kırsal kesimdeki kadın, ailenin maddiyatı, çocuk, ev ve eş sorumluluğu, onların yaşam kalitelerinin bakımından kent yaşamındaki kadına binaen daha önem arz eden bir konumdaydı.³⁹ Çünkü kadın geleneksel olarak bakıldığında

³⁶ Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete'de Çocuk Hayatı", 38.

³⁷ A.g.t., 45.

³⁸ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, 203.

³⁹ A.g.e., 224.

tüm bu iş hayatının zorluklarında bile ev işlerinin yükümlülüğünden kurtulamamıştır. Çocuk bakımı ve evin genel yükümlülüğü kadınların, genel olarak da annelerin sorumluluğu olarak atfedilmiştir.⁴⁰

Osmanlı ailesinin geleneksel yapısında, erkek çocuğunun da önemli bir yer tutmakta olduğu görülmektedir. Erkek, soyun devamı ve aileye geçim kaynağı sağlama ve bir arada tutmak konusunda önemli bir faktördür. Özellikle kırsal bölgelerde erkek ve kızlar erken yaşta çalışma hayatında girer ve aileye yardımcı olurlardı. Erkeklerin sayısının fazla olması isteği de yine aileye bakacak ve geçim sağlayacak olan kişi sayısının artmış olması bakımından istenir bir durumdu. Özellikle asker dönemlerinde aileye destek sağlayacak ikinci bir erkek evladın oluşu ailenin sorumluluğunu bölüşmek konusunda yardımcı bir kuvvet gibiydi.⁴¹

Çocuklar ailenin yüklerini paylaşan sorumluluk sahibi kimseler olarak yetiştirilmekteydi. Bu nedenle onların eğitimi aileler için önemliydi. Ebeveynlerinin öğütleriyle yetişen çocukların buna karşı davranışlarda bulunması hoş karşılanmazdı. “Mektebe Devam Etmek İstememek Felakettir” isimli Osmanlı Çocuk Gazetesi’nde çıkan bir metinde, evlatların ailelerinin öğütlerini göz ardı etmemeleri, onların sözlerini dinlemelerin tavsiye edilmiştir. Bu öğütleri dinlemeyen çocukların cezalandırılmalarına yönelik ‘nush ile uslanmayı etmeli tekdir, tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir’ düsturu ile hareket ettikleri görülmüştür. Metinde de geçen bu cümlenin verdiği uyarı mesajı, esasında kendi dönemlerinin eğitim sisteminin nasıl işlediğine yönelik bir fikir vermektedir. Okula gitmenin önemine değinmek isterken çocukların kaba kuvvet uygulanarak okula gönderilmeye zorlanması, esasında günümüz modern eğitim anlayışı ile uyuşmamaktadır. Psikolojik şiddetin dışında fiziksel şiddete uğrayan çocukların ileriki yaşlarında daha farklı noktalarda psikolojik sıkıntılar yaşamalarına yol açabilir. Binaberin İslam medeniyetinde eğitim sisteminde de fiziksel şiddetle çocuk eğitmek caiz

⁴⁰ Küre, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı”, 40-41.

⁴¹ Kia, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, 218.

görülmemektedir. Peygamber Efendimiz çocukların eğitimlerine yönelik verdiği nasihatlerde çocuklara iyi davranılmasını önermiştir.⁴²

Çocukların karakterinin doğruluğu ve düzgünlüğü için de aileler son derece özenle talim ve terbiye vermekteydi. Son dönemlerde çıkan Çocuklara Mahsus Gazete’de bile çocuklara yönelik verilen öğütlerde çalışkanlığın iyiliğe ve övgüye layık olduğu, tembel ve cahillere kimsenin riayet etmeyeceği vurgulanmış, kötü huylu ve mizaçlı kimselerle vakit geçirmenin ve gezmeni kişini terbiyesini bozacağı dolayısıyla onlarda uzak durulması gerektiği dile getirilmiştir.⁴³

Her toplum, kendi içinde bir alt kültürle varlık göstermektedir. Ülkelerin sahip olduğu kültürel yapılanma dışında toplumun kendi içinde de kendine has özellikleriyle oluşturduğu bir başka kültür boyutu vardır. Bütün bu kültürel oluşumlar ailenin kendi içindeki yapısında da farklılık kazanabilmektedir. Aileler kendi otoritelerine, aldıkları eğitime, aile geleneklerine göre kendi içlerinde başka bir yapılanma ile varlık göstermekte olsalar bile, evrensel olarak her ailenin çocuklarına aktardığı öğrettiği bazı değerler vardır. Bunlar dini öğretiler de olabilir, ahlaki değerlerde olabilir. Doğruluk ve dürüstlük, insanlara ve hayvanlara duyulması gereken saygı ve sevgi, merhametlilik, yardımseverlik, yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, küçüklere ve yardıma ihtiyacı olanlara karşı yardımcı olmak gibi birçok değer mevcuttur. Bu değerlerle çocuk yetiştirmek her ailenin başlıca önem verdiği konular olmalıdır. Çünkü erdemli ve ahlaklı çocuk yetiştirmek toplumun geleceği için önem arz eden bir faktördür. Toplumun istikbalinin her alanda sağlıklı oluşumu, çocukların küçük yaştan itibaren aldıkları eğitimle gelecekte oluşturacakları birey kimliklerine bağlıdır. Ahlaki değerler ile donatılmış bir birey kendiliğinden oluşmaz onu yetiştiren aileni verdiği talim ver terbiye burada önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴² Narin Latifoğlu, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Değerler Eğitimi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 68-69.

⁴³ A.g.t., 58.

Çocukluğun ve çocukların toplumdaki yerinin tartışıldığı birçok önemli nokta vardır. Geleneksel toplumlarda, çocukluk genellikle yetişkinliğin bir ön adımı olarak görülmemiştir. Bunun yerine, çocuklar genellikle erken yaşlarda yetişkin sorumluluklarına hazırlanmışlardır. Ancak, modern toplumlarda, sanayileşme ve iş bölümünün artmasıyla birlikte, çocukların eğitim ve gelişimine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Özellikle modern toplumlarda, çocukluk dönemi, eğitim, bilgi ve becerilerin kazanıldığı kritik bir zaman dilimi olarak görülmüştür. Bu, çocukların gelişimlerinin desteklenmesi, yeteneklerinin keşfedilmesi ve potansiyellerinin en üst düzeye çıkarılması gerektiği anlamına gelir. Dolayısıyla, çocukluk dönemi artık özel bir önem taşır ve toplumsal bir ihtiyaç olarak kabul edilir.⁴⁴ Çocukluğun toplum içindeki rolü ve önemi, toplumun değerlerine, kültürel normlarına ve ekonomik yapısına bağlı olarak değişmiştir. Ancak, genel olarak, çocukların sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişmeleri için uygun ortamların sağlanması ve onların potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanınması önemlidir. Çünkü yaşamları sadece maddi koşullardaki ihtiyaçlarının karşılanması ile sorunsuz bir şekilde sürmeyecektir. Manevi olarak da ailelerinden görecekları destek, sevgi ve saygı onların gelişimlerine büyük katkıda bulunacaktır.

Çocukların duygusal olarak desteklenmesi, onların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini sağlar. Ailelerin bu ihtiyaçlarını karşılanması, çocukların birey olarak gelişimlerine olumlu yönde katkıda bulunacaktır. 1898 yılında çıkarılan Çocuklara Mahsus Gazete’de çocukların duygusal anlamda ihtiyaçları olduğunun farkına varıldığı ve buna yönelik ailelerinde bilinçlendirilmeye çalışıldığına dair yazılar yazıldığı görülmüştür. Bu dönemde başlayan dergi ve gazete yönetimlerinin, yayın ve yayıncıların, pedagojik bilinçliliği artırmak ve ailelere çocukların duygusal ihtiyaçlarının önemini hatırlatmak için çaba göstermesi oldukça değerli bir adımdır.⁴⁵

⁴⁴ Hasan Şenocak, “Korunmaya Muhtaç Çocuklar: İstanbul Yetiştirme Yurtları Üzerine Bir Alan Araştırması” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 61.

⁴⁵ Küre, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı”, 41.

Bu tür yayınlar, ebeveynlere çocuklarının duygusal gelişimini destekleme konusunda farkındalık kazandırmayı ve onlara bu konuda daha duyarlı olmaları için rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Tüm bu bilinçlendirme faaliyetleriyle yapılmaya çalışılan, aile içi ilişkilerin iyileştirilmesi ve aile üyelerinin birbirlerine duydukları sevginin toplumun her döneminde önemli bir yeri olduğunun anlatılmaya çalışması olarak nitelendirilebilir.

Çocukların, yetişkinlerden farklı ihtiyaçları vardır ve onlar, gelişimlerini tamamlamamış bireyler oldukları için farklı bir bakım ve ilgi isterler. Biyolojik olarak, büyüme ve gelişim süreçleri hala devam ettiği için sağlık, beslenme ve güvenlik gibi temel ihtiyaçları özel önem taşır. Psikolojik olarak, duygusal destek, sevgi ve anlayışla dolu bir ortam varlığı, onların sağlıklı bir şekilde gelişmelerine olanak sağlayacaktır. Sosyal olarak ise, çocuklar ilişkiler kurmayı öğrenirken, empati, paylaşma ve iş birliği gibi becerileri geliştirmeleri için fırsatlar sunulması kişilik gelişimleri ve birey olarak toplum sorunluluğuna karşı bilinçli kimseler olması bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle, çocukların sadece yetişkinlerin geleceği olmaktan ziyade, kendi hakları ve değerleri olan bireyler olarak görülmesi önemlidir.⁴⁶ Onların bugünkü ihtiyaçları ve hakları göz önünde bulundurularak desteklenmeleri, toplumun genel refahı ve ilerlemesi için kritik öneme sahiptir.

Geleceği oluşturan bireyler olarak zararlı davranışlardan uzak yetiştirilmeleri, ailenin verdiği eğitimle önüne geçilebilecek bir alandır. İnsan, Allah tarafından akıllı ve düşünen bir varlık olarak dünyaya gönderilmiştir. İnsanın bu özellikleri, onu diğer yaratılmışlardan farklılaştırmakta ve ona büyük bir değer katmaktadır. Allah, insanı peygamberler aracılığıyla yönlendirerek ve ilahi kitaplar göndererek, bu üstünlüğünü koruması için onlara dünyada yardım etmiştir. Bu kitaplar, insanların doğru ile yanlışı, iyiyi ile kötüyü ayırt etmelerine yardımcı olmuş ve onları doğru yola yönlendirmiştir. İyilik ve güzellik teşvik edilirken, kötülük ve çirkinlikten kaçınılması öğütlenmiştir. Bu, insanların daha iyi bir hayat sürmelerine ve toplum içinde beraberce daha huzurlu bir şekilde yaşamasına yardımcı olmuştur. Küçük yaştaki çocukları, zararlı

⁴⁶ Şenocak, “Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, 65.

alışkanlıklardan ve istenmeyen davranışlardan korumak konusunda ailelere büyük önem düşmektedir. Bu nedenle, çocuklar henüz küçükken bilinçlendirilmeleri ve eğitilmeleri gerekmektedir.⁴⁷ Ebeveynler ve eğitimciler, çocuklara bu konularda doğru bilgileri vererek, onları tehlikelerden koruma konusunda büyük bir rol üstlenirler. Yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, kıskançlık ve haset gibi duygulara meyil etmemek, kibirlenmemek, tembellik etmemek, tütün ve alkol gibi kötü alışkanlıklar edinmekten uzak durmak konusunda çocukları bilinçli yetiştirmek, hem onların ahlaki değerler kazanmalarına hem de daha sağlıklı, anlayışlı, topluma faydalı bireyler olmaları konusunda yardımcı olacaktır. Bu bilinçlendirme süreci, çocukların hayatları boyunca sağlıklı kararlar almalarına yardımcı olur ve toplumun geleceği için de olumlu sonuçlar doğuracaktır.

İnsanlar ve toplumlar, davranışlarını belirleyen değerlerle donanmıştır. Dinî inançlar, ahlaki ilkeler, kültürel normlar gibi unsurlar, bireylerin ve toplumların yaşamlarını düzenleyen temel ölçütlerdir. Bu değerler, sosyal ilişkileri ve toplumsal düzeni şekillendirirken, aynı zamanda bireylerin birbirleriyle kurdukları bağları da güçlendirir. Bir kişinin davranışları ve ilişkileri, içselleştirdiği değerlerin bir yansımasıdır. Bu değerler, toplumun genel kabul görmüş normları ve yaşam tarzlarıyla şekillenir. İnsanlar, bu değerlerin etkisi altında kalarak hareket eder ve toplumun bir parçası olarak kimliklerini oluştururlar. Değerlerle yoğrulmuş bireyler, toplumun temel taşlarıdır. Çünkü onlar, bu değerlerin bir araya gelmesiyle toplumu oluşturan yapı taşları haline gelirler. Bu şekilde, insanlar ve toplumlar, değerlerin rehberliğinde şekillenen bir düzende bir arada yaşarlar.⁴⁸ Bu nedenle çocuk yetiştirirken değerler eğitimi vermek sadece onların bugünü için değil gelecekleri içinde bir katkı sağlamaktadır. Toplumun en temel yapı taşı olan ailelerin, kültürel normlarını ve evrensel ahlak kaidelerini içeren öğretileriyle çocuklarını yetişmesi, toplumunla iletişime geçeceği zaman dilimleri için bir hazırlık görevi üstlenecektir.

⁴⁷ Latifoğlu, “Çocuklara Mahsus Gazete’de Değerler Eğitimi”, 93.

⁴⁸ A.g.t., 109.

II. Abdülhamid döneminde, okullar, basın ve yayın organları gibi araçlarla kültürel mirasın korunması ve nesillere aktarılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, değerlerin eğitimine büyük önem verilmiş, çocuk dergileriyle, küçük çocukların eğitimi için açılan okullarla, imkanı olmayan her kesime sunduğu özel hizmetlerle cinsiyet fark etmeksizin çocukların dinî ve ahlaki değerlerini güçlendirmede kilit bir rolü oynayan kurumlar ve faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin içerisinde bizzat Abdülhamid'in kendi hazinesinden destek vererek açılmasını sağladığı Darulhayr-ı Ali müessesesi de kültürel mirasın korunması ve nesillere aktarılması, dinî inançların, ahlaki ilkelerin, kültürel normların, bireylerin ve toplumların yaşamlarını düzenleyen temel ölçütler olarak kabul edilen her şeyin öğretilmesi ve öğrencilere aktarılması konusunda büyük önem arz eden kurumlardan biri olmuştur. Özellikle yetim çocukların eğitimi için hazırlanmış bu kurumda verilen talim ve terbiye, onların ileriki yaşamlarında duyabilecekleri eksiklik hissini tamamlamak adına kapsamlı, daha önce görülmemiş bir bilinçlilikle, geleneksel ve modern eğitim sisteminin iç içe geçirilmesi sağlanarak yapılandırılmış bir sistem gözetmişlerdir.

2.3. Yetim Kavramı ve Osmanlı İslam Toplumunda Yetimler

Yetim kelimesi kökü bakımında Arapça olup, “yalnız olmak, tek başına kalmak” manasına gelen “yütm” kökünden türemiş bir sözcüktür ve anlam bakımından kişinin yaşı ufak veyahut büyük olması fark etmeksizin bir kullanımı mevcut olsa da, İslam dini fıkıh esasında buluğa ermemiş çocuk için yetim ifadesi daha temeldir.⁴⁹ İyiliği düşünülmeden yoksun bırakılmış, fazla ilgi göremeyen kimse anlamına da gelmektedir. Türkçede anne baba ölümlerine ayrı ifadeler kullanılmaktadır. Genel çerçevede annesi ölen çocuk için öksüz, babasız kalmış bir çocuk için ise yetim ifadesi kullanımdadır. Ancak Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde annesi vefat etmiş çocuk için de annesinin müşfikanesiyle yetişemediği için, onun merhametinden ve şefkatinden

⁴⁹ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501.

yoksun kaldığı için de yetim ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁰ Ananelerimiz bazında bakıldığında yetim yaşı ufak çocuklar için daha çok kullanılır ancak sözlük anlamı itibariyle büyükler içinde aynı ifade geçerli sayılmaktadır. Yetim kelimesi ananelerimizden doğan manası itibariyle bakıldığında özellikle koruyucu ve esirgeyici bir anlamı olması hasebiyle lakît ifadesi ile müntesip çocuklar için de kapsayıcı olmaktadır. Ebeveynlerinden bir ya da ikisinin birden terk ettiği veyahut ebeveynleri belli olmayan ya da sadece anne veya babasından birisi bilinen çocuklar için kullanılan lakît kelimesi; yoksulluk ya da evlilik dışı doğan, sokaklara düşmüş ve kaybolmuş çocuklar için de kullanılmaktadır. Bu çocuklarda yetim vasıfları dolayısıyla bakımlarından toplumun sorumlu olduğu ve ihtiyaçları doğrultusunda devlet tarafından bakımları gereken kimseler olarak ele alınmaktadır.⁵¹

Dünyanın her yerinde çocuk; masum, korunmaya ve bakıma muhtaç, sevgi ve şefkate aç, yalnız büyümesi mümkün olmayan bir varlık olarak nitelendirilebilir. Çocuk; insanların merhametle yaklaşması gereken, sonsuz sevgisini ve ilgisini isteyen, küçücük bir bedenle dünyada yaşama sınıksız tutunmaya çalışan bir ademoğludur. Varoluş mücadelesini içine doğduğu toplumda ve toplumun en küçük birimi olan aile yapılanmasında vermeye başlayan bir çocuğun, ailesi tarafından yalnızlığa terkedildiği, mecburiyetten ebeveynlerinden koptuğu/koparıldığı veyahut ölümle sonuçlanan bir ayrılık üzerinde doğduğu zamanlarda da bu mücadelesi katlanarak devam etmektedir. Bilhassa yetim ve öksüz kalmış çocukların yaşam savaşı ömürleri boyunca sürmektedir. Onlara bakım veren, büyüten, yetiştiren birilerinin oluşu bu mücadelede çocuğa koruma ve yardım sağlayacak topluma faydalı ve sağlıklı bir birey olmaları bakımından onlara destek ve dayanak olacaktır. Çünkü çocuk yetiştirmek özen, dikkat, koşulsuz kabul ve sevgi istediği bir gerçektir.

⁵⁰ Esra Dikici, “Kur’ân’da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları (Bir Kur’ân Kavramının Kurumsallaşması)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019), 16

⁵¹ A.g.t., 17-18.

İslam dininde de yetimler, haklarına büyük önem verilen, toplumun zayıf ve korunmaya muhtaç kesimlerine özel bir ilgi gösterilmesi konusunda özellikle vurgulanan bir tabakayı oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yetimlerin korunması ve haklarının gözetilmesi konusunda açık hükümler bulunmaktadır. Arapça itibariyle anne ve babası ölen çocuklar için farklı ifadelerin kullanımı söz konusu olsa bile, Kur'an içeriği itibariyle yetim ve öksüz kavramlarından sadece yetim ifadesini kullanmakta olup, merhamet ve şefkatle yaklaşılması gereken, gözetilmeye ihtiyacı olan bir kimse oldukları için anlam itibariyle birbirine denk gibi ele alınmıştır. Çünkü öksüz olarak ifade edilen anne yoksunluğu çeken çocuklarda korumaya ihtiyacı olan ve bu nedenle Kur'an'ın koruyucu hükümlerine dahil edilebilecek kimseler olarak görülmektedirler.⁵²

Kur'an-ı Kerim'de yetimlerin haklarına saygı duyulması, onlara iyi davranılması ve mallarının korunması gerektiği belirtilir. Hz. Peygamber'in hayatında da yetimlere yönelik şefkat ve ilgiyi ön plana çıkarmış olduğu aşikardır. Bu hassasiyet, Peygamber dönemi sonrasında da İslam toplumlarında yetimlere yönelik çeşitli himaye ve destek sistemlerinin geliştirilmesine sebebiyet vermiş ve buna binaen yetimlerin korunması için çeşitli kanunlar ve kurallar oluşturulmuştur. Bu kurallar arasında vasiyetlerde yetimlerin gözetilmesi, miras hukuku kapsamında yetimlerin haklarının korunması, velâyet müessesesi gibi düzenlemeler yer almıştır.⁵³ Ayrıca vakıflar gibi sosyal yardım kurumları da yetimlere destek veren önemli yapılanmalardır. Bu gibi sistemler, toplumun değerleri ve koşullarına göre çeşitlilik göstermiş olup hepsinin ortak noktasını, İslam'ın yetimlere yönelik koruma ve destek politikasına verdiği önem oluşturmuştur.

İslam fikhında, yetimlere yönelik sorumluluklar belirlenmiştir ve bu sorumluluklar toplumun genel görevleri arasında yer aldırılmıştır. Öncelikli olarak, küçük yaşta yetim kalmış çocukların himayesi ve sorumlukları ailelerinden biri hayatta ise ona

⁵² Dikici, "Kur'an'da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Yetim Kurumları", 17.

⁵³ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14 (2003): 104.

verilmesi esastır. Eğer yakın akrabalar bu görevlerini yerine getiremezler veya yoklarsa, sorumluluk diğer Müslümanlara geçmektedir. İslam dininde devlet başkanı veyahut yöneticiler, velisi olmayan yetimlerin velisi olarak kabul edilmekte olup, yetimlerin korunması ve bakımı devletin veya devletin denetimindeki kurumların sorumluluğunda görülmektedir. Yetimlerin koruyucu aileler veya kurumlar aracılığıyla devlet tarafından himayesi sağlanmalıdır ancak yönetimin ve yöneticinin olmadığı durumlarda, yetimlerin bulunduğu çevredeki Müslümanlar, yetimlerin sorumluluğunu üstlenmelidir.⁵⁴ Bu durum esasında, konunun çocuk olduğunda toplumun kolektif sorumluluk sahibi olabileceğini de göstermektedir. Ebeveynleri Müslüman olsun olmasın yetim çocukların, yalnızlığa terk edilmemesi ve iyi niyetli olmayan kişilerin insafına bırakılmaması istenmektedir. Bu, yetimlerin korunması ve güvende tutulması için önemli bir prensiptir.

Yetimlerin bakımı ve ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğinde, bu masraflar öncelikle elverişli ise yetimin kendi mal varlığından karşılanır. Eğer yetimin malı yoksa, yakın akrabaları bu masrafları karşılamalıdır. Ancak akrabaların da gücü yetmiyorsa, devlet veya belirli vakıfların gelirleriyle bu masraflar karşılanır.⁵⁵ Esasında bu sistemle İslam toplumlarında halka, dayanışma ve yardımlaşma prensipleri kazandırılma amaçlanır. Çünkü genel itibariyle İslam'da, maddi durumu elverişli olup varlıklı olan kimselerin ve toplumun, genel olarak ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi teşvik edilmiştir. İşleyen bu sistem esasında sosyal adaletin sağlanması ve toplumun her kesiminin refahı için önemli olup toplumun yetimlere karşı sorumluluk duygusuyla hareket etmesini sağlayan bir düzenleme olarak görülebilir.

Türk toplumlarında özellikle İslam öncesi dönemden itibaren aile kurumu ve çocuklar büyük bir değer taşımıştır. Türk-İslam devletlerinin temelini de bu ve bunun benzeri birçok değerlerden oluşan bir değerler sistemi oluşturmuştur. Bu devletlerin aile kurumu, toplumun en temel yapı taşı olarak kabul edilmiş ve çocuklar da ailenin en önemli unsurlarından biri olarak görülmüştür. Aileye verilen bu önem toplumların,

⁵⁴ Arı, “Yetim”, 43/501.

⁵⁵ Arı, “Yetim”, 43/501.

özellikle yetim ve kimsesiz çocukların korunması ve desteklenmesi, onların yetiştirilmesi, eğitimi gibi birçok konuda farkındalık kazanmış olması açısından kendini göstermiştir. Toplumun bir parçası olarak yetim ve kimsesiz çocukların ihmal edilmediği, onların eğitim, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli önlemler alındığı görülmüştür.⁵⁶ Bu önlemlerin başını çeken faaliyet kapsamında, çocukların barınması ve eğitim haklarından mahrum kalmamaları için onlara bakım veren kurumların oluşturulması ele alınabilir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu, yetim ve öksüz çocuklara özel müessese teşkili, onların himaye edilmesi, eğitimlerinin her alanlarında destek görmeleri bakımından çok gelişmiş bir sistematikte çalışan bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu, Eyyubi, Memlük ve Osmanlı gibi İslam medeniyetinin öncüsü devletlerin dönemlerinde yetimlerin bakımı için çeşitli kurumlar ve vakıflar oluşturulmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla yetimlerin barınma, eğitim, sağlık ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır. Müslüman tebaa olarak inançlarının gereklilikleri yapılarak yetim ve öksüz kalmış çocuklara özenle yaklaşmış, bu çocuklara kendi evlatlarına gösterdikleri ilgi, şefkat ve merhametle davranılması teşvik edilmiştir. Özellikle Selçuklu dönemi sonrasında kimsesiz kalmış çocukların bakımı için kurumlar varlık göstermeye başlamıştır. Keza Eyyubi ve Memlüklüler’de de yardıma ihtiyacı olan bu çocuklar için özel eğitim kurumları oluşturulduğu ve vakıfların kurulduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise yönetimin yetimlerin himayesine yönelik uygulamaları bu devletlerin miras bıraktıklarının üstüne kat inşa etmiş ve onları oldukça geliştirerek yeni bir format vermiştir.⁵⁷

Avarız vakıfları gibi kurumlarla, maddi durumu elverişsiz olan yetimler için maddi destek sağlanmış olup, Darüleytama gibi müesseselerle de özellikle ihtiyaç sahibi olan çocuklara hizmet vermek amaçlanmıştır. Askerler şehit arkadaşlarının yetim çocukları

⁵⁶ Murat İşeri, “Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi Ve Darüleytamlar (1851-1923)”

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 1-2.

⁵⁷ Arı, “Yetim”, 43/502.

için orta sandıkları kurarak onlara destek sağlamış, esnaf sandıkları kurularak da esnaf topluluğu kendi dostlarının kimsesiz kalmış, ihtiyaç sahibi aile çocuklara yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 19.yy. ortalarından itibaren bu faaliyetler artış göstermiş, yetimlere yönelik özel sandıklar oluşturulup ihtiyaçları bizzat buradan karşılanmaya çalışılmıştır.⁵⁸ Eytam sandıkları kurulmasında, artan savaşlar, göç ve yoksulluk dolayısıyla sosyo-ekonomik düzeyin düşmesinden kaynaklı yetim ve öksüz sayısının fazlalaşması ve görünür hale gelmesi bir sebep- sonuç ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kur'an'ın yetimlere dair emirlerine büyük bir hassasiyetle riayet edilmiştir. Ayetler ve İslam'ın temel prensipleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim anlayışını da etkilemiş ve yetimlere yönelik hükümlerin oluşturulmasında rehberlik etmiştir. İslam'ın dayanışma ve yardımlaşma prensipleriyle uyumlu olarak hareket etmeyi düstur edinen Osmanlı Devleti, fakirlere, yetimlere, kimsesizlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine destek sağlamak için çeşitli yolları benimsemiştir. Toplumun dengesini korumak ve her kesimin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına önemli adımlar atmıştır. Özellikle toplum refahını sağlama amacıyla oluşturduğu ihtiyaç sahiplerine yardım politikası, tarihsel olarak bakıldığında Osmanlı'nın yüzyıllardır süregelen önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkar ve bu sistem, birçok müesseseyi de içeriğinde barındırmaktadır. Vakıflar, mahalle sandıkları, loncalar, Darüşşafaka, darülaceze gibi kurumlarla, farklı ihtiyaçlara yönelik çözümler sunmuş ve toplumun çeşitli kesimlerine yardım eli uzatmıştır.⁵⁹ Bu kurumlar ve uygulamalar, Osmanlı toplumunda kimsesiz çocukların korunması ve bakımı için önemli birer mekanizma oluşturmuştur. Osmanlı'nın bu yaklaşımı, günümüzde de sosyal yardım ve koruma sistemlerinin temelini oluşturan prensiplerden biri olarak kabul edilebilir.

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde yetimlere yönelik hükümlerin oluşturulması ve uygulanması, İslam medeniyetine dayalı sosyal adalet anlayışının bir

⁵⁸ Arı, “Yetim”, 43/502.

⁵⁹ Dikici, “Kur’ân’da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları”, 75.

yansıması olarak görülebilir. Bu çerçevede, devlet ve toplum, yetimlere gereken ilgi ve desteği göstermiş ve onların korunması ve eğitilmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Buna riayeten de toplumda yetimlerin, genellikle devlet ya da hayır kurumları tarafından korunup yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Onlara sağlanan eğitim ve imkanlar sayesinde topluma faydalı fertler olarak yetişmeleri amaçlanmıştır.⁶⁰ Bu bakış açısından hareketle devletin, İslami çerçeveye uyumlu bir şekilde, toplumun her kesimiyle ilgilenmesi ve her bireyin haklarının korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu şekilde yetimlerin topluma entegrasyonu de kolaylaşmıştır. Osmanlı Devleti yetimlere karşı sosyal sorumluluğunu bu anlayışla yerine getirmiş ve İslam öğretilerini pratiğe dökmüştür.

Osmanlı devlet yapılanmasında toplumsal olarak ve aile çerçevesinde ele alınan çocuk, bu yapılanmanın en önemli unsuru olarak ifade edilen bir varlıktır. İslam dini de, bilhassa evlatlarını iyi yetiştirme konusunda ebeveynlere sorumluluk ve mesuliyet vermiştir. Ebeveyn yokluğunda çocuğun sorumluluğunu, topluma bir görev bilinci mahiyetiyle üstlendirmiştir.⁶¹ Çocuğun hem psikolojik hem de fizyolojik olarak iyi yetiştirilmesi ve bakım alması, Osmanlı Devleti'nde de esastır. Yetim çocukların haklarıyla ilgili görevliler tayin edilmiş, evlat edindirme konusuyla ilgili de koruyucu aile vasfında bir uygulama yürürlüğe koymuştur. İcar-ı sağır başlığı ile anılan bir diğer faaliyet ise çocuğun sosyal ekonomik düzeyi yüksek kimselerin yanına bu kişilere yardımcı olmaları karşılığında verilmeleridir. Bu uygulamada çocuğun herhangi bir şekilde istismar ya da ihmal edilişi söz konusu olmamıştır. Çünkü bu programda, evde çocuğa gösterilen davranışların kişiye sevap kazandırması ve Allah'ın rızasını alması amaçlanmıştır. Bu şekilde çocuğun aileye yardımlarının karşılığında, kendisinin maddi bir yardım aldığı görülmüştür. Ayrıca kız çocuklarının ağırlıkta olduğu bu manevi evlatlık uygulamasında, çocuğun fikri açıdan erişkinlik düzeyine gelişini ifade eden rüşd dönemi esas alınıp, bu zaman dilimine kadar çocuğun evlat edinilmesine

⁶⁰ Dikici, "Kur'ân'da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Yetim Kurumları", 75.

⁶¹ Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 4.

izin verilmiştir.⁶² Bu faaliyetler dışında çocuklara sağlanan yardımlar konusunda vakıflarda büyük rol oynamıştır. Bireysel olarak yapılan yardımlarla yürütülen vakıflar, devletin sosyal anlamda refahına destek veren kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır.⁶³

Toplumun geleceği için, evlatlarımızın sevgi, saygı ve mutluluk olan bir ev ortamı içinde yetişmesi ve iyi bir talim terbiye ile büyütülmeleri kritik bir öneme sahiptir. Bu durum, çocukların vücut sağlıkları kadar psikolojik iyilik halleriyle de yakından ilişkilidir. Çünkü bireyin sağlıklı olmadığı bir toplumda sürdürülebilir bir geleceği garanti etme konusunda zorluklarla karşılaşılabilir ve bu şekilde toplumun geleceğe bakış açısı da ümitvar olamayacaktır. Çocukların aile ortamından uzak kalmış, sosyal, ekonomik veya psikolojik sorunlar nedeniyle korunmaya ihtiyacı olması halinde ailenin yetersizliğini ortadan kaldırmak, gelişimlerini sağlayabilmek ve eğitim faaliyetlerinden yararlandırmak ve çocuğun potansiyellerini geliştirmesi için desteklemek amacıyla devlet çocuğu koruma altına almaktadır.⁶⁴ Özellikle Osmanlı son dönemlerinde, yaşanan savaşlar, salgın hastalıklar, göç, sanayileşme ve şehirleşme gibi olgulardan dolayı olarak artan öksüz ve yetim çocukların varlığı, devleti yeni politikalar gütmeye ve kurumlar açmaya yönlendirmiştir. Açılan müesseseler arasında yeni olduğu kadar eskiden süregelen yapılanmalarda mevcuttur. Bunlar:

- Eytam Sandıkları
- Islahhaneler
- Darüşşafaka
- Daru'l Hayr-ı Âli
- Hamidiye Etfal Hastane-i Ali
- Himaye-i Etfal Cemiyeti

⁶² Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 15.

⁶³ İşeri, "Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi Ve Darüleytamlar (1851-1923)", 21-22.

⁶⁴ Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar", 2-3.

- Darüleytamlar
- Sanayi Mektepleri

Bahsi geçen müesseseleri denetlemek, oluşabilecek mağduriyetleri engellemek, daha verimli ve yerinde çalışmasını sağlamak amacıyla yönetimdeki idareciler, birçok hüküm, ferman ve buyruk yayınlamış bunlar kadılar aracılığıyla şer’i mahkemelerce kontrol edilmişlerdir.⁶⁵ Bu kurumlar bir İslam Devleti’nin yetim sorumluluğu konusundaki vazife bilinci ve anlayışının ürünleri olarak görülmelidirler. İsmi zikredilen bu kurumlara yönelik yapılan birçok araştırma mevcuttur.

Bu tez çalışması kapsamında spesifik olarak Daru’l Hayr-ı Âli’nin kurum içi faaliyetleri ele alınacaktır. II. Abdülhamid’in saltanat yılları içerisinde, 1903’te, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda tesis edilen Daru’l Hayr-ı Âli, sosyal yardım faaliyeti kapsamında değerlendirilebilecek bir yapılanmadır. Çağın özellikle toplumsal sorunların varlığı bakımından, kuruluşu zorunlu kılınan pek çok kurumdan yalnızca biridir.

⁶⁵ İşeri, “Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi Ve Darüleytamlar (1851-1923)”, 23-24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ÇOCUK TERBİYESİ

KONUSUNDA YENİ GÖRÜŞLER: MUSA KAZIM EFENDİ

3.1. Osmanlı Döneminin Eğitimcisi ve Mutasarrıfı Musa Kazım Efendi

"Musa Kazım" adı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcasının oğlu ve damadı olan dördüncü halife Hz. Ali'nin soyundan gelen 12 İmam'dan yedincisinin adıdır. Bu nedenle Sünni ve Şii'lerin sıklıkla kullandıkları bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Musa Kazım Efendi, genellikle ilahiyat ve tarih alanlarında çalışanlar tarafından diğer Musa Kazım adıyla anılan kişilerle karıştırılır. Bu karışıklık, çeşitli çalışma sektörlerinde yaygın bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu çalışma konusunda adı geçen kişi Kozan Mutasarrıf-1 Esbakı Musa Kazım'dır. Kendisi tarih ilmiyle alakadardır. Yazdığı eserlerin arasında pedagoji ilmi ve tarihiyle alakalı yazılarda bulunmaktadır. Doğum tarihi de dahil olmak üzere hakkında kayıtlı bilgilere başka isimlerle karışmış olmasından dolayı ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Şeyhülislam Musa Kazım'ın da doğum tarihi aynı tarihler olarak literatürde geçmektedir.⁶⁶

Musa Kâzım Efendi'nin, 1858 yılında doğmuş olduğu bilinmektedir. Galatasaray Lisesi'nin Fransızca eğitim veren bölümünden 1887'de mezun olmuştur. Daha sonra Kastamonu İdadisinde öğretmenlik mesleğini icra etmiş olup sonrasında 1899'da Ankara iline atanarak Ankara İdadisinde okulun ikinci müdürü olarak göreve başlamıştır. Bu okulun ayrıca Fransızca hocalığını da yapmıştır.⁶⁷ Bu şekilde yönetim sorumluluklarını yerine getirirken eğitim faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmış ve eğitimle ilgili akademik araştırmalarda bulunmuştur. Ankara öğretmen okulunda muallim adaylarına ders olarak verdiği pedagoji sunumlarını, Taşra Maarif

⁶⁶ Nebahat Göçeri, "Kozan Mutasarrıf-1 Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.2 (2018): 96.

⁶⁷ Mustafa Şanal, "Musa Kâzım Bey'in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri", *Türk Çalışmaları Uluslararası Diller ve Edebiyatlar Dergisi ve Türk veya Türk Tarihi*, C.5, S.3 (2010): 1863.

Memurlarına Mahsus Rehber-i Tedris ve Terbiye isimli iki kitaptan oluşan eserinde toplayarak müdür ve muallim adaylarına istifade etmeleri için yazmıştır.⁶⁸ Teoride sunduğu bilgileri pratikte de uygulama imkanı bulmuştur. İlk cildi 1310/1894 ikinci cildi ise 1313/1897 yayımlanmıştır. Buradaki vazifelerinden sonra ise, Adana Maarif Müdürlüğü müdür olarak atanmıştır. Son görevi ise Kozan Mutasarrıflığı olmuştur. 1919’da vefat etmiştir.⁶⁹

Musa Kazım Efendi’nin 6 kitap ve 6 makalesi olduğu bilinmektedir. Makaleleri Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası’nda (TOEM) basılıdır.⁷⁰ Eserlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1. Taşra Maârif Memurlarına Mahsûs Rehber-i Tedrîs ve Terbiye** (1310/ 1894), Cilt: I, İstanbul: Kasbar Matbaası. (“Ankara idadisi müdürü” imzası kapakta yer almıştır.)
- 2. Taşra Maârif Memurlarına Mahsûs Rehber-i Tedrîs ve Terbiye** (1313/ 1897) Cilt: II, İstanbul: Kasbar Matbaası. (“Ankara idadisi müdürü” imzası kapakta yer almıştır.)
- 3. Muhit-i İdare ve Siyâsiyyat** (1325/ 1909), İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası. (“Müellifi: Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım” imzası kapakta yer almıştır.)
- 4. Muhtıra-i Ricâl u Siyâsiyyûn** (1326/ 1910) İstanbul: Matbaa-i Amîdi. (“Müellifi: Kozan Mutasarrıfı Esbak-ı Musa Kazım” imzası kapakta yer almıştır.)

⁶⁸ Hatip Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi’nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, *Şarkiyat Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Genişletilmiş Özetler Kitabı*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017): 5.

⁶⁹ Şanal, “Musa Kâzım Bey’in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, 1863.

⁷⁰ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 98.

5. Hükemâ-yı Cihan Ta’lim ve Terbiye Tarihi (1327/ 1911) İstanbul: Uhuvvet Matbaası. (“Kozan Mutasarrıfı Esbak-ı Musa Kazım” imzası kapakta yer almıştır.)

6. İcmâl-i Tevârih-i Cihân (1327/ 1911) İstanbul: Uhuvvet Matbaası. (“Müellifi: Kozan Mutasarrıfı Esbak-ı Musa Kazım” imzası kapakta yer almıştır.)

7. Devr-i İstibdâd Ahvâli ve Müsebbibleri (1327/ 1911) İstanbul: Karabet Matbaası. (“Musa Kazım” imzası kapakta yer almıştır.)

8. Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî (1304/1888), (Çeviri: Mehmed Zeki ile), Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya.⁷¹

3.2. Hükemâ-yı Cihan Ta’lim ve Terbiye Tarihi Eseri

Musa Kazım Efendi bu tez çalışması kapsamında kullanılacak olan Hükemâ-yı Cihan Ta’lim ve Terbiye Tarihi eserini, Rehber-i Tedris ve Terbiye kitabının 13. bölümünde ismi geçen pedagoglar ve eserlerini anlattığı Pedagoji Tarihi başlıklı bölümün, genişleterek 1327/1911’de yayınlamıştır.⁷² Eserinin aslında 13 sene önce, Rehber-i Tedris ve Terbiye’nin ikinci kitabının zamanında denk düşen bir tarihte, basıma hazır olduğu fakat 1911’de yayınlama fırsatı elde ettiğini kendisi Hükemâ-yı Cihan’ın önsözünde dile getirmiştir.⁷³ İki kitabının yayın tarihleri birbirinden farklı olduğu gibi, yazarın kitapta bıraktığı imza da farklılaşmıştır. 1894-97 yıllarında yayınlanan Rehber-i Tedris ve Terbiye kitabında Ankara da idadi müdürlüğü yaptığı için bu namı ile imza atmıştır. Hükemâ-yı Cihan’da ise Kozan mutasarrıf-ı esbakı şeklinde imza atmıştır.⁷⁴ Bu imzalarının farklılaşması onun sonraki dönemlerde eserlerinin

⁷¹ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 98.

⁷² Musa Kazım, Hükemâ-yı Cihan ve Ta’lim ve Terbiye Tarihi, haz. Mehmed Karataş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 2-3.

⁷³ A.g.e., 18.

⁷⁴ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 101.

anlaşılması için önemlidir. İdadi müdürlüğü sırasındaki imza şekli sebebiyle eserlerinin Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye nispet edilmesi durumu söz konusu olmuştur.⁷⁵

İki sene zarfında farklı, değişik surette okutulan derslerin muallim ve talim ve terbiye mütehasıslarına mükemmel bir rehber olamayacağı açık (bedihi) bulunduğundan bütün meslektaşlarına bir yadigâr-ı acizane olmak üzere tertip ettiği “Fasl-ı İlm-i Talim ve Terbiye” kitabının bir an evvel basılmasına ve yayılmasına teşebbüs edileceğini ...

Rehber-i Tedris ve Terbiye eserinin son cildinde yeni bir kitap hazırlığında olduğunu bu şekilde dile getirmiştir. “Fasl-ı İlm-i Talim ve Terbiye” isimli kitabın, Hükemâ-yı Cihan ve Ta’lim ve Terbiye Tarihi olarak ismi değiştirilerek basıldığı düşünülmektedir.⁷⁶ Musa Kâzım Efendi, "Rehber-i Tedris ve Terbiye" kitabında sunduğu düşüncelerle, daha çok mantık temelli bir pedagoji anlayışı ortaya koymuştur. Bunun sebebi ise Musa Kazım Efendi zamanında, eğitimde araştırma geleneği henüz tam olarak yerleşmemesidir. Kendi fikir ve görüşlerini kitabında dile getirmiştir.⁷⁷ Eserin iftitahtaki kelam yani giriş bölümünde pedagojinin tanımını yapar ve “usûl-ü talim ve terbiye-i etfal” olarak tanımladığı bu ilmin psikoloji ilminin içinden geliştiğini ifade eder. Psikoloji ilimi ile ilgilenenlerin öğretmenlik yapmaya başlaması sonucunda doğduğunu ifade ettiği pedagoji ilimi için, öğretmenlik yapacakların öğrenmesi gerek bir bilim olduğunu söylemektedir.⁷⁸

3.3. Kitabın Basım ve Yazım Aşaması ve Önemi

O yıllarda İstanbul'da bulunan Uhuvvat Matbaası'na basım için verilen Hükemâ-yı Cihan, 85 varaktan oluşmakta olup, Fransızca ismi olan “Les philosophes du monde

⁷⁵ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I”, 102.

⁷⁶ A.g.m., 101.

⁷⁷ Şanal, “Musa Kâzım Bey'in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, 1864.

⁷⁸ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I”, 100-101.

et l'histoire de la pedagogie” ‘da kitabın iç kapağında yer almaktadır. Bu eser ile, âlemin yaratılışından zamanımıza kadar gelen fikirleri, felsefi görüşleri ve insan fikrinin gelişim tarzı ve yaygınlaşan ve gelişen maarif yöntemleri hakkında halka genel bir fikir sunacağını ifade etmektedir. Özel olarak da bu eserin, fikirlerin aydınlatılıp, hareketlerin ve tavırların düzenlenmesine yönelik bilgi sunulacağını, ayrıca çocukların terbiyeleri için ve kadınlar topluluğu için de gayet faydalı bir eser olduğunu tanıtım kısmında yazmaktadır.⁷⁹ Eserin tanıtımında ‘nisvan’ ifadesi kullanılarak kadınların özellikle zikredilmiş olması, dönem yazarlarına bakıldığında daha önce rastlanılmamış olan bir olgudur. Buradan hareketle Musa Kazım Efendi’nin kadınların eğitim açısından gelişmelerine, felsefi ve entelektüel kimlikleri için eğitimlerine değer verdiği görülmektedir. Hatta kitabın içinde kadın eğitimcilerden bahsettiği ve onların eğitimi için fikir beyan etmiş kimselere yönelik detaylı bir anlatım yapıldığı görülmektedir.⁸⁰

Allah’a hamt ederek başladığı mukaddimede hükümet idaresinin başka bir şekle girdiğini ifade eder. Buradaki değişiklik 1908’deki meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesidir. Yeni değişen bu yönetim şekline göre eserler neşredilmesini önermektedir. Milletlerin hayatının milli bir terbiyeye/eğitime bağlı olduğunu ifade eder. Bu milletler istediği kadar kanun yapsın, bu kanunlar onların iyi bir usul ile terbiye edilmelerine isnat edilmiş olmazsa, kanunların bir anlam ifade etmeyeceğini, cansız kalacaklarını söylemiştir. Bu kanunlardan beklenen neticelerin alınamayacağını belirtmiştir.⁸¹ Gerçek bir meşrutiyet hükûmeti olabilmek ve bu yeni yönetim şeklinin halka sunduğu nimetlerden tam manasıyla faydalanabilmek için yeni yasa ve yönetmelikler ortaya koymadan önce genel terbiye/eğitim yöntemlerimizde büyük

⁷⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 10-12; Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 108.

⁸⁰ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 108; Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 12-13.

⁸¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 17.

çaplı değişim yapmamız gerektiğini vurgulamaktadır.⁸² Terbiye kavramı olarak ele aldığı eğitim olgusunu açıklarken Şu ifadeleri kullanmıştır: “Eğitim demek bir milleti idare Şekline göre kamu yararını sağlamak için davet etmektir. Ülkemizde fikren, cismen, ahlaken yüksek adamlar yetiştirmek demektir”.⁸³

1911’de bastırmaya karar verdiğini ifade ettiği nszde; Osmanlı vatandaşlarından kardeŐim diye bahseder. Kendi dönemindeki devletlerin ve kadim milletlerin talim ve terbiyesi hakkında Osmanlı vatandaşlarına bilgi vermek istediğinden dolayı basmayı bu sene münasip gördüğünü ifade etmiştir.⁸⁴ Bu aciz eserim diye bahsettiği Hükema-yı Cihan’ı yazma sebebinin ilk bakıŐta talim ve terbiye ilmiyle sınırlandırılmıŐ gibi gözüküyor olsa bile asıl maksadının farklı olduğunu belirtmiştir. Osmanlı unsurlarını, vatandaşlarını felsefe ilmine alıştırmak ve bu maksat üzerinden yeni hükümet Şeklinde, yeni bir gelişim ve medeniyet kapısı açmak istediğini söylemektedir.⁸⁵ Devamında ise insanın aslında kıyas ederek ve düŐünerek her Şeyi bulabileceğini söylese de, yine de ecdadının bilgisinden faydalanmanın iyi olacağını, sözlerinin ve tavırlarının fayda sağlayacağını ifade etmiştir. Bu Şekilde netice almanın uzun süreceği konulara, daha kısa sürede ulaŐabileceęini söylemektedir.⁸⁶

Talim ve terbiye ilmi ile birkaç senedir uęraŐtıęı için bu konuya dair Avrupa telif olmuş bütün eserleri incelediğini ve kendi araştırma ve incelemelerinin de Felsefe ilmine yönelik eserler olduğunu belirtmiştir. Bu eserinde Hükema-yı Cihan olarak isim

⁸² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 18; Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 108.

⁸³ Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 108; Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 18.

⁸⁴ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 18; Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 108.

⁸⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 18; Göçeri, “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”, 109.

⁸⁶ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 18.

atfettiği dünya filozoflarının ilim hayatlarını ve beğenilen ebedi eserlerini filozofların asırlarına göre anlatmıştır. Bu gibi eserlerin lisanımıza tercüme edilerek muazzaz vatanımızın geleceğinin ve şimdiki durumunun daha sağlam bir esasa dayanabileceğini ifade ederek, iki yüz seneden beridir uğradığı zayıf ve görmekte olduğu aşağılanma ve azarlanmadan kurtulabileceğini söylemektedir.⁸⁷

3.3.1. Kitabın Muhtevasına Yönelik Bilgiler

Eserin ilk bölümünde Musa Kazım Efendi, Kurûn-u Ūlâ ve Kurûn-u Vusta telim ve terbiyesinden bahsetmektedir. İlk ve Orta Çağ'daki talim ve terbiye konularından bahsederek vahşi kavimlerin özelliklerinden Hindistan, İran, Yunanistan, Roma ve Orta Çağ'da Hristiyan Ruhani Cemiyetinin talim ve terbiye şekillerinden bilgiler vermektedir. Bu devletlerin önemli şahsiyetlerini ve onların düşüncelerini anlatarak bir değerlendirme yapmaktadır.⁸⁸ Bu değerlendirmelerin sonunda 12. asrın sonlarına doğru Devlet-i Ebed-Müddet-i Osmanîye'nin kuruluşunun gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Osmanlı sultanlarının orta çağ zihniyetini takip etmediğini, İslam Şeriatının hükümlerine uyduğunu ve hüner ve becerilerini yaymaya çalışmak için gayret sarfettiklerini ifade etmiştir. Osman Bey, Orhan Bey ve Murat Hüdavendigar Sultanların isimlerini verip, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'yı hakim olarak anarak yeni bilimlerin müessislerinin Osmanlı'lar olduğuna şüphe duyulamayacağını dile getirmiştir.⁸⁹

Kitabın ikinci bölümünde, kurun-u uhrâ talim ve terbiyesi hakkında bilgi vermektedir. XVI. yüzyıl talim ve terbiyesine yön vermiş felsefeciler ve Hristiyan dini grupları ve eğitim-öğretim faaliyetleri güden örgütlenmelerden bahsetmektedir.⁹⁰ Kitabın üçüncü

⁸⁷ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 19; Göçeri, "Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I", 109.

⁸⁸ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 13.

⁸⁹ A.g.e., 50.

⁹⁰ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 13; Göçeri, "Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I", 109- 110

bölümünde ise, kurun-û uhrâdan ma-ba'd olarak ifade ettiği, yeniçağın devamında gelen dönemin, 11 felsefecinin talim terbiyeye yönelik düşüncelerini anlatmaktadır. Müellif bu bölümleri yazarken kendi fikir ve düşüncelerini de yazısında belirtmektedir.⁹¹ Dördüncü bölümde de kurun-û uhrâdan ma-ba'd ifadesini kullanarak XVIII. asır felsefeci ve pedagoglarının 12 tanesini ele almıştır. Hayatlarına yönelik bilgiler verdikten sonra talim terbiye için fikirlerini irdelemektedir. Ayrıca bölüm içindeki talim terbiye konusu üzerinde Fransız İnkılabının etkisi olduğundan da bahsedilmektedir. Âsâr-ı Makbûle başlığı altında 55 kitap ve yazarın ismini vererek talim ve terbiyeye dair okuyuculara değerli gördüğü eserlerden örnekler vermiştir.⁹² 4. Bölümün sonrasında Medenileşmiş Memleketlerin Eğitimi isimli bir zeyl/ek yazısı mevcuttur. Burada da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'daki talim ve terbiye anlayışından söz edilmektedir.⁹³

3.3.2.Eserlerindeki Talim ve Terbiye Düşüncelerine Yönelik Örnekler

Musa Kazım Efendi, bir eğitimci olarak eserlerinde, kendi tecrübeleriyle ve araştırmaları sonucu edindiği bilgilerle geliştirdiği eğitim metotlarına yönelik fikirlerinden bahsetmektedir. Batılı pedagojik anlayışın etkisinde yazdığı eserlerindeki talim ve terbiye metotları, 1911 yılında basıma verdiği Hükema-yı Cihan eseri dışında diğer neşredilmiş kitap ve makalelerinde de geçmektedir. II. Abdülhamid Han'ın tahta çıktığı dönemde yirmili yaşlarının başında olan Musa Kazım Efendi, dönemin modern okullarında aldığı eğitimler doğrultusunda, öğretmenlik mesleğini icra etmiş ve lisede müdür olarak da görev yaparak öğrencilerle çokça hemhal olmuştur. Mesleklerini icra ettiği dönemlerde eser de neşretmekteydi. Bu eserler aldığı eğitimlerden aktardıkları dışında gözlem ve tecrübelerini de içermekteydi.

⁹¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 13-14.

⁹² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 15-16; "Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın Kitapları-I", 110.

⁹³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 16.

“Taşra Maarif Memurlarına Mahsus Rehber-i Tedris ve Terbiye” isimli eseri, özellikle öğretmen adaylarına tavsiyeler ve pedagoji notları içermekte olduğundan ülkemizde üzerinde çokça araştırma yapılan bir eserdir. İki risale şeklinde okul idaresi ve muallimlerin faydalanması adına basılan bu kitabın ilk risalesinde, 12 ders şeklinde verilen talim ve terbiye konusu ve okul yaşantılarında faydalanılacak kıymetli pedagojik tavsiyeler söz konusudur.⁹⁴ Çocukların talim ve terbiyesine yönelik bir bakış açısı sunduğu eserde geçen başlıklardan edindiğimiz bilgiler bu araştırma için de faydalı olmuştur. İçeriği hakkında çok çalışılmamış olan Hükema-yı Cihan eserinde daha fazla detaylandırarak aktardığı konulara, burada kısaca değinmek gerekmektedir.

“İfade-i Mahsusa” isimli birinci dersinde, bu yıl öğrencilerin alacağı derslerin oldukça önemli ve faydalı olduğu vurgulanmıştır. Talim ve terbiye sürecinin herkesin düşündüğü kadar kolay bir süreç olmadığı, düşünülenin aksine en güç işlerden biri olduğu ancak çaba gösterilerek aşılabileceği ifade edilmiştir. “Tahsil-i Hususi” isimli ikinci dersinde, zaman ilerledikçe insan hafızasının zayıfladığı ve önceden ezber ettiği bilgileri unutmaya başladığı belirtilmiştir. Bu nedenle, muallim adaylarının, okudukları ilim ve fenleri meslekleri süreçlerinde yeniden tekrar etmemeleri halinde, zaman içinde öğrendiklerini unutabilecekleri ve hatta okulda öğretmenlikten ziyade, öğrencilik dahi yapamayacak bir duruma gelebilecekleri ifade edilmiştir. Bu durumu engellemek için, günde en az üç dört saat çalıştıkları alanla ilgili konularla uğraşmaları ve çokça kitap okumaları önerilmiştir.⁹⁵

“Ciddiyet” ismini verdiği üçüncü derste, bir kişi mesleğinde ciddi olmaz ve sadece geçimini sağlamak için çalışırsa, o işte ilerleme kaydetmesinin imkanı olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca, işini ciddiyetle yapmayanın Allah'ın yardımlarından yoksun kalacağını ve devletine yeterince hizmet sunamamış olacağını ifade etmiştir. Eğitimcileri örnek vererek, öğretmenlerin her zaman ciddiyetle çalışmalarını gerektiğini ve mektepte daima öğrencileri için hazır olmalarının önemini vurgulanmıştır. “Ahlak,

⁹⁴ Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi'nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 5.

⁹⁵ A.g.m., 5.

Tavır ve Hareket” isimli dördüncü dersinde, eğitim kurumlarında öğretmenlerin sadece ders anlatmakla işlerinin bitmediği, aynı zamanda öğrencilerin ahlak ve karakter gelişimlerinin de onlara emanet edildiği vurgulanmıştır. İyi ahlak ve davranışların önemi üzerinde durulmuş ve bunların arasında beş vakit namazı zamanında kılmak, devlet büyüklerine itaat, bağlılık ve saygı göstermek, kanunlara uymak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, zararlı maddelerden ve günahlardan kaçınmak, aile bağlarına saygı göstermek, yardımseverlik ve misafirperverlik gösterenlerle sohbet bağı içinde olmak, arkadaşlara sadık olmak ve vefa göstermek, kötü sözlerden kaçınmak ve namuslu olmak gibi konular ön plana çıkarılmıştır.⁹⁶

Musa Kâzım Efendi, Osmanlı eğitimcilerinden biri olarak, muallimlerin talim ve terbiye ilmine dair olan konuları ve kuralları bilmelerini ve bu prensipleri, mekteplerde eğitim faaliyetleri boyunca eksiksiz bir şekilde uygulamalarını vurgulamıştır. Muallimlere, mesleki yaşantılarında başarı elde edebilmeleri ve vatanlarına ve milletlerine sadık talebeler yetiştirebilmeleri için terbiye eğitiminin bilgi ve maharetlerinin gösterilmesinin değerini ve zorunluluk oluşunun altını çizmiştir.⁹⁷ "Cehd ve Dikkat" isimli beşinci dersinde vurgulanan önemli bir nokta, çaba harcamak ve dikkat etmek ile savsaklamak ve ertelemenin zıt kavramlar olduğunun anlatılması gerektiğidir. Başarı için en güçlü düşmanın, tembellik ve ihmalkarlık olduğu, görevlerinde savsaklama yapan ve kayıtsızlık gösterenlerin ise giderek sorumluluk duygusunu unutarak üşengeçliğe alıştıkları açıklanmıştır. Musa Kazım Efendi'ye göre tembelliğin zincirlerinden kurtularak istenilen gayeye ulaşmanın yolu, öğretmen adaylarının görevlerine her zaman dikkatli bir şekilde yaklaşmalarından geçmektedir. Yapılması gereken işin zamanında yapılmasını, ihmalkarlık etmeden ve üşengeçlik

⁹⁶ Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi'nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 5-6.

⁹⁷ Şanal, “Musa Kâzım Bey'in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, 1865.

göstermeden halletmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸ Musa Kâzım Efendi muallim adaylarına ayrıca, her sabah ders için planladıkları aktiviteleri ve konuları değerlendirmelerini, gün içindeki hedeflerini belirlemelerini ve noksan kalan noktaları gidermeye odaklanmalarını da önermiştir. Derslerin her gün daha açık ve kapsamlı hale gelmesi için, önceki derslerden ilham almalarını ve bugünün işini yarına bırakmamalarını vurgulamıştır.⁹⁹

“Şakirdan velileriyle münasebatta bulunmak” isimli altıncı dersinde, muallimlerin, talebelerinin ebeveynleriyle düzenli olarak iletişim kurmalarını ve zaman zaman ebeveynlerle çocuklarının gelişimi hakkında toplantı düzenlemelerini önermiştir. Bu yaklaşım, günümüz rehberlik faaliyetlerinin kıymetini ve danışmanlık desteğinin değerini vurgulamaktadır.¹⁰⁰ “Hilm ve Vakar” isimli yedinci dersinde öğretmenlerin ağırbaşlı ve yumuşak huylu olmaları gerektiğini vurgulamış, bu huylara sahip olmayan kimselerin öğretmenlik yapmak için uygun olmadığını dile getirmiştir. “Mükâfat ile Mücazat” isimli sekizinci dersinde, sadece çalışanlar ve memurlar değil, okul öğrencileri de ödül ve cezanın doğru kullanımını fark etmekte doğuştan eğilimli olabildiklerine dikkat çekmiştir. Öğretmenlik veya rehberlik rolünü üstlenen birinin mükâfat ile mücazat olgularını kullanmak konusunda ustalıkla sahip olmasını önemli görmüştür. Ona göre her öğrencinin çabası ve performansı belirli kriterlere göre değerlendirilmeli ve ödüllendirilmelidir. Cezalandırma konusu ise daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır.¹⁰¹

⁹⁸ Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi’nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 6.

⁹⁹ Şanal, “Musa Kâzım Bey’in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, 1866.

¹⁰⁰ A.g.m., 1865.

¹⁰¹ Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi’nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 6.

“Şakirdanı Teşhis Etmek” isimli dokuzuncu dersinde, okula henüz başlamış öğrencinin dimağ ve yeteneklerini anlamının, öğretmenler için oldukça önemli olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak, öğrencinin kavrayabileceği düzeyde derslerin ve tavsiyelerin verilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.¹⁰² Muallimlerden talebelerine yönelik bilgi sahibi olmanın kıymetini kavramalarını istemiştir. Gözlem metodu kullanarak, daha yeni eğitim hayatına başlamış talebeleri, ilk dönemlerinde kısa bir zaman dilimi için serbest bırakmaları konusunda tavsiye vermiştir. Talebeleri bu şekilde daha kolay gözleme imkanını bulacaklarını ifade etmiştir. Çünkü Musa Kazım’a göre öğrenciler kendi hallerine bırakıldıkları zaman tahakküm altında hissetmediklerinden dolayı daha rahat hareket edecekler ve hocalarının kendilerini tanımalarına imkan sunacaklardır.¹⁰³

Muallimler, talebelerinin öğrenme seviyeleri ve becerileri konusunda derinlemesine bilgi sahibi olabilmek için onları yakından gözlemlemeli ve bireysel farklılıklarını anlamaya odaklanmalıdırlar. Çünkü her bir öğrencinin potansiyeli, ilgi alanları ve kabiliyetleri benzersizdir.¹⁰⁴ Musa Kâzım Efendi, her öğrencinin özgün niteliklerine göre özelleştirilmiş bir eğitim almasını önermiştir. Onun bu bakış açısı, günümüz eğitim ve pedagoji yaklaşımında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰⁵ Yukarıda zikredilen gözlem metodu, bu özel eğitim imkanı sunabilme durumu için de kıymetli bir davranıştır. Çünkü çocukların eğitim düzeyleri, öğrenme kapasiteleri hakkında bilgi sahibi olmak için tercih edilebilir bir yöntemdir. Talebesini bu gözlem metoduyla daha yakinen tanıyan muallim, talebenin yaşı itibariyle talim ve terbiyeye uygunluğunu daha iyi kavrayabilecektir. Öğrenciye nasıl yaklaşılması gerektiğine yönelik öğretmenin farkındalık sahibi olması bakımından önem arz etmektedir. “Şakirdana

¹⁰² Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi’nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 6.

¹⁰³ Şanal, “Musa Kâzım Bey’in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, 167.

¹⁰⁴ A.g.m., 1865-1866.

¹⁰⁵ A.g.m., 1865.

Tahsili Sevdirmek” isimli onuncu dersinde öğrenciye ‘zorla güzellik olmaz’ yaklaşımı ile gidilmesi gerektiğini ifade eder. Talebede istek ve temayül olması gerektiğini, bunu öğrencide uyandırmak için ise ona hilm ile yaklaşmanın doğru olacağını belirtmiş olup eğitimsiz bir hayat sürmenin zorluklarının onlara ifade edilmesini istemiştir.¹⁰⁶

“Mekteb” isimli on birinci dersinde, sadece talim ve terbiyeyle sınırlı kalmayarak muallimlerin, gidecekleri okulların yönetiminden de sorumlu olacakları vurgulanmıştır. Hatta bu yönetimin talim ve terbiyeden bile önemli olduğu belirtilmiştir. Düzensiz bir okulun varlığı ile yokluğunun bir farkı olmayacağına dikkat çekilmiş, düzensiz bir okulda eğitim ve terbiyenin izlerine rastlanamayacağı ifade edilmiştir. On ikinci derste ise, 'Hıfz-ı Sihat-ı Şakirdan' başlığı altında, öğrencilerin hastalıklardan korunması ve manevi hislerinin terakkisi için öğretmenlerin çabalarının önemine vurgu yapılmıştır. Buna ek olarak, bulaşıcı hastalığı olan öğrencilerin okula devam etmemesi, terli su içmelerine izin verilmemesi, kambur olmamaları için öne eğik durmalarına engel olunması, cereyandan kaçınılması, uyku düzenlerine dikkat edilmesi gibi sağlık konularına önem gösterilmesi istenmiştir. Manevi duygularını uyandıracak işler yapmaya yönlendirmek gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁷

Bu ders notlarını kitaplaştırdığı görülen Musa Kazım Efendi'nin Osmanlı'nın son dönem eğitimcilerinden olması münasebetiyle, dönemin eğitim sistemine yönelik onun bu eserleri üzerinden izlenimler elde etmemiz oldukça kıymetlidir. Çalışmamızın ana konusu olan Hükemâ-yı Cihan Ta'lim ve Terbiye Tarihi eserinin içinde de, diğer milletlerin eğitim konusunda nasıl bir yol izlediklerini ve talim ve terbiye düşüncelerine yönelik verdiği bilgileri Osmanlı milletine fikir edinmeleri için sunması çok kıymetli görülmektedir. Devlet oluşumlarının henüz başlamadığı ilkçağlardan itibaren, talim ve terbiye konusunun kavimlerde nasıl ele alındığı, buna yönelik neler yapıldığının anlatıldığı Hükema-yı Cihan eserinde, eğitim sistemine yönelik fikirlerini de açıkça ortaya koymaktadır. Bizlerde burada Musa Kazım Efendi'nin talim ve

¹⁰⁶ Yıldız, “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi'nin Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”, 6.

¹⁰⁷ A.g.m., 6-7.

terbiye anlayışına yönelik fikirleriyle ihdas edilmiş eserindeki konu edindiği devletlerin eğitim sistemlerinden örnekler ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonrasında da bu fikirler Darulhayr-ı Ali kurumundaki talim ve terbiye ile karşılaştıracacağız.

Kitaba kısım-ı evvel başlığı altında ilkçağdaki yapılanmalardan bahsederek başlamıştır. Kronolojik bir sırayla giderek konuyu ele almış ve sıralamayı da buna dayanarak yapmıştır;

1- Ezmine-i Ūla	4- İnan	7- Kurûn-u Vusta yahut
2- Akvâmı-ı Vahşiyeye	5- Yunanistan	Cemiyet-i Ruhâniye-i
3- Hindistan	6- Roma	Hristiyaniye

Ezmine-i ūlâ ismini vererek anlattığı insanlar için mağarada yaşadıklarını dile getirmekte olup, hayvan saldırılarına maruz kalmalarından dolayı can korkusu yaşadıklarını ve çocuk büyütme ve terbiye etmeye bundan sebeple vakit bulamadıklarını ifade etmektedir. Dar bir mağarada 45-50 hatta belki 150 kişinin yaşadığı bir ortamda ölümlerin çok olduğu ve talim ve terbiye konusunda bu gibi bir ortamdan fikir edinilemeyeceğini söylemektedir. Zaman ilerledikçe tecrübe sahibi olan insanlar biraz da olsa gelişmeye meyil ettiklerini ve elde ettikleri güç ile vahşet derecesini¹⁰⁸ bulduklarını dile getirmektedir.¹⁰⁹ Bu insanları mağaralarından çıkararak ve vahşet haline getiren olayın asıl sebebinin tecrübe olduğunu ve tecrübenin insanların birinci muallim ve mürebbisi olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple çocukların eğitimi aşamasında onlara bilim ve fen okutmanın öncesinde bir iş yerleştirip tecrübe sahibi olmalarını sağlamak gerektiğini düşünmektedir.¹¹⁰

Hindistan hükümetinin oluşumuna yakın bir zamanda yaşayan **Akvâm-ı Vahşiyeye talim ve terbiyesi** başlığı altında ele aldığı kavimlerin de, çocuk talim ve terbiyesinde

¹⁰⁸ Buradaki vahşet ifadesinin ne demek olduğu tam olarak anlaşılmamıştır.

¹⁰⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 23.

¹¹⁰ A.g.e., 24.

sınıfta kaldığını ifade eden cümleleri mevcuttur. Bu kavim hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir;

Mağaradakiler gibi vahşilerde talim ve terbiyenin önemini idrak edemediler. Hayvanlar bile çocuklarına karşı bir duyguya sahiptirler ancak bu vahşiler çocuklarına karşı sadece büyük sıkıntılar vermekte, onları dayanılmaz işlerde çalıştırmakta ve kız evlatlarına karşı insanlık dışı muamelede bulunmaktaydılar. Melanezya, Pulinezya ve Yeni Kaladonya vahşilerinin talim ve terbiye konusundaki adetleri ve usulleri hepten şaşılacak boyutta gariplik içermekteydi. Kız ve erkek çocuklarını sünnet ederlerdi. Kız çocuklarını güzel ahlak sahibi olarak görülmeleri için sünnet etmekteydiler. Babaların çocuk üzerindeki söz hakları fazlaydı. Onları satmaya götürebilir, öldürebilir ve darp edebilirlerdi ve bunda özgür sayılmaktaydılar. Anne baba ve çocuk ilişkisinde şefkat ve muhabbet yoktu. Çocuklar, yaşlanmış kadın ve erkekleri (ebeveynlerini) ya öldürür ya canlı canlı gömer ya da pişirir yerd. Vahşi kavim insanları hastaya da bakmaz onu dışarı atıp idam ederlerdi. Bu kavimde insan vasıfları yoktur.¹¹¹

Musa Kazım Efendi kitabın içeriğinde sadece milletler hakkında bilgi vermemiş, anlattığı olgulara yönelik görüş ve düşüncelerini de eserinde okuyucu ile paylaşmıştır. Örneğin **Hindistan'ın talim ve terbiyesi** isimli başlığının altındaki yazısında Hindistan'ın eğitimine yönelik “*Talim ve terbiye ilmini oluşturanlar Hintlilerdir. Çok iyi bir terbiye sistemleri olmasa da o dönemde bu oluşturulandan daha iyisi olamazdı. Bazı uygunsuz yöntemleri olsa da insanlığın çıkış noktası/zuhur ettiği yer ve terbiyenin annesi görülecek bilge Hindistan'dır*” ifadesi mevcuttur. Hintlerin dini kitabı olan Veda'nın birçok yerinde, talim ve terbiyeye yönelik bilgi verildiğinden bahsetmektedir.¹¹²

¹¹¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 24-26.

¹¹² A.g.e., 27.

Hindistan'da çocuk ateşin oğlu olarak görüldüğü için hükümdar bile çocuğa hürmet gösterir ve ilgili davranırdı. Çocuklar bablarının yardımcısı olarak görülürdü ve binaberin cedlerinin ahlakını taşımaya ve davranış ve hareketlerini korumayla sorumlu tutulurdu. Çok ağır bir suçla itham edilmedikçe çocuklar öldürülmezdi. Kızlar hor görülmekteydi, acımasız ve çok çeşitli cezalar kızlar için söz konusuydu. Fakat dokunulmazlıkları söz konusuydu. Bir suçu olmadan kızlara laf atanlar ya da onlara bir çiçekle dahi dokunmaya kalkışanlara ceza verilirdi. Dört ayı dolmadan yeni doğmuş bir bebek evinin kapısından dahi dışarı çıkarılmazdı. Sağlığı bozulur endişesi ile 6 aylık olana kadar bebeğe süt ve pirinç dışında yiyecekler verilmezdi. Ayrıca küçük yaştaki çocukların sağlığına çok özen gösterilirdi.¹¹³

Üç yaşından itibaren çocuklara inançlarına dair bilgiler verilip dualar öğretilirdi. Dokuzundan sonra da çocuklar bir meslekle alakadar edilirdi. Ayrıca çocukların eğitimleri, din adamları olan ruhbanlar tarafından verilmekteydi. Bilim ve fenlere yönelik kitaplar söz konusu değildi sadece kendi inançlarına yönelik olan din kitapları eğitim için kullanılmaktaydı ve çocuk öğretmeni olan ruhbanın söyledikleri dışına çıkamazdı. Çocuk merakından bir şey sormak istese, bir konuyla ilgili olarak acaba dese hemen susturulurdu. Ruhbanlar için öğrencinin bir şeyleri sorgulaması, yargılaması iyi görülmezdi. Öğrenciler muallimlerine karşı çok saygılı olmalıydı, yanlarında otururken terbiyeli davranmalı ve her sözüne şeksiz şüphesiz itaat etmeliydi. Sadece öğretmenine değil onun ailesine de hürmet etmeliydi. Hatta evleneceği zaman öğretmen ve onun ailesinden izin almak zorundaydı.¹¹⁴

Kast sisteminin mevcut olduğu Hindistan'da, her sınıf kendi mezhebinin sahip olduğu kitabı okur ve yine kendi sınıfının alakalı olduğu sanatı yapmak zorunda tutulurdu. Musa Kazım Efendi burada kendi düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir; *“İyice düşünülürse bu uyguladıkları sistem aslında saygın görülecek, kabul edilebilir bir sistem değildir. Çünkü, bir tacirin çocuğu yaratılış itibariyle asker olma yeteneğine*

¹¹³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 27.

¹¹⁴ A.g.e., 28.

sahip olsa örneğin, onun bir daha ticaretle alakadar olup başarılı olması olacak şey değildir".¹¹⁵

Bütün bu anlattıkları Budizm mezhebine bağlı Hintliler için olan düşünceleriydi. Çünkü Brahma'dansa Budizm'i daha makul bulduğunu dile getirmiştir.¹¹⁶ Brahma mezhebindeki rahipleri cahil ve bağınaz gören Musa Kazım Efendi, onların muallimliklerini de, kendilerini harikulade göstermek istediklerinden kaynaklı çocukların zihinlerini çok çirkin şeylerle zehirlediklerini ifade ederek beğenmediği dile getirmiştir. Yüksek mevki sahibi olan ve zengin kimselere mahsus bir imtiyaz olarak eğitim alma hakkının var olduğunu dile getirmiştir. Öğretmenin elinde bir değnek olduğunu, darp etmek ve tehdit etmek yasak olsa da, beklenmedik durumlarda öğrencinin arkasına bir iki kere vurulabildiklerini söylemektedir.¹¹⁷

Hindistan mevzubahsini kapatırken Musa Kazım Efendi, onların diyanet ve ahlak konusuna yönelik fikirlerini alay edilecek, küçümsenecek düşünceler olarak atfetmiştir. İlim ve fenne dair bir şeyler ortaya koyamadıklarını ve talim ve terbiye konusunda da bazı uygunsuz durumlarının olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca Hindistan'ın gelişimi konusunda Buda mezhebinin öneminde değinmiştir. Bu mezhebin yaşayan halka yardımcı olan fikirleri olduğunu ifade etmiştir. Sınıf sisteminin kaldırılmasında ve hürriyet düşüncelerinin filizlenmesinde yardımcı olduğunu söylemiştir.¹¹⁸

İran'ın talim ve terbiyesi başlığını verdiği bölümünde, İranlılarının kendi eğitimlerine yönelik eserler bırakmadığını, İran'a giden filozof Ksenofanes'in İran hakkında yazdığı yazılardan bilgi edindiği söylemiştir. Çocukların 3 yaşlarından 20 yaşlarına kadar eğitim aldıklarını, mezun olurken şahadetname aldıklarını ve böylelikle de hükümdarın yanında vazife tayin etmeye hak kazandıklarını ifade

¹¹⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 29.

¹¹⁶ A.g.e., 27.

¹¹⁷ A.g.e., 30.

¹¹⁸ A.g.e., 30.

etmiştir. Eğer hükümdarın yanında çalışmaz ise de orduda kitabet görevini üstlenebildiğini belirtmiştir. Yenidoğan çocuğun üç yaşına kadar babasına gösterilmediğini, bunun sebebinin ise babanın çocuğuna vereceği şefkat ve muhabbeti azaltmamak olduğunu ifade etmiştir. Çocuğun beş yaşında mürebbilere teslim edildiğini ve burada hayır ve şerri öğrenmek ve ayırt etmek için gereken bilgileri aldığını söylemiştir.¹¹⁹ İranlıların ceza ve ödöl olgularına çok değer verdiğini yazmıştır. Öğrencinin inisiyatifine bırakılmış bir ceza-ödöl sistemleri olduğundan bahsetmiştir. Bir öğrenci arkadaşı hata yaparsa veyahut ödöl alması gerekirse bunu okulun idaresine bildirmekle yükümlü tutulmuştur. Günlük tutarak bu bilgileri kaydeden öğrencilerin fikirlerinin doğru olup olmadığını da muallimler araştıarak kontrol etmiştir. “*Kendi milletlerinin yararına ve onlara özel bir eğitim anlayışları olduğundan herhalde en hayran olunası işi yapmışlardır*” olarak kendi fikrini de dile getirmiştir.¹²⁰

Yunanistan-ı Kadim talim ve terbiyesi başlığı altında anlattıklarında Eski Yunanistan’ı, talim ve terbiyeyi vücuda getirenler olarak aktarmıştır. Sokrates sonrasında değişen bakış açılarına değinmiştir. Akıl ve hikmet çerçevesinde politika üzerinde işler yapmaya ve insanlığa hizmet etmeye başladıklarını ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi burada şu ifadeyi kullanmıştır; “*Bir milletin şerefini arttıran ulum ve fünün ile sanayi-i nefise ve edebiyattır. Yunanlılarda bu konulara önem vermekte beraber ahlak ve felsefeyi de son dereceye ulaştıracak işler yapmışlardır*”. Çalışma ve gayretle iş yapmanın Yunanlılar için çok kıymetli olduğunu, tembel kişilerin ise her yerde hor görüldüğünü dile getirmiştir. Çocuklara ilk öğrettikleri şeylerden birinin ise umumi menfaati koruma ve temin etmek olduğunu ifade etmiştir.¹²¹

Çocukların her anlamda eşit olduğunu, Yunanlıların birbirlerine karşı üstünlük duygusu içinde hareket etmediğini söylemiştir. Yani fakir bir adamın çocuğunun en

¹¹⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 31.

¹²⁰ A.g.e., 32.

¹²¹ A.g.e., 33-34.

yüksek vasıflara çıkabileceğini dile getirmiştir. Güzel ahlaka, karakter ve huy güzelliğine fazlasıyla değer verdiklerini hatta bunun için hamileyken dahi kadınların süslenmiş odalarda yatırıldıklarını ifade etmiştir. İlk beş sene anneden ayırmadıkları çocukların, beş yaşından sonra mektebe giderek hükümete teslim edildiklerini ve on sene orada kaldıklarını belirtmiştir. Jimnas ismiyle bir mektep olduğunu ve burada çocukların birçok ders gördüğünü; felsefe, edebiyat, ahlak, hesap gibi derslerin yanı sıra denizde yüzmek, at koşturmak, güleşmek, çalgı çalmak ve şarkı söylemek gibi derslerin de olduğunu ifade etmiştir. Birçok farklı branşların bulunmasından kasıtlarının, okulun çocuklar için zor bir yer olarak görülmemesi, hem eğlenip hem talim terbiye öğrenmeleri için yapılandırılmış bir mekan olarak görülmeleri için olduğunu söylemiştir. Ayrıca gençler için çok sayıda ahlak kitabı yapıldığını, vücutlarının akıl ve ahlak üzerine etkisi olduğunun bilincinde olduklarından, sağlıklarına kıymet verdiklerini söylemiştir. Yunan Hükümetinin savaş gibi durumlarda asker çocuklarının 18 sene talim ve terbiyesini üstlendiğini de dile getirmiştir.¹²²

Yunanlılardan bahsederken birkaç isme özellikle değinmiştir. Bunlar Eflatun, Ksenofon ve Aristoteles'tir. Bu isimlerin talim ve terbiyeye yönelik düşüncelerinden de örnekler vermek kitabın içeriği açısından önemlidir. Musa Kazım Efendi Eflatun için, iyi düşünen ve muhakeme yeteneği iyi olan bir filozof olduğunu ancak aşırıya kaçan biri olduğunu söylemiştir. Örf ve kanunlara, edep ve ahlaka uygun olmayan fikirleri savunduğunu ve bunlarda aşırıya giden biri olduğunu dile getirmiştir. Fikirlerinden bazılarının örf ve kanunlara uymadığını, ahlak ve adap konusunda da uygun olmadığını dile getirmiştir. La Republiqu isimli bir eserinden bahsederken, bu eserin birçok yerinde, çocuk talim ve terbiyesi hakkında düşüncelerini yazdığını söylemiştir. Hatta bu eserin batı ülkelerinde darülmualimlerde okutulduğunu, talim ve terbiye üzerine çalışanların bu eseri bir kere dahi olsa mutlaka okuması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Musa Kazım Efendi'ye göre medeniyet eski zamanlara nazaran geliştiğinden Eflatun'un fikirleri artık münasip değildir. Okunması için tavsiye

¹²² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 34-36.

etmesindeki sebep; talim ve terbiye konusunda yazılmış eserler arasında en eskisi olmasından kaynaklıdır. Eflatun'a göre kadınlar savaşa gitmelidir. Binaberin çocukların terbiyesi konusunda validelerinden ayırıp hükümete teslim etmenin iyi olduğunu düşünmektedir. Musa Kazım Efendi ise çocukların küçük yaşta annelerinden ayrılması ve hükümete teslim edilmelerinin doğru olmadığını bu şekilde çocukların ihtiyaç duyacakları anne şefkatinden yoksun kalacağını dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi Eflatun'un, kadınların savaşa gitmeleri gerektiği ve çocukların ailelerinden erken yaşta ayrılmaları gerektiği düşüncelerini münasebetsiz olarak ifade eder. Ancak yine de onu pedagoji ilminin babası olarak anmaktadır.¹²³

Musa Kazım Efendi'ye göre Ksenofon'un bakış açısında da çocukların asker gibi yetişmesi düşünülmüştür. Askeri terbiye almalarını öneren Ksenofon, çocukların asker olarak ölmeleri gerektiğini söylemiştir. Ona göre çocuk Eflatun'un dediği gibi hükümete verilmeli ve anne baba evladının terbiyesine hiç karışmamalıdır. Ksenofon'un eserlerini de önemli bulan Musa Kazım Efendi, pedagoji ilminin ondan sonra halka daha çok yayılma imkanı bulduğunu ve farklı derecelerdeki okullarda ders olarak öğretilmeye başlandığını ifade etmiştir.¹²⁴ Aristoteles için ise ilkçağda onun kadar ün kazanmış biri olmadığını söylemiştir. Hatta orta çağ eğitim sistemini oluşturan Aristo'nun eserleri olduğunu dile getirmiştir. La Politik isimli eserinin sekizinci bölümünün talim ve terbiyeye özel bir bölüm olduğunu belirten Musa Kazım Efendi, onun ifadelerini kendi inancı üzerinden sözcüklerle ifade etmiştir. Örneğin; çocukların her işten anlayacağı şekilde yetiştirilmesi gerektiğini çünkü insanın Allah'a ibadet etmek için yaratıldığını dile getirmiştir.¹²⁵ Burada kullandığı ifadeler Aristoteles'in kendi cümleleri değil, Musa Kazım Efendi'nin okuduğundan anladığı ve kendi anlayışıyla tekrar açıklamasından kaynaklı bu şekilde geçmiştir.

¹²³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 37-38.

¹²⁴ A.g.e., 39.

¹²⁵ A.g.e., 40.

Aristoteles'e göre küçük çocuklar sütle beslenmeli ve soğuk suyla banyo yaptırılmalıdır, kendi ahvallerine bırakılmalı ve ağlamasına karışılmamalıdır. Az ama öz, faydası dokunacak oyunlarla oynamalı, yedi yıl jimnastikle meşgul olmalı, üç yıl bilim ve fen dersleri almalıdır. Ona göre çocuklar musiki, resim, jimnastik, ve diğer el hünnerleri ile ilgili dersler almalıdırlar. Jimnastikle cesaret kazanmaları amaçlanmalı, musiki ile sadece zevk duygusu değil ahlaklarını da ıslah edilir hale getirmeleri hedeflenmelidir. Aklın gelişmesi için sağlıklı olmak gereklidir. Vücudun sıhhati değerli görülmüştür. Çocuklara kötülüğü yasaklamaktan ziyade onları iyi olmaya yönlendirmek, iyilik yapmaya alıştırmak gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Aristoteles'in mürebbiler için kullandığı kelime Pedonum'dur. Aristo'ya göre bu kişiler, ahlaka yönelik hikayeler bilmeli ve zevk güzelliğine sahip olmalıdırlar. Ayrıca çocukları tutsak kimselerle ve hizmet edenlerle aynı ortamda bulundurmamaları gerektiğini söylemektedir. Musa Kazım Efendi Aristo hakkında şunu söylemiştir; *“Talim ve terbiye konusunda söyledikleri, fikirleri ve düşünceleri Eflatun'a üstün gelmiştir ve pedagoji ilminde büyük bir ün yapmıştır. ... Bir hatası varsa o da okullar için senelik ve düzenli bir program yapmamış olmasıdır”*. Musa Kazım Efendi'ye göre Aristo'nun amacı ülkesi için yetişmiş iyi ve güzel bir nesil yetiştirmektir.¹²⁶

Roma Talim ve terbiyesi başlığını verdiği bölümde, Romalıların Yunanlar gibi eğitim için hizmet edemediklerini dile getirmiştir. Milattan üç yüz yıl öncesinde Roma da hiç okul olmadığını, bu nedenle çocukların evde babaları tarafında terbiye edildiğini ifade etmiştir. Ancak babasından bizzat terbiye alanın sadece Polimel¹²⁷ olduğunu belirtmiştir. Çocukların evlerdeki Roma esirlerinden talim ve terbiye eğitimi aldığını, bu esirlerin çocuğa karşı bir kötülük etmesi durumunda çocuğun ona zarar vermesini bir güç gösterisi olarak gördüklerini anlatmıştır. Romalılar talim ve terbiyenin değerini anladıktan sonra Yunanlılardan öğretmen getirip okullarını Yunan okulları gibi yapmaya çalışmışlardır. Roma da talim ve terbiye için eserleri bulunan üç kişiyi ismini

¹²⁶ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 40-41.

¹²⁷ Eserin çevirmeni de bu isimden emin olmadığı için soru işareti ile yazıya geçirmiştir.

zikreden Musa Kazım Efendi, bu zatlara kısaca değinerek fikirlerine yönelik okuyucuyu bilgilendirmiştir.¹²⁸ Bu kişiler; Varron¹²⁹, Kontilien¹³⁰ ve Plutarık¹³¹'tir.

Kontilien/ Quintilien'in fikirlerinden talim ve terbiyeye yönelik şunları aktarmıştır; 'Çocuklar 3 yaşlarından sonra okullara gitmelidirler. Okullara bilgi ve yetenek konusunda güçlü öğretmenler ve kitaplar seçilmelidir. Ayrıca ebeveynlerde okulun yönetimine karşı yardımda bulunmalıdırlar. Anne ve babanın şefkati çocuğun eğitimi açısından engeldir. Çocukların arkadaş edinmesi, cesaret kazanmaları, rekabet etmenin ne demek olduğunu anlaması ve kendi özsaygısını korumayı öğrenmesi ve öğretmenlerin gücünü, çabalarını emeklerini arttırmak için okulların umuma açık olması gerekir' demiştir. Musa Kazım Efendi'ye göre Plularqe (Pulutark), kadınların eğitim almaları konusunda öncü isimlerden sayılmaktadır. Bu zat, ailelerin kendi içlerinde kurdukları muhabbetlerinin çok yüce olduğundan bahsetmektedir. Anne ve kadın öğretmenlerin filozof olmaları gerektiğini dile getirmiştir. Diğer Roma düşünürlerinden farklı olarak talim ve terbiyenin anne baba tarafından verilebilecek bir sanat olduğunu söylemiştir. Beceri ve eğitim-öğretimin zorla yapılacak bir şey olmadığını kendi iradesi ile kabul edilecek bir konu olduğunu açıkça ortaya koymuştur.¹³²

Kurun-u Vusta yahud Cemiyet-i Ruhâniye-i Hristiyaniye Talim ve Terbiyesi isimli bölümünde orta çağdaki eğitim usullerinden bahsetmeye başlamıştır. Bu bölümün sonunda da Osmanlı Devleti'ne kısaca değinmiş sonra Kısm-ı Sâni olarak isimlendirdiği bölüm ikiye geçiş yapmıştır. Konuya kendi fikirlerini de içeren bir anlatım ile giriş yapmıştır. Musa Kazım Efendi'ye göre 4. Asırdan 16.yüzyılın başlarına kadar insanların düşünce sistemleri gelişeceğine gerileme göstermiştir. Bu

¹²⁸ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 42-43.

¹²⁹ Marcus Terentius Varro Romalı bir akademisyendir.

¹³⁰ Marcus Fabius Quintilianus /Quintilien isimli Romalı bir zattan bahsettiği düşünülmektedir.

¹³¹ Mestrius Plutarchus / Plütark isimli Yunan yazardan bahsettiği düşünülmektedir.

¹³² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 44-45.

gerilemenin sebeplerini maddeler halinde vermiştir. Skolastik düşünce, barbarların saldırıları, büyük devletlerin kuruluşu, derebeylik sistemi (bunu derebeylik belası olarak ifade etmiştir), kitap ve risale eksikliği, tehdit etme ve şiddet uygulamanın tercih edilmesi, Katolik kilisesinin bağınazlığı ve müdahaleci tutumu, öğretmenlerin kibirli oluşlarını gerileme durumunun müsebbipleri olarak atfetmiştir.¹³³

Orta çağ döneminde matbaacılık gelişmediği için kitap ve risale bulunmadığını dile getirdikten sonra sadece el yazması kitapların bulunduğunu ve bunların da çok pahalı olduklarını ifade etmiştir. Bu iki durumun yazma ve okuma heveslisi kişilerde ümitsizliğe sebebiyet verdiğini ve binaberin okuyucuların daha yavaş vakit geçirdiklerini söylemiştir.¹³⁴ Öğretmenler hakkında ifade ettiği gururlu kelimesi dikkat çekicidir. Bu konu hakkında fikrini şöyle dile getirmiştir;

*Orta çağda öğretmenler psikoloji bilimine vakıf değillerdi. Bundan sebeple yumuşak huyluluğu ve nezaketli davranışları zararlı gördüklerinden, okullarda öğrencileri darp etmeyi ve onlara gözdağı vererek eğitim vermeyi bir hareket tarzı olarak belirlemiştirler. Gençler hocalarının şiddetli davranışları altında korkuyla dayaktan ölmektense, sınırlarda savaşırken ölmeyi tercih ediyorlardı. Orta çağ okulları gerçekten celladhane kesilmişti.*¹³⁵

Orta çağ döneminde yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü okulların açılmadığını ve manastırların okul sayıldığını ifade etmiştir. Bundan sebeple de eğitimin rahiplerin ellerine bırakıldığını ve rahiplerin de bağınazlık içinde olduklarını, kilisenin söylemlerinin dışında bir fikir beyan etmediklerini dile getirmiştir. O dönemin talim ve terbiyenin kıymetini bilenleri olarak 6 Kilise adamının ismini vermiştir.¹³⁶ Bu zatlardan sonra, talim ve terbiye için hizmet ettiğini söylediği Harun Reşid, Şarlman,

¹³³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 46.

¹³⁴ A.g.e., 47.

¹³⁵ A.g.e., 47.

¹³⁶ Detay için bkz. A.g.e., 48-49.

Alkuan, Abalar, Jarsun ve Anaas isimlerini anmıştır. Harun Reşid'den bahsederken; 'eğitimi yaygınlaştırma hususunda olağanüstü bir hizmet sarfetmiştir' demiştir. Ayrıca Bağdat'ta bini geçkin okul açtığını ve bu okullar sayesinde çok sayıda alim ve fazıl kimseler yetişmesine destek olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Bu isimlerin bahsinden sonra, bölümün sonunda "*Devlet-i Ebed-Müddet-i Osmanîye 12. Asrın sonlarına doğru kurulmuştur*" diyerek konuyu Osmanlı Devleti'ne getirse de Osmanlılar ile ilgili geniş bir bölüm ayırmamıştır. Bir sayfanın son kısmında, 9-10 satırlık bir bahisle Osmanlı Devleti'nden söz etmiştir. Cihan'ın Hakimleri olarak isimlendirdiği kitabında kendi devletine kısaca değiniyor oluşu dikkat çekicidir. Bu kısa değinişte şunları dile getirmiştir; "*Büyük sultanlar, Orta çağ zihniyetine asla uymamış, İslam şeriatının hükümlerine uygun olarak eğitimin yaygınlaşması konusunda ciddi bir hizmet sunmuşlardır. Yeni bilimlerin oluşumuna yol açanların Osmanlılar olduğuna kuşku yoktur*".¹³⁸ Övgü ile bahsettiği Osmanlı'nın, son dönem eğitimcilerinden biri olarak bu övgü dolu sözlerinin altını dolduracak kadar bilgiler sırlaması beklense de, 9-10 satırlık bir yazı ile kendini ifade etmiştir.

Kısm-ı Sâni olarak başlık attığı kitabında, 16.yüzyıla geçiş yaptığını alt başlık olarak belirtmiştir. Bu bölümün içeriğinde;

1 Erasme/Erasım/	3- Ramus	6- Oratuar
Arasım	4- Muventi	7- Port Oyal
2- Rable	5- Cizvitler	8- Kumanyus

isimli zatlardan bahsetmektedir. Bu kişilerin talim ve terbiyeye yönelik fikirlerinin açıklandığı bölümde, kitabı yayına hazırlayan kişinin isimlerde düzeltmeye gittiği düşünülmektedir. Örneğin Arasım isimli bölümün başında Erasme (Erasım) şeklinde bir parantez bilgisi verilse de, bu bilginin kitabın orijinalinde olup olmadığına yönelik kesin bir bilgi söz konusu değildir. Ayrıca bu kişinin Desiderius Erasmus isimli filozof

¹³⁷ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 49.

¹³⁸ A.g.e., 50.

olduğu düşünülmektedir. Çünkü doğum ve ölüm tarihleri aynıdır. Rable isimli kişi François Rabelais'dir. Parantez içinde Rabelais şekline Fransız düşünürün ismi ayrıca belirtilmiştir. Ramus isimli bahsettiği zatın, Petrus Ramus olduğu düşünülmektedir. Fransalı oluşundan ve Aristo karşıtlığından bahsedilişiyle, tam ismi verilme de Petrus Ramus olduğu düşünülmektedir. Yayına hazırlayanın isimlerde çeviri hatası yapmış olduğu muhtemeldir. Hazırlayan kişi yapmış olabildiği bu hatalar için kitabın başında bir uyarı bilgi geçmektedir. Bir diğer ismi yanlış zikredilmiş kişi Muventi'dir. Fikirlerinin aktarıldığı bölümde Monteni-Montaigne olarak başka şekilde isim verilerek düşünceleri okuyucuya sunulmuştur. Michel de Montaigne olduğunu bölümün başında verilen Muventi isminden anlamak çok zordur. Oratuar, Oratoire olarak ayrıca belirtilmiş, Port Oyal, Pur Ruayel – Port Royal olarak düzenleme görmüş, Kumanyus ise Kommenius- Comenius olarak tekrar düzenlemeler ile isimlendirilmiştir.¹³⁹

Bu yazar ve düşünürlerin hayatları hakkında çok kısa bilgiler verdikten sonra, bu kimselerin talim ve terbiye ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır. Musa Kazım Efendi, bu kişilerin aktardığı düşüncelerine yönelik olumlu veyahut olumsuz eleştirilerle kendi fikirlerini de belirtmiştir. Ancak bu eleştiriler veyahut düşünceler, kitabın çoğunluğunda karşılaştığımız bir durum değildir. Çünkü kendi tecrübe ve okumalarıyla elde edip aktardığı düşünce ve fikirleri sunan yazar, dönemindeki devletlerin ve kadim milletlerin talim ve terbiyesi hakkında, Osmanlı vatandaşlarına bilgi vermek istediğini ve bundan dolayı bu kitabı basmayı uygun gördüğünü kitabın tanıtım kısmında ifade etmiştir.¹⁴⁰ Kitapta ismi geçen her yazardan ve verilen her bilgiden bahsetmek bu tezin amacına uygun olmayacağı için, aralarından talim ve terbiye konusundaki fikir ve düşünceler seçilerek aktarılmıştır.

Musa Kazım Efendi **Erasım** hakkındaki yazdığı bölümde onun bir eserinden bahseder. Lumaryaj Karatien şeklinden zikredilen eserin, hangi eser olduğuna yönelik gerçek isminden bahsetmemiştir. Bu eserin içinde kadınlardan bahsetmiş olduğunu ve

¹³⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 53-76.

¹⁴⁰ A.g.e., 18.

babanın ve çocukların talim ve terbiyesine yönelik bilgiler sunduğunu ifade etmiştir. Erasmus, Musa Kazım Efendi'ye göre şunların olmasını istemektedir; “... *Babalar çocuklarıyla çok daha yakın ilişkiler içinde olmalı ve onlara dünyanın durumu hakkında bilgiler aktarmalıdır. Çocuğu ile iletişime geçmeyen, onunla yolculuk etmeyen babalar, babalık hakkını yerine getirmemiş olur*”.¹⁴¹ Musa Kazım Efendi Erasım'ın, geceleri ders çalışma, okuma yahut araştırma yapma gibi meşguliyetlerle uğraşmayı, sağlığa zararlı olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca okullarda edebiyat ve bilim ve fen bölümlerinin ayrı diploma usulü ile mezuniyete tabi olmasını ve bu derslerden, önce edebiyat sonra bilim ve fen derslerinin verilmesi gerektiğini ilk söyleyenin Erasım olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca onun okunulmaya değer eserler bırakan bir müellif ve izinden gitmeye uygun bir öğretmen olduğunu dile getirmiştir.¹⁴²

Musa Kazım Efendi **Rabelais'in** Gargantua isimli eserini zikrederek, bu zatın talim ve terbiye yönünden düşüncelerini bu eser üzerinden aktarmaktadır. Musa Kazım Efendi bu eseri Rable'nin şu maksatla yazdığını ifade etmiştir; “*Rable'nin bu romanı yazmadaki amacı garip bulacakları için dahi olsa eserin halk tarafından okunması ve binaberin talim ve terbiye ilmi için insanların düşüncelerinde düzenlemenin/iyileştirmenin olmasına sebebiyet vermektir*”.¹⁴³ Rable'nin fikirlerinin orta çağın ve çağdaşlarının talim ve terbiye konusundaki fikir ve düşünceleri ile alay ettiğini söylemektedir. Gargantua'ya verdiği karakter tiplemesinde orta çağ zihniyetinin talim ve terbiye usullerinin izlerini görmek mümkündür. Musa Kazım Efendi kitabın içeriğine dair şunları belirtmiştir; “*Gargantua garip bir şekli ve tarzı olduğu gibi ahlakı ve terbiyesi itibariyle de tuhaftır. Orta çağ zamanının kötü ve garip huylarını yaratılış itibariyle taşıyan bir kimsedir. 20 yaşına kadar Gargantua düzgün bir karakter olarak anlatılmamaktadır*”.¹⁴⁴

¹⁴¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 55.

¹⁴² A.g.e., 55-56.

¹⁴³ A.g.e., 56.

¹⁴⁴ A.g.e., 56-57.

Bu nedenle yirmi yaşından sonraki dönemi için aktarılan bilgilerin Rable'nin talim ve terbiye anlayışına yönelik fikirlerini içermektedir. Rable burada talebesi olarak ele alınan Gargantua'nın temizlik anlayışına dikkat eder şekilde yetişmesi için özen gösterir. Uyandığında yüzünü yıkatar, saçlarını tarar ve elbiselerini tozlardan arındırmak için çabalatır. Ayrıca günde üç dört kere kol ve ayaklarını bol suyla yıkamasını istemektedir. Rable öğrencileriyle birlikte yemek yemeyi tercih eden bir kimsedir. Onlarla yemek esnasında dahi tıp ve çeşitli dersler hakkında sohbet etmeyi ihmal etmezdi. Yemekleri yedikten sonra çocuklara istirahat verilir, bir iki saat dinlendikten sonra tekrar derslere başlanır ve akşamüstü olunca öğrenciler dolaşmaya çıkarılırdı. Bu gezinti süresini de öğrenciler için verimli kılardı. Doğa bilimi hakkında araştırmalar yapılmasını isterdi. Özellikle bahsi geçen Gargantua'nın boş durmasına fırsat vermez, sürekli bir işle meşgul olmasını öğütlerdi. Ayrıca yatmadan önce de gündüz öğrendiklerinin mutlaka tekrar edilmesini isterdi.¹⁴⁵

Belli bir kitap okutmadığı öğrencisi için Rable, gözlem yaparak öğrenmeye kıymet vermiş, Gargantua'nın dikkatle hareket etmesine ve tetkik yoluyla çevresinden birşeyler öğrenmesine önem göstermiştir. Ayrıca bilmediği konularda hocasına danışmasını istese de özfarkındalığı ile bir şeyler öğrenmesinin daha doğru olduğunu da belirtmiştir. Okul Rable'ye göre kolay olmalı ve öğrenci okulda istediğini yapabilmekte özgür olmalıdır. Ödül ve cezalandırma sistemlerini gereksiz gören Rable, çocukları serbest yetiştirme taraftarıdır. 15 yaşını geçmemiş kızlarla erkekleri bir arada okutmayı hedeflemektedir. Okul için bir sistem belirlemiş olsa da, ders programları ve ders zamanları incelendiğinde ahlak terbiyesine dair bir dersin olmaması Musa Kazım Efendi tarafından eleştirilmiş; "*Bir hatası varsa o da budur*" demiş, eserinde ayrıca bir ahlak dersine yer vermemesi olumsuz karşılanmıştır. Musa Kazım Efendi'ye göre, beğendiği bu eserin içinde bir iki kelam dahi olsa ahlak terbiyesine yönelik bilgiler vermesi gerekliydi çünkü Rable'yi böyle bir konu hakkında yazmaya muktedir görmekteydi. Musa Kazım Efendi kız ve erkeklerin bir arada okutulmasının da, İslami değerler çerçevesinde uygun olmayacağını dile

¹⁴⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 57-58.

getirmiştir. Avrupa ülkelerinde karma bir sistem uygulanabilir olsa da, İslam Ülkelerinde kabul edilebilir bir uygulama olmadığını dile getirmiştir.¹⁴⁶ Ramus'tan bahsettiği bölümün içinde onun talim ve terbiyeye yönelik düşüncelerinden ziyade neler yaptığını anlatmaktadır. Talim ve terbiye üzerine bir eser yazmadığını, birçok şeyle meşgul olduğu için eser yazmaya vakit bulamadığını ifade etmiştir.¹⁴⁷

Monteni- Montaigne, Musa Kazım Efendi'ye göre Rable kadar maharetli ve bilgin bir kimsedir. Okullardaki fiziksel şiddet uygulanarak verilen eğitim sisteminden, göz korkutarak iş yaptırmaktan, ceza vermek adına hapis gibi uygulamalardan memnun olmadığını ve kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Yumuşak huylu ve mülayim olmayı tercih etmektedir. Montaigne okulların sevinç dolu şenlik yerleri gibi olmasını, sınıflarda çiçeklerin boy göstermesini ve okula giren çocukların yüzlerinin asık olmamasını istemektedir. Öğretmenlerin öğrencilerine karşı muhabbetlerinin daima bir baba gibi olmasını isterken mesleklerinde ise mahir kimseler olmalarını beklemektedir. Ayrıca öğrenen çocuğu iyi tanımalıdır ve çocuğun kendi mizacına göre bir üslup takınmalı, öğrencisinden edindiği fikre göre idare ve eğitimi şekillendirmeleridir. Ona göre eğitim ve öğretimin amacı, öğrencinin bilgin, düşünebilir ve hakimiyet sahibi kimseler olmasını sağlamaktır. “*Akıl mide gibidir, anlamadığı şeyleri hıfzedemez*” düşüncesiyle öğretmenin, verdiği eğitimi öğrencinin hıfzedip etmediğini anlamada şüphecî olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca hocalar ellerinde kitap defter taşıyarak sınıflara girip ders anlatmamalıdır. Varlığı ve tecrübelerini aktarması ile öğrenciye kitaptan daha faydalı bilgi sağlayacağını belirtmiştir.¹⁴⁸

Montaigne, öğrencinin her dersten az da olsa bilgi birimi olmasını istemiştir. Öğrencilerin her sabah dolaşmaya çıkarılmasını, vücudunun dayanıklı ve güçlü olmasını ve her oyuna yönelik bir maharetinin olmasını söylemiştir. Bu oyunlardan

¹⁴⁶ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 58-59.

¹⁴⁷ A.g.e., 62.

¹⁴⁸ A.g.e., 62-63.

kastı, ata binmek, jimnastik yapmak, ava gitmek, güleşmek ve koşmak gibi vücudunu atik hale getirecek oyunlardır. Çocuklara dil öğretilirken konuşarak ders vermenin daha doğru olduğunu, dilbilgisi öğretir gibi ders vermenin verimli olmayacağını ifade etmiştir. Öğrencilerin önce kendi ana dillerini öğrenmesi gerektiğini söylemiş ardından diğer komşu milletlerin dillerinin öğretilmesini uygun bulmuştur. Ayrıca çocukların/öğrencilerin annelerinden ayrılıp köy tarzı mekanlarda büyütülmesi gerektiğini söylemiştir. Musa Kazım Efendi, Montaigne'nin kendisi de köyde eğitim aldığından dolayı köyleri sevdiğini ve binaberin özellikle mizacen daha kibar çocukların köylerde eğitime alınmasını istediğini düşünmüştür. Ayrıca Musa Kazım Efendi Montaigne'nin kız çocuklarının eğitimi için eserlerinde bir fikir belirtmemesini eleştirmiştir; *“Kızların alim ve terbiyesine dair hiçbir fikirde bulunmuyor. Anlaşılan aile muhabbetini anlamamış idi”*.¹⁴⁹

Eğitim için bir yer belirtmeyen Montaigne, çocukların yatılı kalacağı okullarda sıkılacağını ve okula ve eğitime karşı olumsuz duygular besleyeceğini belirtmiştir. Özel dersler alınabileceğini tavsiye etse de belli bir süre sonra bu fikirden de uzaklaşmıştır. Özel dersler esnasında aileleri ile aynı ortamda bulunmalarını ve onların şefkat duygusunu, çocuklar üzerinde öğrenim gayretlerine bir engel olarak görmüştür. Ona göre öğrencilerin eğitim konusunda kabiliyet ve kavrayışları ne yönde ise anlaşılmalı ve binaberin mesleki kabiliyetleri için çabalanmalıdır. Ayrıca öğrencilerin daha bilgin kimseler olarak yetişmeleri için, alim ve faziletli kimseler ile iletişim halinde olmalarını, daime böyle kişiler ile temas içinde kalmalarını tavsiye etmiştir. Musa Kazım Efendi bu zat hakkında son cümlesinde şunu ifade etmiştir; *“... 16. yüzyılın pedagojisini ıslah eden (Rable ve Montaigne'e binaen)bu iki zattır”*.¹⁵⁰

Musa Kazım Efendi, **Cizvit mektepleri** için şunları dile getirmiştir; *“Mektebe giren çocuk, kimse ile görüşmeyecek ve ailesi ile nadiren görüşecek idi. Cizvitler çocuklara karşı gayet hassas ve merhametli görünürler ... Darp ve tehdit Cizvit mekteplerinde yasak idi”*. Öğretmenlerin sakın mizaçlı, terbiye sahibi ve kibar olmalarını

¹⁴⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 63.

¹⁵⁰ A.g.e., 64-65.

önermişlerdir. Hatta kendi heyetlerine bağlı okullardaki öğretmenlerinin bu karakterlere sahip kimseler olduğu görülmektedir. Cezalandırma ve ödül verme sistemlerini de okulların asayışı ve düzenini sağlamak amacıyla iyi bir şekilde kullanmışlardır.¹⁵¹ Ayrıca okullarda sınıflandırmalar yoktur. Birinci sınıflara Kartaca, yekdiğerine Roma gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Hatta okulda sınıf başkanlarına da ün yapmış kimselerin isimleri verilmiştir. Öğrencilerin sessizlik, düzenli oluş ve itaatle hareket etmek gibi olgulara dikkat etmelerini istemişlerdir. Tatil senede sadece 3-4 gün ile sınırlı tutulmuş, uzun zamandı tatiller sistemlerinde görülmemiştir. Erkek öğrencilerin kadınlara bakmasını ve onlarla konuşmasını yasaklamışlardır.¹⁵² Hatta Musa Kazım Efendi burada bir örnek vermiştir; “*Bir gün iki seneden beri evladına hasret kalmış bir kadıncağız mektebe geldi, oğluyula uzun uzadıya lakırdı etmek istedi, oğlu başını kaldırıp validesine bakmadı. Nihayet ‘kadın olduğunuzdan sizinle görüşmeye mazurum’ diyerek cebren validesinin ağış-ı şefkatinden ayrılıp dershaneye girmiştir*”.¹⁵³ Musa Kazım Efendi onların bu sistemleri için: “*Cizvitler bu garip halleriyle kendilerini sevdirmemeye ... sebep olmuşlardır*” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁴

Oratuar- Oratoire Saint Philip tarafından kurulmuş bir ilim heyetidir. Musa Kazım Efendi bu heyetin talim ve terbiye düşünceleri hakkında yazdığı bölümde, Cizvitler’in sistemlerine karşı olduklarını dile getirmiştir. Ders saatlerini yarım saat olarak ayarlamış Oratoire’lerin, tek bir ders üzerinden değil çeşitli dersler üzerinden bu yarım saati geçirdiklerini ifade etmiştir. Hafızalarını kuvvetlendirmek için, öğrencilere her sabah saygın bir eserden birkaç satır okutup ezberlettiklerinden bahsetmiştir. Bu ders metodunu Musa Kazım Efendi; “*Bu usul fevkalade makbul ve muteber bir usuldür*” diyerek övmüştür. Yatılı okul sistemini benimseyen Oratoire’lerin eğitim sisteminde öğrenciler, ebeveynleriyle sürekli görüşemiyorlardı. Okul konusunda Cizvitlere

¹⁵¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 67.

¹⁵² A.g.e., 68.

¹⁵³ A.g.e., 68.

¹⁵⁴ A.g.e., 68.

benzediğini ifade eden Musa Kazım Efendi, sakinlik ve yumuşak huyluluğun kabul gördüğü sistemde, fiziksel şiddetin ve çocuğa zarar verici davranışların olmadığını ve okulun küçük bir hükümet merkezi gibi işlediğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Öğrencilere karşı rekabetçi tutumda bir sistem geliştirdikleri gibi, öğretmenler için de aynı sistemi gözetdiklerini söyleyen Musa Kazım Efendi, bu yöntemin aslında iyi bir usul olmadığını, zira bu yöntemle uzman öğretmen yetiştirmenin mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Öğrencilerin defter kullanmasına ve derslerini yazmalarına izin vermemişlerdir. Çünkü öğretmenler anlattıkları dersi sürekli tekrar etmekle ve öğrenciye iyice öğretebilmekle mükellef sayılmışlardır. Bu yöntemi beğenen Musa Kazım Efendi'ye göre, dersler hocalar tarafından birçok defa anlatılmalı ve öğrencilerin kendi gayret ve çabaları ile öğrenmiş oldukları varsayılmamalıdır. Ezberlerinden gitmeyecek şekilde dersler aktarılmalıdır.¹⁵⁶

Kitapta **Pur Ruayel/ Port Royal** olarak bahsedilen Paris'te varlık gösteren bir manastırdır. Daha sonra bu manastır Jansenistlerin eline geçerek bir ruhbanlarına verilmiştir. Burada çocukların talim ve terbiyesi için düşünce arayışına girilmiştir. Musa Kazım Efendi, Cizvitlerden sonra ortaya çıkmalarına nazaran talim ve terbiye konusunda onları geçecek fikir ve düşünceler ortaya koyduklarını dile getirmiştir. Port Royal'den bahsederken, öğrencilerine yönelik davranışlarını ele almıştır. Ezber usulünün çok olmadığını, öğrencilere az şey ezberlettiklerini, buna karşılık anlamak için çabalayacakları bir usulde eğitim verdiklerini söylemiştir. İfadeler yerine düşüncelerle meşgul olmalarını istediklerinden bahsetmiştir. Zorlayarak bir iş yaptırmadıklarını söylenmiş, dersleri ise açık havada, su kenarlarında yaptıklarından söz etmiştir. Hatta mevsim uygun olmadığında, okulun bazı bölgelerine yapay manzaralar konularak onların yanında ders işlediklerini dile getirmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 72.

¹⁵⁶ A.g.e., 73.

¹⁵⁷ A.g.e., 74-75.

Ufak çocuklarla çalışmaları için, çocukların akıllarına şüphe düşürecek belirsiz şeylerden bahsetmemişlerdir. Karışık gelecek, anlaşılmayacak sözler etmediklerini, bir kural anlatacakları zaman çocuğun bildiği şeyler üzerinden örneklerle anlatıldığını ifade etmiştir. Öğrencilerin kalplerini kırmaktan uzak durmuşlar, küçük büyük fark etmeksizin hatalarını affetmişlerdir. Mücazat anlayışları yoktur. Öğrencileri ödüllendirme, kendi aralarında yarışırma gibi birbirlerine üstünlük gösterecekleri uygulamalardan uzak tutmuşlardır.¹⁵⁸ Musa Kazım Efendi Jansenistler'in çocuklara daima sevgi ile yaklaşmayı kıymetli bulduklarını söylemiştir. Küçük çocuklara karşı acıma duygusuyla hareket etmeyi önermiş olduklarını ve onlara eğitmeye, canlarını feda etmek derecesinde önem verdiklerini belirtmiştir.¹⁵⁹

Musa Kazım Efendi bu bölümün son konusu olarak **Kommenius/Comenius** isimli zata anlatırken, talim ve terbiye konusunda aliyyülâlâ bir bilgisi ve konuya dair ilgisi olduğundan bahsetmektedir. Çocukların kendi dağarcıklarına göre dersler almaları gerektiğini düşündüğünden yaşlarına göre programlar oluşturduğunu ve kendi dönemi ders planlarına benzer bir sistemi ürettiğini ifade etmiştir. Talebelerin eğitimleri için, ilk olarak beş duyuları, ikinci olarak hafızaları, üçüncü olarak zekaları ve dördüncü olarak hatırlama/akıl erdirme ve derin düşünebilme yetenekleri üzerinden başlamak gerektiği söylemiştir.¹⁶⁰

Kitabın Kısım-1 Sâlis olarak ayrılan üçüncü bölümü, son çağ/yakın çağdan sonraki dönem, On Yedinci Asır olarak ifade ettiği bölümdür. Üzerinde araştırma yapılan konular (Mebahis) olarak ifade ettiği bölüm girişindeki alt başlıklarda, şu isimler mevcuttur;

1- La Bruyere

3-Lok

5- Malbrans

2- Bosvie

4- Madam Dimintnon

6- Labbe Fleury

¹⁵⁸ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 75.

¹⁵⁹ A.g.e., 76.

¹⁶⁰ A.g.e., 76-77.

7- Fenelon

9- Dovlon

11- Lamber.

8- Labevens

10- Domarse

La Bruyere/Jean de La Bruyère, Fransız ahlak ilmi ustalarından biri olarak ifade edilmiştir. Öğretmenlerin öğretim sisteminin neşeli ve eğlenceli olmasını önermekte olup, konuşurken açık ifadelerle, akıcı ve düzgün bir dil kullanmaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁶¹ Bu yazar da Port Royal'ın sistemi gibi çocukların daha çok düşünmeye yönlendirilmeleri gerektiğini söylemiştir. Az dersle meşgul olmalarını ve kendi dilleri dışında ek bir dil daha öğrenmelerini makbul bulduğunu dile getirmiştir. Çocukların kendinden yaşça büyük kimselere karşı; çekingen bir halde olmalarını, aşırıya kaçmaktan uzak, ölçülü hareketlerde olmalarını önermiştir.¹⁶²

Bossue/Bossuet, döneminin Fransız kralı XIV. Louis'nin oğluna öğretmenlik yapan bir bilginidir. Musa Kazım Efendi'ye göre Bossue, dikkate önem vermiş bir muallimdir. Çocukların talim ve terbiyesine yönelik becerisinin de, onların bu yönüne dikkat etmesinden kaynaklandığını ifade edilmiştir. Başarının yoldaşı olarak gördüğü dikkat konusu Bossue için fevkalade kıymetli görülmüştür.¹⁶³ Hatta çocukları cezalandırabilecekleri tek konunun, hata yapması değil dikkat etmemesi olabileceğini ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi burada kendi fikrinde şunu dile getirmiştir; *“Bossue'nin bu fikri bir talim ve terbiye kitabına muadildir. Zaten talim ve terbiyeden maksat çocukları sahib-i dikkat etmektir. Dikkat etmeye alışan çocuk her şeye alışır”*.¹⁶⁴ Musa Kazım Efendi Bossue için soğuk mizaçlı bir insan olduğunu ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi'ye göre ‘Bir bilgin ne kadar ilim sahibi ve kudretli bir şanı varsa, hatalarının da o kadar önemi ve dikkate cezbeder bir öneminin olduğunu vurgulamıştır. Burada Bossue'nin soğuk mizaçlı oluşunu belirtmesinin bir sebebi vardır. Kendi fikrini dile getirerek şunları söylemiştir; *“Bir muallimin en büyük fazileti*

¹⁶¹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 81.

¹⁶² A.g.e., 82.

¹⁶³ A.g.e., 82-84.

¹⁶⁴ A.g.e., 84.

*ruşenliktir. Ruşen olmayan muallim hem kendisini şakirdana sevdiremez hem de hiçbir şeye muvaffak olamaz. Fıkr-i Kasırâneme göre Muallim şakirdin aynasıdır. Ayna donuk olur ise karşısındaki şahsın resmi donuk ve soğuk görünmesi tabiidir”.*¹⁶⁵

John Locke/ Lok için Musa Kazım Efendi, “*Lok kadın tabiatlı bir zat idi. ... Lok hayırsever ve metanetli bir zat idi*” demiştir.¹⁶⁶ Ondan bu şekilde bahsedişleri Locke’un çocuklara karşı tutumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Musa Kazım Efendi Locke’un çocuklara karşı bakış açısını anlatırken aralarda bu ifadeleri kullanmıştır. Örneğin çocukların ninnilerine kadar karışan bir kimse olduğunu söylemeden hemen önce, kadın tabiatlı olduğundan bahsetmiştir. Çocuklara ciddiyeti, doğruluk ve dürüstlüğü, gerçekleri, metaneti, fedakarlık gibi duyguları ve olguları, bebeklikten itibaren onlara söylenen ninnilerle aktarılmasını doğru bulduğundan bahsedilmiştir.¹⁶⁷ Musa Kazım Efendi Locke için, müzik, şiiri ve hitabeti beğenmemesini problemleri görmüştür. İsmi zikredilmiş diğer düşünürlerde olduğu gibi Locke’da, öğretmenler için yumuşak huylu ve mülayim olmayı uygun görmüştür. Öğrencilerin kalplerinin kırılacağı kötü sözler söylenmesini dahi istememiş, öğrencilere direktif ve uyarılar vermeyi kabul görmemiştir. Eğitimin çocuğa sevdirmesi taraftardır. Ona göre öğrenciye ders anlatmanın önemli olduğu kadar, çaba göstermenin ve gayretinde önemli olduğu hissettirilmelidir. Bunların faydaları ve gereği öğrenciye aktarılmalıdır.¹⁶⁸

Musa Kazım Efendi Locke’un sağlığa verdiği değeri örnek alınması gereken bir konu olarak ifade etmiştir. Ayrıca Locke’un yapıtlarının değerli oluşunu ifade ettikten sonra, talebelerine sanat öğrenmelerine yönelik verdiği önerisi dolaylı olarak telif ettiklerinin ayrıca bir önemi olduğunu belirtmiştir. Locke’a göre talebeler, ilim ve fenden daha

¹⁶⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 84.

¹⁶⁶ A.g.e., 86.

¹⁶⁷ A.g.e., 86.

¹⁶⁸ A.g.e., 87.

çok öğrendiği sanatın geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile uğraşmalıdır.¹⁶⁹ Musa Kazım Efendi burada yine kendi fikrini belirttiği bir bölüm yazmıştır;

Vakı'a gençlere öğretilen ulûm ve fînûn bir san'ata tatbik edilmezse mekteplerden bir istifade-i külliye istihsâl edilmeyeceği âşikârdır. Fikr-i acizaneme göre mekatib-i idadiye programlarında mesela mücellidlik veya doğramacılık san'atı kabul edilmeli, mektep içinde ufak bir sanayi odası yapılmalı ve faraza leyliler akşam teneffüslerinde ve tatil günlerinde oraya girip çalışmalılar ve mektepten çıkınca hiç olmazsa bir kütüphane yapabilmeliler. Sanayi iştiğalatı gibi sevimli teneffüs olamaz, mekatibin sanayi odaları bizde olmadığı gibi Avrupa mekteplerinde dahi yoktur. İlim âlimiyle ve âlim san'atıyla iftihar etmelidir.¹⁷⁰

Madam de Montenon/ Madame De Moaintenon, Musa Kazım Efendi'ye göre “*Bu kadın, Semiramis gibi büyük kadınlardan birisidir*”.¹⁷¹ Bir kız okulu açıp ona müdürlük yapmıştır. Burada kızların talim ve terbiyesi için vakit harcamıştır. Musa Kazım Efendi bu işi yapmak için zeka ve yeteneğinin uygun olduğunu ifade etmiştir. 7-12 yaş arasındaki kızlar okula kabul edilmiş ve 20 yaşında mezun olmuşlardır. Okula alınan kızların sahibi okul sayılmış ve aileleri ile iki saatten fazla görüştürülmemişlerdir. Okulda sessizlik hakim olduğu gibi cezalandırma usulü de görülmemiştir. Okul sınıflandırılmış olsa da öğrencilere; kırmızı, yeşil, sarı ve mavi şeklinde sınıf dereceleri verilmiştir. Terbiye ve nezaket dersleri ilk verilen dersler arasında olup; ibadet konusu ikinci, elişleri üçüncü, okuma, yazı yazma ve dört işlem matematik dersleri de dördüncü sınıfta verilmiştir.¹⁷² Musa Kazım Efendi bu hanım için ‘döneminin en iyi ve numunelik sayılacak kız okulunu açmış kişi’ demiştir. Ancak

¹⁶⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 88.

¹⁷⁰ A.g.e., 88.

¹⁷¹ A.g.e., 88.

¹⁷² A.g.e., 89.

tek hatası olarak ifade ettiği konu, kız talebelerin okuldan mezun olduktan sonra ilim ve fenne dair hiçbir bilgi bilmiyor oluşlarına yönelik bakış açısı olmuştur.¹⁷³

Malbrans/ Malebranche isimli zat Fransalı Nicholas Malebranche'tır. Musa Kazım Efendi bu zat hakkında "... *İnsanlara hakikatin nasıl aranacağını öğretti*" ifadesini kullanmıştır. Fikirleri ve düşünceleriyle yeni bir çığır açarak, kendi döneminde talim ve terbiye usulleri bakımından yeni bir devrim yaptığından bahsedilmiştir.¹⁷⁴ Musa Kazım Efendi Malebranche'in kitaplarının düşünmek üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Ona göre çocuklara düşünme olgusu anlatılır ve onun hakkında farkındalık kazandırılırsa, çocukların öğrenimleri açısından faydalı olacaktır. Bu şekilde öğretim gören çocukların manevi bir olgunluğa erişebileceklerini ifade etmiştir. Ona göre talebe kendisine verilen eğitimde bir şeyler duysa veya görse dahi ona tam manasıyla güvenmemeli, geceyin yattığı yerden dahi düşünüp tartmalı ve kendi içinde tartışmalıdır. Çünkü çocuğun işi düşünmektir. Bu fikri genel insanlığa da söylemiş, geceleri düşünmeyen insanın gerçekleri farkına varmasının mümkün olmayacağını ve sonsuza kadar dünyanın durumundan habersiz olacağını dile getirmiştir.¹⁷⁵ Burada Musa Kazım Efendi kendi fikrini şöylebelirtmiştir; "*Müellifin tekeffür üzerine mütala'ası ... biraz mübağalıcadır. Çünkü tarih mütalaa olmaz. ...düşünmekle keşfedemeyeceğimiz beyandan müstağnidir*".¹⁷⁶ Abartılı bulduğunu dile getirdiği düşünme eylemi için, tarih bilimini örnek vererek her şeyin düşünmekle keşfedilemeyeceğini, bir şeyler bulmak ve öğrenmek için başka meziyetlerin de gerektiğini ifade etmiştir.

Bu zat eğitim usullerine yönelik fikirlerinde kalıtımın ve çocukluk olgusunun nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koyarak, ilerleyen dönemlerin eğitimciler için büyük bir başarı yolu çizmiştir. Kalıtım yoluyla gečen özellikler dikkate alındığında her öğrencinin

¹⁷³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 90.

¹⁷⁴ A.g.e., 90.

¹⁷⁵ A.g.e., 91.

¹⁷⁶ A.g.e., 91.

aynı anlama ve öğrenme kapasitesine sahip olmadığını söylemiş, dolayısıyla da öğretmenlerin öğrencilere yönelik eğitim usullerini bir tutmamalarını önermiştir. Çocukluk olgusundan kastı yaş farklarının önemidir. On ve on beş yaşındaki çocukların arasında, doğal olarak her anlamda fark olacağını dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi ‘sabavet’ olarak bahsettiği bu terimin değerli olduğunu, faydasının inkar edilemeyeceğini söylemiştir. 10 yaşlarındaki çocuğa yaklaşımın ve verilecek eğitimin daha kolay olacağını, öğretmenin başarı elde etmesinin daha zahmetsiz olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁷

Fenelon için Musa Kazım Efendi Efendi; “*Dünyaya nadir gelen mürebbilerden birisidir. XVII. asrın talim ve terbiyesi bu zatın vücuduyla iftihar etmelidir*” ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁸ Öğretmenlik yaptığı Burgonya Dükasına yönelik talim ve terbiye faaliyetleri kıymetli görülmüştür. Yumuşak huyluluk ve mülayimlikle, tahammül göstererek ve yılgnlık göstermeyerek verdiği talim ve terbiye usulü dikkat çekmiştir. Hatta Musa Kazım Efendi, Fenelon’un bu mülayim ve yumuşak tavırlarının başka hiçbir öğretmende bu derece olmadığını ifade etmiştir. Öğretmen olarak öfke, kızgınlık, kaba kuvvet tarzı davranış ve duyguların bu zatın özelliklerinden olmadığını dile getirmiştir. Düka’nın davranışlarına ve ciddiyetsizliğine yönelik olumsuz bir duygulanım ve bakış açısı söz konusu olmamış, aksine Düka, etrafında kendisine tahammül eden ve bıkmadan usanmadan onunla ilgilenen hocasına karşı hayran kalmış ve onun eğitimine tabii olmuştur. Fenelon talim ve terbiye usulü olarak edebiyat ve diyaneti kullanmıştır. Öğrencisinin tabiatına yönelik edebi eserler okutarak ve dini konulardan ve hükümlerden bahsederek eğitici olmaya çalışmıştır.¹⁷⁹

Kurallarla eğitim vermeyen Fenelon, eğlenceli işlerle ve öyküleme yöntemiyle öğrencisine ders vermiştir. Bu derslerin işleyişlerinin içinde ilimlere yönelik bilgiler ve usullerden bahsetmiştir. Kural niyetine bir konu yazdırmak veya konuşmak dahi

¹⁷⁷ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 91.

¹⁷⁸ A.g.e., 93.

¹⁷⁹ A.g.e., 94.

Fenelon'un tercih ettiği bir yöntem olmamıştır. Fenelon ayrıca talim ve terbiye için, kişilerin kendisine olan saygısına ve onurlarına yönelik ifadeler kullanarak onların öz saygılarına dokunup, harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar tatlı bir ifadesi olsa da ciddiyetinden ödün vermediğinden, sözlerinde etkisi büyük ve güçlü ifadeler kullandığından bahsetmiştir. Kız çocukların öğretmenlerle beraber ilim ve fenne dair bilgilere sahip olması gerektiğinin yanı sıra, her işten anlayacak şekilde yetiştirilmelerini önermiştir. Kitap ve risale okumanın onlara pek fayda vermeyeceğini, bu nedenle genelde hocalardan eğitim almalarını, müzik yerine resme odaklanmalarını, tarihle meşgul olmalarını, yumuşak huylu ve acıma duygularının gelişmiş olmasını ve müşfik kimseler olmalarını önermiştir.¹⁸⁰ Musa Kazım Efendi bu zat için, kız çocuklarının eğitimlerinde ilim ve fen ile gereğinden fazla meşgul olmasının, onları diğer vazifelerinden (vazaif-i asliye-i beytiye olarak geçmektedir.) uzaklaştıracağını, bir kadının ev işleri gibi konulardan da anlaması ve bu konularda da eksiği olmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁸¹

Kısm-ı Râbi'/ bölüm dört başlıklı sayfasında, 'yakın çağdan sonraki', 'on sekizinci asır' düşünürlerini anlattığı bölüm gelmektedir.

1- Voltaire	5- Candillac	10- Bernardin de
2- Lamettrien/
Lametri/
Lametrie	6- Helvesitus	Saint Pierre
3- Rousseau	7- Basedou	11- Pestela
4- Diderot	8- Holbach	12- Fransa İnkılabı
	9- Kant	13- Âsâr-ı Makbule

Bu bölümde de yukarıda ismi yazılmış düşünürlerin talim ve terbiyeye yönelik fikirlerinden bahsetmektedir. **Voltaire** için Musa Kazım Efendi her ilim ve fenne dair bir bilgisi söz konusu olsa da, talim ve terbiyeye yönelik bir eserin yazımına girişmediğinden bahsetmiştir. Ancak yine de onun bu ilim dalına yönelik eser yazabilecek yeterlilikte, kabiliyet ve güçte olduğunu belirtmiştir. Diğer eserlerinin

¹⁸⁰ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 95.

¹⁸¹ A.g.e., 95-96.

içlerinde talim ve terbiyeye yönelik fikirlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Musa Kazım Efendi bu zatın dış görünüşü hakkında fikir beyan ederken şu ifadeleri kullanmıştır; “*Voltaire simaca gayet çirkin idi. Dünyaya bunun kadar çirkin bir adam gelmemiştir. Bu çirkinlikle beraber Voltaire gibi sevimli, meclis-ara ve tuhaf-gu hiçbir alim ve mürebbiye tesadüf etmemiştir*”. İslamiyet’i sevdiğinden bahsettiği Voltaire için, eserlerinin okullarda okutulmasını ve öğretmenlerin de bizatihi okumasını tavsiye etmiştir.¹⁸²

Lametri / Julien Offray de La Mettrie isimli zat, Fransa doğumlu bir doktordur. Doktorluk mesleğinden olsa gerek, Musa Kazım Efendi sağlığa çok kıymet verdiğinden bahsetmiştir. Hatta bu zat öğretmenlerin ve hakimlerin de tıp bilgisi olması gerektiğini, bir doktor gibi olmalarını önermiştir. Bir çocuğu talim ve terbiye etmek için asıl mevzunun; onun iyi insanlarla, güzel ahlaklı kimselerle birlikte istişare ve alaka içinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bir annenin çocuğuna yönelik terbiye eğitimini veriyor olmasını, onu ikinci defa dünyaya getirmesi olarak betimlemiştir. Oğul ifadesini kullanarak, çocuğunun eğitim ve öğretiminde hata eden ebeveynler için ‘mazur görülemeyecek bir hatanın maliki gibi görülmeleri gerekir’ demiştir.¹⁸³ Ayrıca Lametri öğretmenlerin kendi şahsi fikirleriyle de hareket etmeleri gerektiği kanaatindedir. Sadece tecrübe ettikleri ve öğrendikleri bilgilerle değil, onlar hakkındaki düşünceleriyle ders vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi Lametri’nin talim ve terbiye ilminin gerçek kıymet ve değerini anlamış iki kişiden biri olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda yazdığı eserin mükemmel olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴

Russo/ Rousseau / Jean-Jacques Rousseau Musa Kazım Efendi’ye göre; “*Talim ve terbiye ilminin son kumandanıdır. Şimdiye kadar saydığımız muallim ve mürebbiler talim ve terbiye ilmine pek çok hizmet eylemiş ise de ilm-i mezkureye dair Avrupa*

¹⁸² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 103-105.

¹⁸³ A.g.e., 105.

¹⁸⁴ A.g.e., 106.

efkarını galeyana getiren Rousseau'dur".¹⁸⁵ Musa Kazım Efendi, Emil (Emile) isimli eserinin çocuk eğitimi üzerine olduğundan bahsetmiştir. Rousseau 12 yaş itibariyle çocukların eğitim almaya başlaması gerektiği taraftardır. Musa Kazım Efendi Rousseau'nun çelişkili ifadeleri olduğunu ifade etmiştir. Mezkur eserinin içeriğinde belli bölümlerinde çocukların sade olmalarından bahsetmekteyken, belli bölümlerde bunun tam tersini savunmasını, üslubunun ve ifade tarzının farklı oluşundan kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca yazarımız bahsedilen zat hakkında şunu da ifade etmiştir; "*Şüphe yoktur ki Rousseau'nun efkârı neşrolunmamış olsa idi, ne Avrupa ulema ve filozofları talim ve terbiye ilmini nazar-ı dikkate alırlar ve ne de mektepler bu hale ifrağ edilebilirdi.*"¹⁸⁶

Tarih öğrenmenin ve genel itibariyle tarih ilminin gençlere öğretilmemesi gerektiğini savunanlardan biridir. Çünkü o, bu ilmi gençler için zararlı bir ilim olarak atfetmiştir. Musa Kazım Efendi zâtın bu fikrini; bir yanlışlık, bozuk bir düşünce olarak ifade etmiştir.¹⁸⁷ Çocukların doğuştan iyi olarak doğduğunu ancak çevresinden edindiklerinin, kurduğu ilişkilerin onun iyiliğine zarar verdiğini ve leke sürdüğünü söylemiştir. Ona göre talim ve terbiye demek, bu sürülen lekenin temizlenmesidir. Ayrıca Musa Kazım Efendi Rousseau'nun ahlakının bozuk olduğunu ancak vicdana önem verdiğini, gururlu olduğunu ve bu mağrurlu halinin ilim ve irfanında engel teşkil ettiğini dile getirmiştir.¹⁸⁸

Didero/ Diderot / Denis Diderot, Fransız düşünürdür. Bir kimseyi eğitmenin, onun öğrenim görmesini sağlamanın, kişiyi mütemeddin bir kimse olma yolunda ilerletmek olduğunu ifade etmiştir. Bir insanı yetiştirmenin, ona eğitim vermenin onun onur ve şerefini artıracığı, kişinin ahlakını düzeltereği, kötü huylarından uzaklaştırıp yola getireceği yönünde bir düşünceye sahiptir. Görevlerini, sorumluluklarını farkına

¹⁸⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 106.

¹⁸⁶ A.g.e., 107.

¹⁸⁷ A.g.e., 08.

¹⁸⁸ A.g.e., 108-109.

varmasına ve daha faziletli bir üslup ve tarz içine girmesine yardımcı olacağını dile getirmiştir. Ayrıca Diderot çocukları terbiye etme fikirlerinden kastının şu olduğunu dile getirmiştir; “*Terbiyeden maksat uyanık ve haluk gençler yetiştirmektir*”. Çocukların çok şeyle meşgul olmasını istememiş, onların az ama öz öğrenmelerini önermiştir. Öğrendiğini akılda tutmasını beklemiştir. Kötü şeyler öğrenmesinden hiç öğrenmemesi taraftardır. Kavga yanlısı bir kimse olmadığı gibi, çocuk terbiyesinde de kaba kuvvet uygulamanın ya da çocuklara cebir ile bir şeyler yaptırmanın taraftarı da değildir. Ayrıca eğitimin elle tutulur şekilde, çocukların zihinlerini tasvirlerle yormadan yapılması taraftardır. Gerçekte olmayan şeyleri var gibi düşündürerek ders işleyen hocalara karşıdır. Derslerin araç gereçler kullanarak işlenmesini önermiştir. Ödül verme konusundaki düşüncesi; güzel ahlak sahibi ve derslerini iyi öğrenmiş çocuğun ödüllendirilmesi yönündedir.¹⁸⁹

Helvetius/ Claude-Adrien Helvétius, Musa Kazım Efendi’ye göre, Avrupa’da yazılmış birçok eser okumasına rağmen en çok fayda gördüğü, yararlandığı ve başka kimselerin eserlerinde aynı feyzi alamayacağını ifade ettiği bir düşünürdür. Musa Kazım Efendi’nin *Terete de Lespiri*¹⁹⁰ olarak ifade ettiği eserde, talim ve terbiyenin henüz anne karnındayken başladığı ve sonrasında yaşamın da zaten bir eğitim öğretimden oluştuğu ifade edilmiştir. Herkesin eğitim alması gerektiğini düşünmüş, okullara herkesin kabul edilmesini istemiştir. Musa Kazım Efendi Helvesitus’un, dönemindeki Osmanlı Sultanları’nın eğitim ve öğretime yönelik cesaretlendirme ve halkı daha da heveslendirme çabalarını, kendi halkına örnek gösterdiğini ve önerdiğini söylemiştir.¹⁹¹

Kant/ Immanuel Kant, Musa Kazım Efendi’ye göre Almanya’da felsefe ilmini icat eden kimsedir. Terbiye ona göre vahşiliği mağlup etmek ve ortadan kaldırmak ile genç

¹⁸⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 110.

¹⁹⁰ Yayına hazırlayan bu şekilde Latinize etmiş de olabilir. Eserin De l’Esprit’ olduğu düşünülmektedir.

¹⁹¹ A.g.e., 113-110.

nesillere ahlakı öğretmek ve sorumluluk sahibi yapmaktır. Öğretmenlerin vazifesi çocukları yetenekli bireyler olarak yetiştirmektir. Çocukların vaktin kıymetini bilmesini ister ve boşa vakit geçirmemelerini arzu eder. Musa Kazım Efendi Kant için şunu söylemiştir; “*Kant gibi vaktin kıymetini kimse anlamamıştır. Kant işsiz olarak gözlerini açıp kapayamaz idi*”. Rousseau ile benzer fikirleri olduğunu ve pedagoji alanındaki düşüncelerinin birbirlerine mümasil olduğunu ifade etse de, Rousseau gibi çelişkili bir mütalaasıyla karşılaşmadığını belirtmiştir.¹⁹²

Fransa İnkılabı başlıklı bölümünde Musa Kazım Efendi, 1789 yılına değin talim ve terbiyenin düzensiz bir şekilde ders olarak öğretildiğinden bahsetmiştir. Bu tarihten sonra bu ilme yönelik bir neşvünema söz konusu olduğunu ve bugünkü hale ancak gelebildiğini ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi talim ve terbiyenin başlı başına bir ilim olduğunu ifade etse de, ardından kurduğu cümlede kural ve düsturları bakımından psikoloji bilimine dayandığını dile getirmiştir. Ona göre bir öğretmen talim ve terbiye mesleğine yönelik bilgileriyle, yöntemleriyle ün salıp meşhur olmak istiyorsa; mutlaka belli bir süre boyunca psikoloji bilimi ile çalışmalıdır. Fransa İnkılabı ile başlayan bir değişim süreci içinde, Fransa edebiyatçıları ve düşünürleri psikoloji bilimi ile talim ve terbiye ilminin değerini anlayıp, bu iki ilmin tekamülleri için çaba sarfetmiş ve hizmet etmişlerdir.¹⁹³

Bu bölümde talim ve terbiye ilmine hizmet etmiş 22 zatın ismini vermiş, bir iki satırlık aktarımlar yaparak, kısaca mezkur kimseler hakkında bilgi vermiştir. Yaptıkları faydalı işlerden bahsederek bu bölümü bitirmiştir. Dördüncü bölümünün sonundaki konusu âsâr-ı makbûle başlıklı, talim ve terbiye ilmine yönelik makbul eserleri sıraladığı bölümdür.¹⁹⁴

Zeyl başlıklı beşinci kısımda ise kitabın genel içeriğinden farklılaşarak Memâlik-i Mütemeddinenin Ma’ârifi diyerek;

¹⁹² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 117-118.

¹⁹³ A.g.e, 121-122.

¹⁹⁴ A.g.e., 122-128.

- 1- Fransa
- 2- İngiltere
- 3- İtalya
- 4- Rusya
- 5- Hülâsa

başlıklarıyla araştırmaları sonucu yukarıda zikredilen devletlerin eğitim Őekilleri hakkında bilgiler sunmuştur. Zeyl başlığı atması, yazdığı esere yapılan ayrı bir ekleme olduğundan dolayıdır.

Fransa'daki okulların 3 kademli olduğunu ifade ederek ibtidaiye: ilkokul; taliye: ikinci dereceli; aliye: yüksek dereceli Şeklinde sınıflandırılmıştır. İbtidai okulların kendi içlerinde dokuz kademeli olarak ayrıldığından bahsetmiştir.¹⁹⁵ Konumuz gereği Darulhayr-ı Ali ile karşılaştırılabilecek olan okul derecesi de bu iptidai sınıflarının arasındadır. Darulhayr-ı Ali müessesesi için tezin ilgili bölümünde verilen yaş aralıkları değişse de, genel çerçevede 7-16 yaş aralığındaki çocuklardan oluştuğu ifade edilmiştir. Daha küçük yaştaki çocukların da alınması (en küçük 5 yaş) kurumun kuruluş aşamasında düşünüldüğü için Fransa okullarından sıbyan sınıfları, mekatib-i ibtidaiye ve mekatib-i rüşdiye sınıflarına eş değer okul bölümlerine yönelik bilgi verilmiştir.

Musa Kazım Efendi, Sıbyan okulları için verilen yaş aralığının, dört-beş olduğunu belirtmiştir. Valide mektebi ya da terbiyehaneler olarak, çok küçük yaştaki çocuklara açılan okullara benzer bir sistemleri olduğundan bahsetmiştir. Burada bilimlere yönelik bir Şeyler oğretilmediğini, çocuklara oyunlar aracılığı ile düzen, tertip, temizlik anlayışı, zarafet, edep terbiye, söz dinleme, gayret ve çaba sarfetme ve dikkat ile ilgili bilgilerin ve davranışların oğretildiğini ifade etmiştir. Valide mekteplerine alınan çocukların yaşları ikidir ve okulu kadınlar yönetmektedir. Sıbyan mektepleri

¹⁹⁵ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 131.

içinde benzer durum söz konusu olsa da buradaki çocukların azar azar okuma yazma öğrendiklerinden söz etmiştir.¹⁹⁶

Mekatib-i ibtidaiyeden üçüncü sınıf olarak bahseden Musa Kazım Efendi, bu okullar hakkında “... *Bizim İbtidai mekteplerine müşabihtir*” diyerek bir karşılaştırma cümlesi kurmuştur. Osmanlı'nın ilkokulları sayılan okul sistemine benzediğini dile getirdiği bu okullarda, tarih, ahlak bilgisi, müzik, imla, coğrafya, okuma, hesap, jimnastik, malumat-ı feniye ve hat derslerinin programlarında olduğundan bahsetmiştir. Ancak derslerin bu kadar oluşunu garipsediği görülmüştür. Çünkü cümle “*Fakat programları ... derslerinden ibarettir*” şeklinde bitmiştir. Okulun öğrenci yaşlarının 10-13 arasında olduğunu söylemiştir. Bu okulların kendi içlerinde kız erkek ayrımı şeklinde veyahut karma olarak taksim edildiğine değindikten sonra, kız bölümündeki ders programlarında jimnastik dersini tercih etmediklerinde, onun yerine el hüneleri ile ilgili bir ders konulduğundan bahsetmiştir.¹⁹⁷ Bu okulları devletin mahalli bir teşkilatının idare ettiğini, okutulacak derslerin kitaplarını da, bu mahalli yöneticilerin seçtiklerini ve okullara gönderdiklerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin çocuklara öğrettikleri bilgilerden haberdar olmak için öğrenciye bir defter tutturulduğunu ve bu defterin de yerel eğitimden sorumlu kimselere gönderilmesinin mecbur olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁸ Muhtemeldir ki bu şekilde, okulların belirlenen ders programları dışına çıkılmaması için teftiş sağlanmıştır.

Beşinci sınıf mektepleri olarak ifade ettiği rüştiye okullarını anlatırken, Osmanlı devletindeki rüştiyelere benzediğini dile getirmiştir. 18 yaşından küçük olması gereken öğrencilerin, mutlaka bir sanat öğrenerek bu okullardan mezun olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ders programlarının günden güne değişip geliştiğini söyleyen Musa Kazım Efendi burada, resim, ziraat, edebiyat, hesap, coğrafya, hendese, usul defteri, tarih, kendi dönemlerinin mevcut dilleri, hıfzû's-sıhha gibi

¹⁹⁶ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 131-132.

¹⁹⁷ A.g.e., 132.

¹⁹⁸ A.g.e., 132.

derslerin eksiksiz ve kusursuz olarak öğretilmesini anlatmıştır. Ayrıca öğretmen maaşının, derslerin gerekli malzemelerinin ve ortaya çıkan herhangi bir eksiğin karşılanması gereken masraflarının devlet tarafından ödendiğini söylemiştir. Bu okulların iki senelik bir eğitim verdiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Rüşdiye ve ibtidai sınıflarına yönelik olarak ayrıca, öğretmenlik kız ve erkek okullarının olduğunu, sistem olarak bu zikredilen okullara birleşik olduklarını dile getirmiştir. Burada da ahlak, resim, hikmet, kimya, coğrafya, tarih, okuma, imla, cebir, hesap, yazı, hendese, hıfzı's-sıhha, ziraat, tarih-i tabii, müzik, jimnastik, servet-i milli, pedagoji derslerinin verildiğini belirtmiştir.²⁰⁰

Bu bölümde Fransa'daki eğitimi sistemini tanıtan Musa Kazım Efendi, okul sistemlerini anlatmıştır. Kaç okul var, bunlar hangi bölümlere ayrılmış ve dersleri neler, hangisi yüksek okul, hangisi lise veyahut ilkokul derecesinde, akademi olarak anılanlar hangileri, burada nasıl bir sistem var olduğunu ifade etmiştir. Burada bahsettiği bilgilerin içeriğinde talim ve terbiye ilmine yönelik bilgiler bulunmamaktadır.

İngiltere'nin okul sisteminden bahsederken, 1833 yılına kadar ilk okul derecesindeki okulların rahiplerin yönetimine bırakıldığını, ikinci dereceli ve yüksek okulların daha kıymetli görüldüğünden bahsederek konuya giriş yapmıştır. Rahiplerin eline bırakılan okullarda dini dersler haricinde bir eğitim verilmediğini, okuma yazma ve hesap bilgilerinin öğretiminden ailelerin sorumlu olduğunu söylemiştir. Uzunca bir süre okullarda talim ve terbiyeye yönelik bir eğitim sisteminin olmadığını ifade etmiştir. Bu sistemin kötü oluşunun, İngiliz devlet adamların dikkatinden kaçmadığını ancak o sıralarda kilisenin etkisinin çok büyük olduğundan kaynaklı harekete geçilemediğini ifade etmiştir. İmparatoriçe Viktoria'nın²⁰¹ tahta çıkışından sonra ilkokul dereceli okullar için bir adım atıldığını, program hazırlandığını belirtmiştir. İlkokulun zorunlu

¹⁹⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 132.

²⁰⁰ A.g.e., 133.

²⁰¹ Alexandrina Victoria olduğu düşünülmektedir.

tutulmasından bahsettikten sonra sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan çocukların tedrisinin ücretsiz, maddi durumu iyi olanların ise ücretli şekilde eğitim aldığından bahsetmiştir. Öğrenci yetiştirmenin ve zengin kimselerin okullara yaptıkları bağış ve yardımların, öğretmenlerin maaşı ve ortaya çıkan masraflar için karşılık olarak sayıldığını dile getirmiştir. Mülkiye sınıfından ya da ruhban sınıfından seçilen öğretmenlerin ayrımı konum, rütbe ve yeteneğine, okulun ders programları ise gelirlerine göre belirlenmiştir. Ayrıca İngilizlerin bilim ve fen derslerine yönelik ilgilerinin olmadıklarını dile getirmiştir.²⁰²

Musa Kazım Efendi öğretmen okullarına yönelik olumlu ifadelerle tanıtım yapmıştır. İngilizlerin öğretmen okullarının²⁰³ ders programlarının düzgün bir işleyiş içinde olduğunu, içeriğinde günlük bir iki saat pedagoji dersinin verildiğini, burada Locke'nin²⁰⁴ düşünce ve fikirlerinin ön planda olup bu fikirlerin gözetilip derslerde kullanıldığını ifade etmiştir. Öğretmenlerin ders verme yeteneklerine yönelik farkındalık sahibi olduklarını dile getirmiş ve bilgileri az olsa da anlatabilme yeteneklerinin kıymetli olduğunu, bunun pedagoji derslerini bilim ve fen derslerine tercih etmelerinden anlaşıldığını belirtmiştir.²⁰⁵

İngilizlerin ikinci dereceli okullarını kolej olarak adlandıran Musa Kazım Efendi, bu okulların özel şirketlerce tesis edildiklerini, arazisinde okul harici kütüphane, müzehane ve jimnastikhane gibi yapıların da inşa edildiğini, ayrıca bu okuldaki öğretmenler için de bir daire yapıldığını ifade etmiştir. Bunlardan muntazam yapılar olarak bahsetmiştir. Bu kolejlerde öğrencilerin özgür bırakıldığını, iki üç saat kadar ancak ders işlendiğini, sabah ve akşamları öğrencilerin su kenarlarında, tepelerde, çayır /ova tarzı bölgelerde gezdiğini, buralarda jimnastik faaliyetlerinde

²⁰² Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 139.

²⁰³ Başlangıç derecesine yönelik olduğuna dair bir ifade kullanmıştır: mekatib-i ibtidaiye dârü'l-mualliminleri ... şeklindedir.

²⁰⁴ Luk olarak ifade edilmiştir. John Locke olduğu düşünülmektedir.

²⁰⁵ A.g.e., 140.

bulduklarını, ayrıca hafta da iki defa yarım gün olarak tatil ilan ettiklerini aktarmıştır. Musa Kazım Efendi bu şekilde planladıkları ders cetveline binaen az ders işleyeceklerini düşünmüştür.²⁰⁶

Musa Kazım Efendi eline geçen bir mektuptan aldığı bilgiyi şöyle yorumlamıştır; “İngilizlerin mekâtipten maksatları kaviyyü’l-bünye gençler yetiştirmektir”. Mektuptaki bilgi ise şöyledir; “Bir peder oğluna şöyle nasihat etmiştir. Bana Rumca ve Latince lazım değildir. Validenin ise ulûm ve fûnûna vukufu yoktur. Gayret et ki mektepten çıkınca cesur, faydalı, faal, sadık, hâluk, mütedeyyin bir İngiliz olasın”.²⁰⁷ Kolej sisteminde bekçi ve gözetleyici ile temizlik görevlisi olmadığını dile getiren Musa Kazım Efendi, bu işleri öğrencilerin yaptığını, sınıf başkanının gözetmen, hademelik işinin de en son gelen öğrencilere verildiğini söylemiştir. Buradaki amaçlarının; çocuklarda amirlik ve memurluk görevlerinin ne demek olduğunu farkına varılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sınav metotlarının ciddiyetle uygulandığını, mükafatlarının da maddi manevi kıymetli çıktıkları olduğunu ifade etmiştir. Eğitimin yukarıda bahsedildiği gibi özel şirketlerin eline bırakılmasını doğru bulmayan Musa Kazım Efendi, İngiliz Maarif Nezareti’nin de mükemmel bir yapılanmadan oluşmadığını belirtmiştir. Kraliçe Viktoria dönemini, İngiliz eğitim sisteminin en parlak zamanı olarak ifade etmiştir.²⁰⁸

Musa Kazım Efendi İtalya devletini anlatmaya başladığı sayfalarda öncelikli olarak bakanlığın tanıtımını yapmıştır. Ma’arif Nezareti’nin nasıl bir sistemi olduğunu, devletin köy, kaza, nahiye gibi bölgelerdeki eğitim sisteminin nasıl işlediğini anlatmıştır. İtalya eğitim sisteminin bir merkezi yönetim ile işlemediğini, her bir vilayetin kendi içerisinde eğitim düzeni olduğunu ve bu vilayetlerdeki eğitim için gerekli meblağların merkezi sistemleri olan Ma’arif Nezaretinden karşılandığını ifade

²⁰⁶ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 141.

²⁰⁷ A.g.e., 142.

²⁰⁸ A.g.e., 142-144.

etmiştir.²⁰⁹ Detaylıca İtalya eğitim sistemindeki işleyişten bahseden Musa Kazım Efendi'nin bu sistemleri anlatmasındaki amacının; Osmanlı'nın modernleşme dönemindeki eğitim faaliyetlerinde örnek alarak kendi sistemlerine dahil edebilmek olduğu düşünülse de, sözlerinde herhangi bir övünç ifadesi görülmemiştir. Ancak kitabın başında kendisi bunu dile getirmiştir.

Musa Kazım Efendi eğitim sisteminin 1859 yılından sonra gelişmeye başladığını, ibtidaiye, taliye ve aliye isimlerini vererek İtalya'daki eğitimin üç kısma bölündüğünü ve 4000 nüfusu olan kasabalarda ilkokul ve ikinci derece okulların olmasının zorunlu tutulduğunu ifade etmiştir.²¹⁰ İlkokul düzeyi eğitimin mecburi olduğunu aktardıktan sonra, bu mecburiyetin sadece para cezası ile sonuçlandığını vurgulamıştır. Eğitimin ücretsiz olduğu düşünülse de, okulun bağlı olduğu bölgede yerel halktan alınan vergilerle maaşların karşılandığı ve eğitimin de aslında bu şekilde bir ücretle gerçekleştiğini belirtmiştir.²¹¹ İlkokul düzeyi tahsil-i ibtidai için öğretmen ihtiyacını kapatmak adına bu okullara öğretmen yetiştiren Darulmualliminler İtalya eğitim sisteminde görülmüştür. Bu okulların muntazam olduğunu dile getiren Musa Kazım Efendi, talim ve terbiye ilminin daha kapsamlı hali olduğunu düşündüğü pedagoji ilminin, bütün sınıflarda ders olarak verildiğini söylemiştir. Bu okulların üç senelik bir eğitim modeli olduğunu ve bir idare meclisi tarafından yönetildiğini belirtmiştir. Darulmualliminlerde okutulan dersleri şu şekilde sıralamıştır; ulûm-u diniye, hendese, resim hat, hesap, ilm-i ahlak, coğrafya, pedagoji, tarih, İtalyanca, mebadi-i ulum-ı hikemiye ve tabiiye, hanendelik, hıfz-ı's-sihha ve sazandelik. İlk okulların öğretmenleri ile darulmuallimlerdeki öğretmenlerin belli zamanlarda bir araya gelerek konferanslar verdiğini ve öğrencilerin talim ve terbiyelerine yönelik kitap ve risaleler hakkında konuşup, uygun materyaller teşkil ettiklerini ifade etmiştir.²¹²

²⁰⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 144-145.

²¹⁰ A.g.e., 147.

²¹¹ A.g.e., 145-146.

²¹² A.g.e., 147.

İkinci dereceli okulların (derece-i taliye) ilim ve sanayi bölümlerine ayrılarak işleyiş gösterdiklerine değinmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin ya teorik bilgisi ile ya da pratikle ilgili dersler alarak mezun olduklarını ifade etmiştir. Burada ifade edilen konu, sadece sanat dersleri alarak mezun olup o sanata yönelik bir mesleğe sahip olmak veyahut ilim ve fenne dair dersler alıp ona yönelik bir mesleğe atılmaktır. Musa Kazım Efendi ikinci dereceli okulları bu şekilde kısımlara ayıran milletlerin; Amerikalılar, İtalyanlar ve Almanlar olduğunu ifade ettikten sonra Fransalıların da böyle bir ayrıma gittiğini ancak başarılı olamadığını belirtmiştir.²¹³

Musa Kazım Efendi İtalya eğitimini anlatırken kullandığı bir ifadesinden bu kitabının yazım aşamasının Rehber-i Tedris-i Terbiye eseri ile aynı dönemlere geldiğine yönelik bir ipucu bırakmıştır. Musa Kazım Efendi İtalya mekteplerini anlatırken “*Memalik-i Osmaniye’de idadiler ile sultaniler henüz yeni yeni açılmaya başladığı için pratikte uygulamalı derslerin henüz işleve girmediğini*” ifade etmiştir. İdadilerin küşat edildiği tarihler 1868-1869 gibi daha eski bir tarih iken kitabın basımı 1911 tarihidir. Buradaki ifadesinden hareketle, Rehber-i Tedris-i Terbiye eserinin 1894-1897 yıllarında basıldığı dikkate alınır, bu eser ile aynı dönemde yazıldığı ortaya çıkmıştır.

Başlangıç seviyesindeki eğitim kurumlarından mezun olanların, ikinci dereceli okullar olan sanayi ve ilim bölümlerine geçtiklerinde alacakları eğitimde farklılıklar söz konusu olmuştur. Sanayi bölümünde okuyan çocukların hesap, hendese, Fransızca, coğrafya veyahut tarih gibi dersler aldığını ve hendese gibi derslerin pratiğe dökülerek işlendiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin sanayi mekteplerinde ders işledikten sonra ilgilendikleri konuları yerinde görmeye gittiklerini ve işin kendi mahalinde bir şeyler ortaya koymaya çalıştıklarını söylemiştir. Sanat şubesi, günümüz dili ile lise seviyesindeki okullara mekatib-i sanayi ismi verilmiş, aynı kademedeki bir diğer okula ise daru’s-sına’a olarak adlandırılmıştır. Daru’s-sına’a okullarına girmek için mekatib-i sinaiyelerden mezun olmak gerektiği, mekatib-i sinai okullarının üç yıl, daru’s-sın’aların ise dört yıl eğitim verdiğini aktarmıştır. Ayrıca daru’s-sına’alarda teorik bilgidен ziyade pratikle ve uygulamalarla ders işlemeye daha önem verildiğini beyan

²¹³ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 148.

ettikten sonra kendi fikrinde buradaki okullardan becerikli, usta ve maharetli sanatçılar yetiştiğini ifade etmiştir.²¹⁴

İtalya idadilerinin kendi zamanındaki Osmanlı sancak idadilerine benzettiğini, sultani okullarını da Osmanlı yatılı idadi mekteplerine eş değer gördüğünü belirtmiştir. İtalya idadi ve sultani mekteplerinde sözel derslerin olduğunu, hesap ve hendese alanındaki sanat ile ilgisi bulunan derslerin doğrudan bir bağı olmadığı için bu okullarda okutulmadığını söylemiştir. İbtidai mekteplerinden çıkan öğrencinin idadi mekteplerinde beş yıl eğitim aldığını, buradan mezun olduktan sonra da sultani mektebine geçerek üç yıl daha eğitim görmeye mecburi olduğunu vurgulamıştır.²¹⁵ Darulfünun okullarına gidebilmek için lise seviyesi okulların birinden mezun belgesi olan şahadetnamenin alınmasının gerekli olduğunu ifade ettikten sonra, dinleyici olarak okula devam edildiğini belirtmiştir. Buradaki ifadenin, öğrencilerin herhangi bir işle uğraşmadığı, sorgulamaların olmadığı sadece derslere dinleyici olarak katılım gösterebildiklerini belirtmek için olduğu düşünülmektedir. Okula girişin o dönemin parası ile 20 lira verilerek ücretli olduğunu ve 4 yıllık bir eğitim sürecine tabii olduklarını söylemiştir. Hocalardan özel ders alınabildiğini ve müdürlerine rektör ismi verildiğini söyledikten sonra bu okulların orta çağdan beri bir şöhreti olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶

Rusya'nın eğitim standartları hakkında bilgi vermeye başladığında okullarının kurucusunun Büyük Petro olduğunu ifade ederek konuya giriş yapmıştır. 1714'te başkentte yaptırılan okullarda hesap ilmine çok kıymet verildiğini, hatta o kadar ki okulların isminin bile hesap okulları olarak anıldığını dile getirmiştir. Büyük Katerina'nın da Petro'nun benzeri şekilde eğitim konusuna değer verdiğini ve yayılması için çaba sarfettiğini, ancak ülkenin yeteneksiz kalışının, öğretmen, kitap, risale ve maddiyat eksikliğinin gösterilen çabaya anlamsız kıldığını söylemiştir. Bu

²¹⁴ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 149.

²¹⁵ A.g.e., 150.

²¹⁶ A.g.e., 154.

dönemde ibtidai derecesinde mektepler açılmış, sancak mektepleri olarak geçen bu mekteplerde üç sene eğitim verilmiş ve şu dersler okutulmuştur; İncil-i Şerif, kıraat, amal-i erbaa ve mezhebe, imla, hüsn-i hat, tarih-i mukaddes ve şarkı ile ilahiler. Verilen bu dersler ilerleyen süreçlerde halka yeterli gelmeyince, eğitim 6 seneye çıkarılmış, daha kapsamlı şehir okulları açılmış ve hendese ile tarih-i umumi gibi dersler de eklenmiştir. Bu okulların ücretsiz oluşuna karşılık halktan alınan temettü vergisine zam yapılmış olması aslında okulun ücretsiz olmadığını göstermiştir. Musa Kazım Efendi bu okulları Osmanlı rüşdiye okullarına benzer programlar içerdiğini söylemiştir.²¹⁷

1869 yılına kadar ülke içinde sadece iki tane öğretmen okulu olduğunu, daha sonrasında önem ve değerleri anlaşıldığı için birçok vilayet ve sancaklarda bu sayının artırıldığını söylemiştir. Kütüphane, terbiyehane ve müzelerin bu okulların açılmasının ardından daha yaygın hale gelerek çoğaltıldığını dile getirmiştir. Ülke içerisinde tali eğitimin ve âli eğitimin daha ileri olduğunu, buna nazaran ibtidai eğitimin çok ileri seviyede olmadığını söylemiştir. Ancak İkinci Aleksander döneminde ülke genelinde eğitimin iyileşmesi için çalışmalar yapıldığını ve askerliğin okul çağındakilere muaf tutulması imtiyazının çıkarılmasıyla da ibtidai eğitimde bir gelişme görüldüğünü ifade etmiştir. Musa Kazım Efendi askerlikten muafiyet sisteminin, okumak isteyen talebeler için teşvik edici, mükemmel usul olduğunu vurgulamıştır.²¹⁸

Tali eğitimin üç bölüme ayrıldığını; pru zimnaz, zimnaz ve ekol reil olarak adlandırılan bu okul bölümlerinden pru zimnazın Osmanlı sancak idadilerine, zimnazların Osmanlı vilayet idadilerine, ekol reillerin ise İtalya'daki sınaî mekteplerine eşdeğer olduğunu dile getirmiştir. Pru zimnazlar 4; zimnazlar 8 sene eğitim veren kurumlardır. Tarih-i tabii, kimya, hikmet, heyet, jimnastik ve musiki gibi derslere yönelik aletler bulundurulmuş bu okullarda kütüphane ve müzehane gibi kurumların bulunması eğitimde destekleyici olması bakımından okul idaresince zorunlu tutulmuştur.

²¹⁷ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 155.

²¹⁸ A.g.e., 156-157.

İdadilerin yönetimini ve eğitim metotlarını beğenen Musa Kazım Efendi, okulda görevli olan memurların talim ve terbiye dahil yönetimde sorumlu olduğunu ve istenilen dereceye okulları ulaştırmakla görevli olduklarını vurgulamıştır.²¹⁹

Sanayi okullarının, idadi okulların düzeni üzerinde tertip edildiklerini ancak ders cetveline bakıldığında sadece başlangıç seviyesinde ulum ve fünun derslerinin okutulduğunu, daha çok çeşitli sanat derslerinin öğretildiğini dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi, Rusya'da bir çocuk darulmualliminin açıldığından bahsetse de başkentte açılan Klas Fransız isimli darulmualliminin daha çok ün kazandığını ifade etmiştir.²²⁰ Musa Kazım Efendi Rusların kız öğrenciler için açtığı jimnaz ve pru jimnazlar oluşunun dikkate şayan bir olay olduğuna vurgu yapmıştır. Rus kızlarının erkeklere nazaran ilim öğrenmeye daha meraklı olduklarını dile getirmiştir. Sen Siyer mektebi ve daha birçok kız okullarından becerikli, efendi, terbiyeli ve maharetli kızların mezun olduklarını, ayrıca bu kızların jimnaz ve sanayi okullarından mezun olduklarında talim ve terbiyeye yönelik ders alabilmek için âli mekteplere girip eksik kalan derslerini tamamladıklarını söylemiştir. Darulfünunlar arasında da kızlara özgü okullar olduğunu belirtmiştir.²²¹

Kitabın son kısmında hülasa başlığını verdiği bölümde, bahsedilen devletler dışında İsviçre Norveç, Danimarka, Prusya Eyaleti, Cemahir-i Müttefika-i Amerika devletlerinin isimlerini zikrederek sadece, öğrenci ve okul sayılarını ve eğitim için kaç Frank ücret alındığını dile getirdiği bir tablolaştırılmış yapmıştır.²²²

²¹⁹ Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan*, 157-158.

²²⁰ A.g.e, 158.

²²¹ A.g.e., 158-159.

²²² Detaylar için bkz., A.g.e., 160.161.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARULHAYR-I ALİ

4.1.Darulhayr-ı Ali Öncesinde Yetimlere Yönelik Faaliyetler

Osmanlı Devleti, köklü nice devletler arasında parmakla gösterilen, 600 sene ayakta kalmayı başarmış nadir devletlerden biridir. Bu vasfını borçlu olduğu nice olgular ve anlayışların arasında en kıymetlisinin, hoşgörü politikası olduğu görülmüştür. Varlık gösterdiği her toprak parçasında kendini belli eden Osmanlılar, Gayrimüslimlerin bile, egemenliği altında yaşamak istediği bir millet olmuşlardır. Sahip olduğu kudretli yapılarıyla ve köklü gelenekleriyle her kalbe dokunmuş, her düşkünü sevindirmiş, her mazluma el uzatmışlardır. Devlet olarak varlık göstermeye başladığı ilk günden itibaren, oluşturdukları sistemlerle diğer devletler arasında kalkınmak için mücadeleci bir ruhla çalışmışlardır. Milletinin her bir ferdine saygıyla yaklaşmış, özenle hizmet etmişlerdir. Özellikle son yüzyılları sosyal hizmet kapsamında sürekli modernleşme hareketleri ile geçmiş, ananelerine bağlı gerçekleştirilen düzenlemelerle devlet içinde doğan her probleme karşı mücadele edilmiştir. Mücadele verilen alanlardan biri de, 19.yy ve öncesinde yaşanan bazı olguların sebebiyle yetim çocukların sayısında yaşanan artıştır. Çocukların gelişimleri, eğitimleri, istikballeri şansa bırakılacak bir olgu olarak görülmemiştir. Ailelerin dağılmış, yok olmuş, eksik kalmış veyahut temel eğitim ve terbiye verecekleri noktada eksiklerinin oluşu, çocukların kaderlerinin şansa bırakılacağı anlamına gelmemiştir.²²³ Sorunların başladığı dönemin öncesinde ve sonrasında ebeveyn eksikliği yaşayan çocukların talim ve terbiyeleri, bir görev sorumluluğunda ‘devlet baba’ dediğimiz varlığa asli vazifesi olarak üstlendirilmiştir.

Çocukların barınması, eğitimi ve bilimum ihtiyaçları için, Osmanlı Devleti’nde birçok sistem söz konusudur. Örneğin vakıflar çocukların yaşadıkları topluma karşı sorumlu

²²³ Hikmet Zeki Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”

(Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 7.

bireyler olarak yetişmeleri için çabalayan, çocukların barınması, ihtiyaçlarının giderilmesi ve eğitim almaları ile ilgili birçok çalışmalar yapmış kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁴ Birçok alanda çalışmalar yürüten vakıflar, sadece çocuklara değil toplumun genelinde ihtiyaç sahibi herkes için yaptığı faaliyetlerle Osmanlı toplumunda yer edinmiş bir sisteme sahiptir. Kimsesiz kalmış çocuklara yönelik yapılan bir diğer çalışma ise, eytam sandıklarının kurulup eytam nezaretinin açılmasıdır. İstanbul başta olmak üzere, yetim haklarının ve mallarının güvenli şekilde kullanılmasına yönelik ülkenin farklı bölgelerinde artış gösteren şikayetlere binaen konu ele alınmış ve gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 1851 yılında Şeyhülislam'ın alt kolu olarak çalışacak Emval-i Eytam Nezareti tesis edilmiştir.²²⁵

1868'de kimsesiz kalmış çocuklar için açılan faaliyet gösteren bir başka kurum da ıslahhaneler olmuştur. Kurulduğu ilk dönemlerde sadece ihtiyaç sahibi kimsesiz çocuklar için açılan bu kurumlar, daha sonrasında ebeveynlerinden biri eksik olan muhtaç durumda yaşayan ailelerin çocuklarına da hizmet vermeye başlamıştır. Meslek sahibi olmalarına da katkı veren bu kurumlar ilk olarak Tuna Vilayetinde hizmet vermeye başlamış olsa da, aynı sene içerisinde tüm Osmanlı topraklarına yayılmaya başlamıştır. 1872 senesinde yetim ve öksüz kalmış çocukların eğitimi için Darüşşafaka da, hizmet veren bir diğer kurum olarak karşımıza çıkmıştır. 1896'da İstanbul'da açılan Darülaceze'de İstanbul sınırlarında yaşam sürmeye çalışan kimsesiz kalmış, yaşlı ve çocuklara, engellilere, çalışamayacak durumda olan bireylere yönelik hizmet sunmuştur. 1914'te tesis edilmeye başlanan Darüleytamlar ise, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda şehitlerin çocuklarının barındırılması, yetiştirilmesi, eğitimi ve korunması amacıyla kurulmuş bir müessesedir. Bu kurumlar devlet tarafından aynı zamanda mesleki gelişimlerine de destek veren yapılandırmalar olarak tesis edilmişlerdir.²²⁶ Kuruluş tarihi hakkında farklı bilgilerin mevcut olduğu ancak 1900'lerin başında kurulduğu bilinen Himaye-yi Etfal Cemiyeti de, kimsesiz

²²⁴ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 12.

²²⁵ A.g.t., 14.

²²⁶ Şenocak, "Korunmaya Muhtaç Çocuklar", 56-57.

kalmış çocukların korunmasına ve bakımına hizmet eden bir kurum olarak, kimsesiz kalmış çocukları himaye etmek adına açılmıştır.²²⁷

4.2.Darulhayr-ı Ali'nin Kurulması

Kurumun, Sultan II. Abdülhamid'in cülus tarihine denk gelen açılışından önce padişahın yetim çocuklar için bir kurum tesis edilmesini planladığı bilinse de, dönemin hem ekonomik hem siyasi hem de askeri koşulları buna elverişli olmamıştır. Bilhassa Girit'in kaybı ve Ermenilerin artan isyan faaliyetleri dolayısıyla, vefat eden kimselerin ardında kalan yetimlerinin korunması yönünde doğan ihtiyaç, devleti bir kurum açmak için hareket etmeye teşvik etmiştir. Tüm yetimlerin bakımlarını üstlenecek büyüklükte bir kurumun açılması için yeterli maddi koşulların olmayışı, kurumun açılış tarihini düşünülen tarihten beş yıl sonraya, cülus-i hümayun'un sene-i devriyesine, 1 Eylül 1903 tarihine kadar ertelemiştir. 31 Ağustos'ta Padişah iradesi ile kararı verilen okulun açılışına, cülus tebriğine gelen devlet erkanı da katılım sağlamıştır.²²⁸

19.yy çok sayıda sorunun ortaya çıktığı bir yüzyıl olarak Osmanlı Devleti'ni de, bir çok probleme gebe bırakan yüzyıl olmuştur. Özellikle dönemin sonlarına doğru yaşanan gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, ailelerini kaybedip yalnız kalmış, ihtiyaç sahibi çocukların; hem korunması ve gözetilmesi için hem de misyonerlerin yetimhanelerinin boyunduruğu altına düşmeyip Müslüman çocukların kendi milli ve manevi değerlerinin koruyuculuğu altında yetişmelerini sağlamak adına faaliyetlerde bulunmuşlardır.²²⁹ Ayrıca yaşanan ekonomik güçlüğü çocuklarda bıraktığı izleri silmek adına, bu kurumların açılması zaruri hale gelmiştir. Tek başına yaşam mücadelesi veren çocuklar suça bulaşmış ve sokaklarda zarar görür hale gelmişlerdir. Tüm bunların sebep olduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için atılan adımlardan biri de Darulhayr-ı Ali kurumunun tesis edilmesi olmuştur.

²²⁷ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 20-21.

²²⁸ A.g.t., 29; BOA; İ.HUS, 109/1321.C.37.

²²⁹ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 240-241.

Müslüman/Gayrimüslim fark etmeksizin hizmet vermesi istenen kurum, ekonomik sıkıntılardan dolayı daha küçük bütçe ile dar kapsamlı bir hizmet sunmuştur.²³⁰

Sultan'ın bu hayratı, bir eytamhane anlayışıyla padişahın öğrenci kabulü ile bizatihi ilgilendiği kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.²³¹ Sultan Hamid'in kendisi ile özdeşleşen Darulhayr-ı Ali, Sultan'ın cülus edişinin 25. sene-i devriyesinden itibaren açılışına ihtiyaç duyulan bir kurum olarak halkın arasında konuşulmaktaydı. Bu düşüncenin icraata geçirilmesi konusunda 1900'lere kadar bir adım atıldığı görülmemiştir. Sultan'a bir Cuma selamlığı esnasında 6-7 yaşlarında yetim bir çocuğun; okula gitmek ve eğitim almak istediğini söylediği bir arzuhal vermesiyle faaliyete geçildiği görülmüştür. Abdülhamid Han bu çocuktan çok etkilenmiş, Maarif Nezareti'ne yetimlere bir hane olacak, aynı zamanda sanayi mektepleri için hazırlık faaliyeti gösterecek bir kurum tesis edilmesini istemiştir.²³² Eğitim veren, meslek hazırlığı yaptıran ve aile sıcaklığı hissettiren bir kurum olarak hizmet vermesi amaçlanmıştır.

Bu dönemde Ermeniler, Rusların isyan teşvikleriyle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde isyan hareketlerinde bulunmaya başlamışlardı. Özellikle doğu bölgelerinde Kürt ve Türk halkının yaşadığı köylere saldırı hareketleriyle Müslüman halkı rahatsız etmişlerdi. Bunların bastırılmaya çalışıldığı esnada yaşananlardan ötürü Kızıl Sultan olarak adlandırdıkları Abdülhamid Han'ı, halk nezdinde küçük düşürmek istemişlerdir.²³³ Özellikle 1890 sonrasında Ermeni isyanlarının Anadolu'da artış göstermesi neticesinde, çok sayıda Gayrimüslim ve Müslüman vefat etmiştir. Bu kimselerin ardında bıraktıkları yetim ve öksüz kalmış çocukların misyonerlerin ellerine düştüğü görülmeye başlanmıştır. Bilhassa Ermeni çocukları toplayan

²³⁰ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 290-91; Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 240-246.

²³¹ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 240-246.

²³² Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 291-92.

²³³ Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, 48.

misyonerleri farkına varan vatandaşlar vilayetlerden payitahta bilgi göndermiş ve bu durum hakkında ne yapılması gerektiğini sormuşlardır.²³⁴ Gerçekleşen bütün bu olumsuz olayların etkisi ve padişaha okuma isteğiyle dolu olan Müslüman bir çocuğun verdiği arzuhal Darulhayr-i Âli'nin tesis edilme sürecini başlatmıştır. Kurumun arazisi için bir araştırma süreci başlamış öncelikle Çapa da araştırma yapılmış, ancak daha sonrasında Acıbadem'de Eyüp Paşa arazisi incelenmiş ve bir bölümü satın alınmıştır. 4000 kişilik yapılması planlanan kurumun, yaşanan ödenek eksikliğinden dolayı tesisine o zaman diliminde başlanılamamış 6 aylık bir gecikme yaşanmıştır.²³⁵ Gayrimüslimler için açılmış kurumların artışı, ancak yetim ve öksüz kalmış Müslüman çocuklar için hem yatılı hem de eğitim veren bir kurumun bulunmaması Sultan tarafından hoş karşılanmamıştır. Okulun bir an evvel açılması için Meclis-i Mahsusa'da yeniden gündeme alınmıştır. Yardımseverlerin desteğinin de kabul edildiği ancak kurumun genel ihtiyaçlarının hazineden karşılanacağı Maarif nezaretine bildirilmiş ve acele edilmesi emredilmiştir. Dersaadet ve bazı vilayetlerden alınan zebhiye resmi (bir çeşit vergi) bu kurumun geliri kabul edilmiş, vergi alınmayan bölgelerden vergi alınmaya başlanması kararlaştırılmış ve Maarif Nezareti'ne aktarılması istenmiştir.²³⁶

4.2.1. Darulhayr-i Âli'nin Kuruluş Gerekçesi ve Öğrenci Özellikleri

Dönemin yeni açılan, okul niteliğinde bir kurumu olarak, ilk başlarda ismi Darüleytam olarak zikredilse de, daha sonrasında isim değişikliği söz konusu olmuştur. Darulhayr olarak adlandırılan kuruma, Sultan'ın himayesinde gelişen bir tesis olması hasebiyle Âli ismi yanına eklenerek açılışı yapılmıştır.²³⁷ 1902 senesinde Vezneciler'de hazine-i hassa'ya ait olduğu bilinen Zeyneb Hanım konağı, Darulhayr-ı Ali yapılması için

²³⁴ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darulhayr-i Âli", 50-51.

²³⁵ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 292.

²³⁶ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darulhayr-i Âli", 52.

²³⁷ Hikmet Zeki Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darulhayr-ı Âli Örneği",

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 28 (2013): 169.

kuruma tesis edilmiştir.²³⁸ Bundan sonra ise Dersaadet'te bulunan Müslüman muhtaç durumdaki, kimsesiz kalmış yetim ve öksüzlere yönelik bir araştırma yapılmasına karar verilmiştir.²³⁹

Esbab-ı Mucibe Mazbatasında kurumun açılış sebebi için de yer verilmiş olup buradaki bilgide;

*Başkentte bazı serseri gençlerin geçimlerini sağlayacak bir işe sahip olmadıkları ve bir takım Müslüman çocuklarının sefil bir halde kalmaları padişah nezdinde hoş karşılanmadığı ifade edilmiştir. Bu gibilerin hem ahlakî hem de ilmî eğitim almalarını sağlamak üzere ıslahhane tarzında bir okulda terbiye edilmeleri ve sanayi eğitimi almaları gerektiği...*²⁴⁰

ifade edilmiştir.

Islahhanelerin ve Sanayi okullarının örnek alındığı bu kurum için, başka kurumlar adına hazırlanan nizamnamelerden temel alınarak bir nizamname hazırlanmıştır. Açılacak bu okul için verilen kararlar arasında Darüleytam olarak isimlendirilen okul için, 27 maddeden oluşan Darüleytam Talimat-ı Esasiye'si temel alınmış ve bazı kurallar belirlendiği görülmüştür.²⁴¹ 5-7 yaş aralığına hitap etmesi planlanan okul için, sağlıklı bireyler olmaları, eğitimlerini bitirmeden okuldan ayrılmamaları gerektiği, mezuniyetlerinden sonra ise sanayi mekteplerinde eğitimlerine devam etmeleri koşulları skararlaştırılmıştır. Daha sonra 4 sene eğitim almış bir öğrencinin sanayi mektebi okuma zorunluluğu olmadığı belirlenmiştir. Tüm bunların yanında bokes durumdaki çocuklara sınıf dereceleriyle bağlantılı olarak para yardımı verilmesi kararlaştırılmış ve bu verilen yardım parasının kurum yönetimince yarısının alınıp mezun oldukları takdirde çocuğa bir birikim sağlanması istenmiştir. Bu konulan

²³⁸ BOA, Y..PRK.HH.. 34/1321. C.79. Konağın fotoğrafları için ayrıca bkz. EK9.

²³⁹ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 291-292.

²⁴⁰ BOA; MF.HYR, 10/37 1323 akt., Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin", 169.

²⁴¹ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 63. Detay için bkz. Kapıcı, A.g.t., 64-67.

şartların kontrolünden Maarif-i Umumiye Nezareti görevli sayılmıştır.²⁴² Okulun açılış sürecinde kendine has 17 maddelik bir Darulhayr-i Âli'nin Kuruluşa Nizamnamesi oluşturulduğu görülmüştür. Burada da diğer nizamnamede olduğu gibi kurumun işleyişine dair kurallar yer almıştır.²⁴³

Kurumun açılışında, her sene kırk tane kız ve erkek öğrenci alınıp seksen kişilik bir yıllık plan yapılmış, yedi yıl sonra 560 öğrenci olması beklenmiştir. Ancak erkek çocuklarının sayısının fazla olması dolayısıyla, erkek öğrenci ağırlıklı bir kurum olarak hizmet vermesi uygun görülmüş ve bu sebeple kız öğrenci alınmamasına karar verilmiştir.²⁴⁴ Yoğun talep karşısında 1908'de mezun olan kimselerin ardından öğrenci alımına 300 kişilik bir kapasite sınırı getirilmiştir. Hatta talep yoğunluğundan kuruma öğrenci almak adına Sultan'ın iradesi esas alınmıştır.²⁴⁵ 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında ortaya çıkan fikirler doğrultusunda, herkese eğitim eşitliği hakkının tanınması ile 60 kişilik bir kontenjan açılması ve gayrimüslim çocukların bu kuruma alınmasına karar verilmiştir. Farklı mezheplerden gelen bu çocukların bağlı oldukları cemaat reislerince bu konu hakkında gerekli işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır. 7 yaşından küçük ve 16 yaşından büyük olmaması kararlaştırılan çocukların kabulü istenmiştir.²⁴⁶ Bir yakını bulunan yetimlerin bu kuruma alımına müsaade edilmemiş, farklı kurumlara yönlendirilmesi istenmiştir. Yetimlerin ihtiyaçları ve kurumun kendi masrafları için bir ödenek oluşturulmuştur. Bina

²⁴² Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darulhayr-i Âli", 53-54. 6-7 Yaşından küçük ve 10 yaşından büyük olmaması şartı olduğu da geçmektedir. Bkz, Kapıcı, A.g.t., 56.

²⁴³ A.g.t., 67.

²⁴⁴ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 246-247.

²⁴⁵ A.g.e., 247-248.

²⁴⁶ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darulhayr-i Âli", 124-125.

tadilatına başlandıktan sonra bütçenin eksik kalan bölümünü, devlet kendi hazinesinden karşılamıştır.²⁴⁷

Darulhayr-i Âli'nin Kuruluş Nizamnamesi'nde;

- 1 - geçimini sağlayamayan, ihtiyaç sahibi çocuklar olması (1. madde),
- 2 - 7 senelik bir eğitim verilmesi ve hazırlık sınıfının da buna dahil sayılması (4. Madde),
- 3 - eylül ayında eğitime başlanmadan önce kayıt yaptırılması gerektiği (5. madde),
- 4 – 300 öğrenci ile sınırlandırılrsa da ancak mezun edilen öğrenci sayısı kadar yeni öğrenci alınması gerektiği (7. Madde),
- 5 - vücut sağlıklarının alacakları eğitime dayanıklı olması, sağlıklı olması ve bu çocukları 10-14 yaş aralığında olması (8. madde),
- 6 – cezalandırma ve ödüllendirmeler, ilim ve sanayi programlarının tertibi (6. Madde)²⁴⁸

ifadeleri yer alan nizamnamede birçok konu ele alınarak kurumun, öğrenci alımı ve eğitimi hakkında bilgi içerikli bir nizamname ortaya koyulmuştur.

4.2.2. Ders Programları ve Okul Ders Sistemi

Ders sistemlerinde öğrencilere meslek kazandırmak amaçlı çeşitli alanlarda yapılarak öğrencilere seçenek sunulmuştur. Sabah derslerine 3 saat kültür dersleri konulmuş, öğleden sonra ise çocuklara sanat ve meslek dersleri verilmiştir. 45 dakikalık ders dilimleri ayarlanmıştır.²⁴⁹ Bu derslerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- 1- Marangozluk

²⁴⁷ Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 56-60.

²⁴⁸ A.g.t., 68.

²⁴⁹ BOA; MF.HYR, 7/25 akt., Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 75.

- 2- Saraçlık
- 3- Müretteplik
- 4- Oymacılık
- 5- Çiftçilik
- 6- Döşemecilik
- 7- Kunduracılık
- 8- Aşçılık
- 9- Bahçıvanlık
- 10- Pastacılık²⁵⁰

Bu tür derslerin verilmesindeki esas amaç, çocuklar okuldan ayrıldıktan sonra iş bulmakta zorlanmadan ve bir meslek erbabı olarak hayatına devam edebilmesini sağlamaktır. Ayrıca bu kurum ne kadar modernleşme dönemi içinde kurulmuş olsa da Kur'an-ı Kerim, ilmihal ve ahlak dersleri de öğretilmiştir. Kurumun nizamnamesine yönelik esbab-ı mucibe mazbatasındaki 1902 yılında ilk program temel alınarak hazırlanan ikinci ders programında ayrıca, hesap, hüsn-ü hat, Osmanlı tarihi, kıraat, imla, temel coğrafya dersleri verildiği de görülmektedir.²⁵¹ 1898 tarihinde okul için hazırlanan ilk ders programına göre ise, hesap-ı zihni dersinde ihtiyat sınıfındaki öğrencilerin, 1-100 arası sayıları saymayı öğrenmeleri hedeflenmiştir. Burada muhtemeldir ki temel matematik becerilerinin geliştirilmesini amaçlanmıştır. Tarif-i eşya dersinde, çevrelerindeki materyaller gösterilerek, öğrencilere eşyalarla ilgili bilgilerin aktarılması amaçlanmıştır. Bu şekilde de öğrencilere nesnelere tanıma ve isimlendirme becerisi kazandırmak istenmiştir. Resim dersinde, öğrencilerin ellerine çizim yapabilecekleri eşyalar verilerek el becerilerini ve sanatsal yeteneklerini geliştirmek için çalışmalar yaptırılmıştır. Beden eğitimi dersi ise; öğrencilerin beden

²⁵⁰ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 293.

²⁵¹ BOA; MF.HYR, 10/37 akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 96.

faaliyetlerini ve uzuvlarını geliştirecek ve kuvvetlendirecek hareketlerde bulunması için çalışmalar yapılmıştır. Bu ders ile de bedensel sağlık üzerinde bilgi verilmesi, spor ve fiziksel aktivite alışkanlıklarını geliştirmesi için onlara fırsat sunulmuştur.²⁵² Sene atladıkça çocukların aldıkları eğitimlerin yoğunluk dereceleri de artmıştır. Örneğin hesap dersi dört işlem yapılacak şekilde eğitim verilecek kademeye çıkarılmış, farklı dersler eklenerek ders programı gittikçe yoğunlaştırılmıştır.

Uyku saatleri mevsime göre değişen çocukların, ders saatleri buna bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Uyanış ve yatış saatleri de bir düzene oturtulan çocukların Darulhayr'a ait bir programda nasıl bir sistem uygulandığı görülmektedir.²⁵³ Ramazan ayında da özel olarak ders sistemlerinde ve saatlerinde değişiklik yapılmıştır. Sanat derslerine, beden dersi, musiki, ecza-yı şerife ve usul-u tahrir derslerine ara verilmiş, Kur'an-ı Kerim, ilmihal müzakere ve ahlak dersleri için sistemdeki programda ek dersler yapılmış, Ramazan-ı Şerif ayına mahsus bir ders cetveli oluşturulmuştur.²⁵⁴ Esasında Sultan Kur'an-ı Kerim ile akaid-i diniyeye yönelik ders materyalleri kullanılmasını, bu dersler için önemle üzerinde durulması istenmiştir. Okulun, sanat öğrenimine yönelik bir eğitim verdiğinin üzerinde durulması açısından da bu alanın derslerine yeterli zamanın ayrılması gerektiği düşünüldüğü için 4-5 saatlik bir ders aralığı her güne konulmuştur.²⁵⁵

Yaşlarına göre sınıflandırmalar yapılmış, eğitimi kaldıramayacak güç ve kuvvet sahibi olmayan öğrencilere hemen sanayi dersleri verilmemiştir. Bitirmeden ayrılmaları söz konusu olmayan öğrencilerin, seçtikleri sanayi dersini bırakıp bir başkasına

²⁵² Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 99.

²⁵³ BOA; MF.HYR, 26/42 akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 78.

²⁵⁴ BOA; MF.HYR, 13/132 1324/N/30 akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 116-118.

²⁵⁵ BOA; MF.HYR, 10/37 akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 96.

yönelmesine de izin verilmemiştir. Ayrıca meslek derslerini almayan, olsa bile tamamına erdirmemiş öğrencinin okulu bitirmiş sayılması da mümkün değildi. Meslek ve kültür derslerinde karma sınıflardan eğitim almak da mümkündü. Yani, üçüncü sınıf dersi alırken diğer bölümün beşinci sınıf dersini alabilmelerinde bir beis yoktu.²⁵⁶ Derslerin sınavları ise ayrı ayrı yapılmış, mesleklere yönelik olan derslerde eğer alt alanlar var ise de o alt dal için de ayrıca sınav yapılması kararlaştırılmıştır. Bunu takiben yapılan bir üst sınıfa geçiş için olan umumi sınavlarda ise, çeşitli kurum ve okullardan farklı kişilerin geldiği bir heyetle başarı objektif bir şekilde ölçülmeye çalışılmıştır.²⁵⁷ Dersin hocası ile birlikte notlandırma yapmak için mümeyyizlerde sınav gözetmenliğinde bulunmuş ve bu iki gözetmenin verdiği notun ortalaması alınarak, öğrencinin sınav edildiği dersinin puanı hesaplanmıştır.²⁵⁸

Darulhayr-ı Âli'de iki diploma çeşidi öğrencilere verilmektedir: ilki kültür ve meslek derslerinin ikisinde de başarı elde etmiş öğrencilere verilen diplomadır. İkincisi yalnızca meslek derslerini başarıyla bitirmiş öğrencilere verilen diplomadır. Öğrencilerin okuldan mezun olabilmeleri tüm meslek derslerinden geçer not almalarına bağlıdır. Diplomaların teslimi için, Maarif Nezaretinden gönderilen bir heyetin katılımıyla, mezunların Sultana bağlı olacağına ve bunu sürdüreceğine yönelik yemin ettiği bir tören düzenlenmesi planlanmıştır.²⁵⁹ Öğrencilerin diploması bu şekilde gerçekleşen bir törenle teslim edilmiştir. Ayrıca okulu bitiren öğrencilerin yetenekleri doğrultusunda, kendini daha ileri kademeye taşımak isterse imkan sunulmuş, 2 yıl daha kurumda eğitim almalarına hak tanınmıştır.²⁶⁰

²⁵⁶ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 79.

²⁵⁷ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 294.

²⁵⁸ Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 86.

²⁵⁹ BOA; MF.HYR, 7/25; İ.MF, 6/1321.S.18 akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli", 95.

²⁶⁰ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 294

Dönem sonlarına başarı elde eden öğrenciler mükafatlandırılmıştır. Aldıkları eğitimin sonunda girdikleri sınavlarda üstün başarı gösterenler Mükafat, Zikr-i Cemil, Fevkalade Mükafat gibi ödüller ile mükafatlandırılmışlardır. Fevkalade Mükafat; tüm derslerinde başarı gösterip ödül alan öğrencilerden ilk dördüne verilmiştir. Mükafat; girdiği dersin sınavından başarı gösteren öğrenciye verilen ödüldür. Zikr-i Cemil ise; sınavda 2, 3 ve 4 sıralaması yapanlara verilen ödüldür.²⁶¹

Sultana yönelik bir bağ kurulması beklenmiş, akşamları yoklama alındıktan sonra, her akşam yapılması kaydıyla, çocuklara Sultana bağlılıklarını hatırlamaları için dua ettirilmiştir. Ahlak ve iyi huy gözetilerek yetiştirilen çocukların namazı cemaatle yapmalı kaidesi konulmuş, cemaate katılmayan öğrencilere cezai yaptırım söz konusu olmuştur. Tütün kullanımı yasaklanmıştır.²⁶²

4.2.3. Kurumun Disiplin Yöntemleri

Öğrencilerin sadece akademik olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kişisel gelişimleri için de eğitilmesi gerekmektedir. Hem başarılı davranışların ödüllendirilmesi hem de hataların cezalandırılması, öğrencilerin gelişimini en iyi şekilde destekler. Disiplin, ödül ve cezanın eğitim kurumlarında dengeli bir şekilde uygulanması önemlidir. Darulhayr-ı Ali kurumu özelinde bakacak olursak, ceza ve ödül sistemi beraber götürülmüştür. Bu kurum, öğrencilerine meslekî eğitim sağlarken aynı zamanda onların topluma katkı sağlayabilecek becerilerle donatılmasını hedeflemektedir.²⁶³

Disiplin, sadece ceza vermek değil, aynı zamanda öğrencilere toplum içinde nasıl davranmaları gerektiğini öğretmeyi de içerir. Okulda verilen disiplinin amacı içerisinde eğitim alan herkesi, topluma uyum sağlamakta sorun yaşamayacak, eğitilmiş, ahlaklı, bilgi sahibi bir nesil yetiştirmektir. Öğrencilere hata yaptıklarında ceza verilirken, başarılı olduklarında da mükâfat verilmelidir. Bu, öğrencilerin hatalardan

²⁶¹ Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 87.

²⁶² A.g.t., 77.

²⁶³ A.g.t., 127.

kaçınmalarını teşvik ederken başarılarının ödüllendirilmesi onları motive eder. Yukarıda zikredilen sınav sonrasında başarı ödüllendirilmeleri gibi, derse katılımda gayretli olan, devam konusunda problemi olmayan, iyi hal ve davranışlar gösteren çocuklara da Aferin, takdir, ve tahsin isimli farklı üç ödül çeşidinden de bahsetmek mümkündür. Bu ödüllerin üzerinde öğrenci adı ve ödülün verilmiş nedeni yazmaktadır.²⁶⁴

Kurumda eğitim alan çocuklardan edeple ders dinlemesi ve yaptıkları işlerinde dikkatli olması beklenmektedir. Söz hakkı vermeden konuşmaması beklenmiş, kurumun talimatnamesine göre; eğitimleri ders ve sanat işlerini yapmayan bunlara yönelik çalışmalarda bulunmayan, ders alanlarına zamanda gelmeyen talebelere arkadaşları ders arasına çıktığında yazı yazma veyahut bir saat kadar iş yaptırma cezası uygulanmıştır. Yaptıkları hatanın büyüklüğüne göre ve sayısına göre ceza alan çocuklar; yemek saatlerinde yemeklerden mahrum bırakılmışlardır. İlk defa arkadaşıyla kavga eden, verilen vazifeleri yerine getirmeyenler, öğle ve akşam yemeklerinde birer tabak az yemek almışlardır. İkinci defa aynı hatayı yapanlar iki tabak yemekten mahrum kalmışlardır. Üçünü defa tekrarlayanlar ise sadece ekmekle yetinmesi istenmiştir. Bu şekilde kavga eden ve okulun huzurunu bozan çocukların ayda iki defa bu şekilde ceza aldıysa bir hafta izin gününde izinsiz sayılmıştır. Tekrar yaşandığında ise dört hafta boyunca izinsiz sayılmıştır.²⁶⁵

Yöneticilerine karşı saygısızlık eden ve onları dinlemeyen ve itaatsizliğe karşı arkadaşlarını da teşvik eden ya da kurumdan kaçmaya çalışan öğrencilere hatalarının boyutuna göre 1-2 gün hapis cezası verildiği görülmektedir. Bu durumun tek sefere mahsus kalmaması halinde ise hapis cezası bir haftaya çıkarılmıştır. Zarar verici alet edevat taşıyanlara, okulun memurlarına yönelik öfke gösteren ve şiddet faaliyetlerinde bulunanlara, arkadaşlarına yönelik edepsiz düşüncelere, aykırı fikirlere sahip olduğu

²⁶⁴ BOA; MF.HYR, 24/4 akt. A.g.t., 127.

²⁶⁵ Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 131.

bilinen öğrencilere de bir hafta hapis ve Cuma günü olan izin günlerinde sadece ekmek yeme cezası birlikte verilmiştir.²⁶⁶

Akrabası bulunup dışarı çıkabilecek çocuklar için Cuma günü akşam saatinden itibaren izinli sayılıp evlere gönderilen çocuklar haricinde, bir akrabası bulunmayan çocukların sadece Cuma günleri izinli sayıldığı bilinmektedir. Bu durumlar haricinde çocukların yalnız başlarına dışarı çıkmasına müsaade edilmemiştir.²⁶⁷ Bu yönetim şekli hayat mücadelesini sokaklarda vermeye başlamış çocuklar için zor gelmiştir. Çocuklar okul içinde derslere katılımda devamsızlık yapmış, ve bu serbestliklerini okulda devam ettiremedikleri için kaçıma çalışmışlardır. Firar eden öğrencilerin uzun süreli kaçışlarında okul kayıtları silinmiş ve yerine yeni talebe alımı yapılmıştır.²⁶⁸ Okuldan ayrılmak isteyen çocuklar atılmak için çaba göstermiş, okul disiplini konusunda, huzursuzluk oluşturarak, ceza almaya ve bunun sonucunda da okuldan atılmaya çalışmışlardır. Okulun eğitim verdiği 6 sene içerisinde 45 talebe kurumdan atılmıştır. Kurum içindeki itaatsizlikler ve disiplinsiz davranışlara karşı uzaklaştırma ve izinsizlik tarzında cezalandırmalar da çok sayıda yapılmak durumunda kalmıştır.²⁶⁹ Cinsel taciz veyahut aykırı cinsel davranışlarda bulunan talebelere okuldan uzaklaştırılma, atılma gibi cezalar verilmiştir.²⁷⁰ İçki içme, hırsızlık, ve daha birçok suça bulaşmış öğrencilerin okuldan ihracı başta olmak üzere uzaklaştırma, izinsizlik gibi cezalarla disipline edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

²⁶⁶ Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 132.

²⁶⁷ A.g.t.,133.

²⁶⁸ BOA, MF.HYR, 10/40 akt. A.g.t., 134.

²⁶⁹ BOA, MF.HYR, 3/25; MF.HYR, 12/2; MF.HYR, 13/34; MF.HYR, 13/67; MF.HYR, 16/99; MF.HYR, 17/80; MF.HYR, 17/113; MF.HYR, 19/10; MF.HYR, 21/51; MF.HYR, 21/110 akt. Kapıcı, “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli”, 135-136.

²⁷⁰ BOA, MF.HYR, 13/34; MF.HYR, 16/79; MF.HYR, 20/6; MF.HYR, 25/91 akt. A.g.t., 137.

Kurumun mezun olan öğrencileri ellerine bir sanat icra etme yeteneği ile okuldan ayrılmışlardır. Hatta Darulhayr-ı Ali'den mezun olan öğrencilere, devletin kurumlarında istihdam olanağı da verilmiştir.²⁷¹ 31 mart olayı doğrultusunda tahttan hal edilen II. Abdülhamid Han sonrasında onun açtığı kurumları, onun izlerinin olduğu her yapıyı ortadan kaldırmayı planlamış idarecilerin hedeflerinden biri de Sultan'ın kendisiyle özdeşleşmiş Darulhayr-ı Ali olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti halkın nezdinde yetimlerin hamisi, kimsesizlerin kimsesi olan Sultan'ın konumunu koruyan bu kurumu kapatarak milletin üzerindeki Padişah etkisini kırmak istemişlerdir. Maarif Nezareti'de okulun eğitim yöntemlerinin istenilen derecede etkili olmadığı ve sanat ve tedrisatı beraber icra eden kurumun öğrenciler üzerinde beklenen sonucu vermediği için Eylül 1909'e kadar kapatılmasının uygun olacağını bildirmiştir.²⁷² Kurumun lağv edileceği duyulunca binaya birçok talep gelmiştir. Adliye nezareti, Şehremaneti ve hukuk mektebi talip çıkanlar arasındadır. Daha kapatılmadan 20 Mayıs 1909'de Darülfünun'un öğrencilerinin sığamadığı gerekçesiyle Hukuk Mektebi olarak kullanılmasına karar verilmiştir.²⁷³ Kapatılıp kapatılmaması uzun süre tartışılan Darulhayr-ı Ali 21 Ağustos'ta onaylanan kanunca 14 Eylül 1909'da kapatılması kararlaştırılmıştır. Mektebin talebeleri de İstanbul ve çevre şehirlerdeki yatılı olarak hizmet veren mekteplere dağıtılmışlardır.²⁷⁴

Darulhayr-i Âli'nin kuruluşu, ders içerikleri ve ders izlencesi hakkında bilgi verilmesi, müessesenin daha anlaşılır bir şekilde aktarılması için yapılmıştır. Bu tez çalışmasının asıl konusu 1900'lerin başlarındaki modern eğitim sisteminin Osmanlı Devleti içinde nasıl bir yöntemle yerleştiği daha doğru bir ifade kullanacak olursak eğitimde gerçekleştirilen modernleşmenin yerleşebilmiş olup olmadığını bu kurum üzerinden

²⁷¹ BOA, MF.MKT. 1081/55; BOA, MF, MKT, 879/38 ; BOA, MF,MKT, 1089/16; BOA, MF, MKT, 1106/34; BOA, DH, MKT, 2780/72.

²⁷² BOA, MV, 129/47, H.16.06.1327.

²⁷³ BOA; MF.MKT, 1097/35, akt. Kapıcı, "Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr -i Âli", 166.

²⁷⁴ A.g.t., 223-224.

ele almaya çalışmaktayız. Kurum için bazı uygulamalarla bahsedilen bu durumun modern bir kurum olarak tesis edilen, Osmanlı'nın ilk yetimhanesi sayılan müessesede ne kadar işlevde olduğunu göstermek için çabalayacağız. Bir modern eğitim sistemi üzerine çalışmalar yapan Musa Kazım Efendi'nin Hükema-Yı Cihan Ve Ta'lim Terbiye eseri de burada bu karşılaştırmayı yapabilmek için bizlere yardımcı olacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DARULHAYR-I ÂLİ'DEKİ YETİMLERE YÖNELİK TALİM VE TERBİYE ÖRNEKLERİ

5.1. Osmanlı'da Çocuk Farkındalığı

Osmanlı Devleti, son yüzyıllarına kadar çeşitli din, dil, ırk veyahut etnisiteye sahip bir toplum ile beraberce yaşamayı başarmış bir devlettir. Son yılları, özellikle II. Abdülhamid dönemi, yaşanan iç çatışmaların ve huzursuzlukların, milliyetçilik akımlarının, savaş ve kayıpların getirisiyle birçok ayrışma ve ciddi karışıklıkların meydana geldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çatışma ve ayrışmaların önüne geçebilmek için ne kadar çaba sarf edilirse edilsin başarı elde edilmesi çok güç olmuştur. Devlet içinde meydana gelen değişim hareketinde batıdan gelen Avrupalı düşüncenin tesiri çok büyük olmuştur. Muhammet Harp bu etkilerin sonuçları olarak ortaya çıkan ekollerin devleti yıkan sebeplerden olduğunu dile getirmiştir. Irkçılık/milliyetçilik, İnsancılık, Laiklik, ve Demokrasi olarak zikrettiği ekoller, Osmanlı'yı ipe götürenler ekoller olarak anılmıştır. Osmanlı Avrupa'sında milliyetçilik faaliyetleri kilise bağlantısından dolayı Hristiyanlıkla bağdaşmakta olup ayrışması pek olağan değildi.²⁷⁵ Özellikle misyonerlerin Hristiyanlaştırma hareketleri dünya çapında olduğu gibi Osmanlı devleti içerisinde hareket alanı bulmuş, tanzimat döneminde de artış gösteren bu faaliyetler kapsamında batılı ülkeler Osmanlı'dan koparmak istedikleri bölgelerde çalışmalarını arttırmışlardı. Çünkü Osmanlı Hristiyanlara ve diğer milletlere bu dönemde birçok hak tanımıştır. Abdülhamid Han bu çalışmalardan haberdar olduğunda derhal misyonerlerin ülkeye girişlerini yasaklamış ve çalışmaların önünü kesmeye çalışmıştır.²⁷⁶ Tüm bu faaliyetler Osmanlı'nın kendi iç dinamiğini derinden etkilemiştir. Bunlara çözüm bulmaya çalışan padişah Abdülhamid Han, dönemi boyunca 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın sonuçları ile bir hayli uğraşmak zorunda kalmıştır.

²⁷⁵ Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, 221-222.

²⁷⁶ A.g.e., 97.

19. yüzyıla kadar yaşanan gelişmelerin, Tanzimat Fermanı ile bir değişim serüveninden geçtiği aşıkardır. Osmanlı için bir dönüm noktası olarak konuşulan bu ferman ile temelde azınlıkların hak ve hürriyetlerine yönelik bir farklılaşma görülse de esasında Osmanlı için sosyal yaşamında tüm toplumun konumu ve yapısı değişime uğramıştır. Bu toplumsal değişim aşamasında fark edilmeseler bile bilhassa hayatlarının her aşamasında azımsanmayacak değişimleri yaşayan çocuklar daha çok etkilenmiştir. Çünkü Müslüman çocukların Gayrimüslim çocuklarla birliktelikleri yetişkinler gibi belirli noktalarda kesişmemektedir. Beraber kurdukları oyunlardaki temasları dahi, sosyalleşmeden sağlığa, eğitimden kültürel yaşantıya birçok alana yansıyan sonuçlar doğurmuştur.²⁷⁷ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, tarihi serüveni boyunca Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Hindu, Zerdüşt gibi çeşitli inançlardan; Türk, Kürt, Bulgar, Arap, Arnavut, Sırp, Ermeni gibi birçok çeşitli etnik kökenden insanı beraberce yaşatmayı başarmış, çokkültürlü ve farklı yönleriyle yaşayan toplumları bir arada tutmuştur. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmanın verdiği bu çok yönlü yapı, kendi içerisindeki olguların doğal bir netice olarak son dönemde çatırdamaları beraberinde getirmiştir.²⁷⁸

İstanbul yangınları, savaşlar, çiçek ve veba salgınları, göçler İstanbul'un kültürel ve sosyal yaşantısına, nüfusuna ve fiziki alt yapısına çok zarar vermiştir. Ülke genelinde nüfusa etki eden, bilhassa kadın-erkekler dağılımı üzerinden dengenin bozulmasına sebebiyet veren, savaşlar olmuştur. 19. yy.'ın savaşları doğrultusunda yaşanan can kayıpları, sadece nüfusun belli bir bölümünde azalmaya sebebiyet vermemiş buna ek olarak ortaya çıkan olumsuz yaşam koşulları geride kalan kadın, yaşlı ve çocuk nüfusu üzerinde de kötü etki bırakmıştır. Yukarıda değinilen salgınlar, göçler, çeşitli hastalıklar ve sosyo-ekonomik düzeyin düşüşü ile gelen fakirleşme de sivil nüfusa dolaylı olarak tesir etmiştir. Kadınların gelecek endişeleri ve korunmasız kalışlarının

²⁷⁷ Serra Yüksel, "19. Yüzyılda Dünyada Ve İstanbul'da Çocuk Yaşamı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 34..

²⁷⁸ İzzettin As, "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 47.

oluşturduğu stres ölü doğumlar yapmalarına veyahut çocuk düşürmelerine neden olmuştur.²⁷⁹ Bu dönemde bu olayların sebebiyet verdiği vakalarda artış görülmüştür.

Yaşanan göçler devletin iç ve dış dinamiğinde farklılaşmalara neden olmuş, özellikle 19. yy.'da yaşanan toprak kayıpları Asya, Kafkas, Balkan, Girit, Kırım bölgelerinden Osmanlı eyaletlerine bir göç akımı başlatmıştır. Bu durum ülkenin demografik yapısında değişimler oluşturduğu gibi, sosyal, ekonomik, kültürel ve sağlık alanında da birçok olumlu- olumsuz olay ve olguları beraberinde getirmiştir. Birçok farklı etnik kimliğin beraberce yaşadığı Osmanlı şehirlerinin mahalle yapılanmasında, milletler arası ayrışma görüldüğü gibi birlikte yaşandığına rastlanmıştır. Bu ayrımın başlıca sebebi aile mahremiyetine karşı gösterilen özen ve değerdir.²⁸⁰

Ülkedeki genç nüfusun özellikle salgınlar dolayısıyla yaşamını yitirmesi, hastalığın aileler kadar devletin de gücünü sarsmakta olan bir bela olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Devlet bu hastalıklarla ilgili çeşitli politikalar oluşturmuştur. Çiçek aşısı başta olmak üzere yürütülen sağlık politikalarıyla bir mücadele başlatılmıştır. Hastalığa yakalanma riski yüksek olan başta çocuklar olmak üzere herkese aşığı zorunlu tutarak, halkın da çıkarılan nizamnamelerle ve bu zorunluluk haliyle bilinçlendirilmesi sağlanmıştır.²⁸¹ Çocuklara gösterilen ihtimama yönelik salgın hastalıklardan korunmaları için birçok arşiv belgesinde uyarı nitelikli yazılar karşımıza çıkmıştır. Aşılanmaların nasıl olacağı, aşı kampanyasına yönelik bilgilendirmeler, aşılanmayan çocuklar sebebiyle İstanbul'da ve Bilad-ı Selase'de artan salgına yönelik yapılacaklar, aşılanmaya karşı çıkan velilere gerekli bilgi aktarımının yapılmasına yönelik bilgilendirmeler söz konusudur.²⁸²

²⁷⁹ As, "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam", 66.

²⁸⁰ A.g.t., 67-68.

²⁸¹ Yüksel, "19. Yüzyılda Dünyada Ve İstanbul'da Çocuk Yaşamı", 41-42.

²⁸² BOA. A.}MKT.MHM., 386/42, 25 Muharrem 1284 (29 Mayıs 1867); BOA. DH.MKT., 1791/ 53, 1 Rebiül'l-Ahir 1308 (14 Kasım 1890); BOA., DH.MKT., 2023/9, 30 Rebiü'l-Evvel 1310 (22 Ekim 1892).

19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda çocukların yaşamı, İstanbul merkezli ve başkent harici bölgeler olarak iki farklı şekilde şekillenmiştir. Taşrada yaşayan çocuklar mevcut olanakları doğrultusunda büyürken, İstanbul'daki çocuklar ise modernleşme ve batılılaşmanın odağında, bu dönüşümün sunduğu fırsatlarla birlikte gelişmişlerdir. Değişen demografik yapısı, çalışmanın odak noktası olan çocuklar üzerinden incelendiğinde, Müslüman ve Gayrimüslim olarak karma bir sosyal ortamda büyüyen çocukların görüldüğü bir yapı şeklini almıştır. bu durum çocukların çokkültürlü bir hayat biçimiyle yetişmelerine vesile olmuştur.²⁸³ Özellikle başkent İstanbul kültürel ve dinsel olarak çok çeşitliliğin yaşandığı ve çocuklara da gelişimleri açısından birçok imkanın sunulduğu bir bölge olarak, sadece kendi nüfusunun değil Anadolu ve Rumeli bölgelerinden yerleşen çocuklara da bir yuva olmuştur.²⁸⁴

Demografik yapının değişiminde göçler önemli rol oynamıştır. Savaşlar ve kayıplar yaşam savaşları ve ölümler Osmanlı'nın sadece Anadolu ve Rumeli topraklarını değil ülke genelini etkilemiştir. Yukarıda değinildiği mezkur bölgelerden gelen çocuklarda dahil savaş yetimlerinin varlığı toplumun zayıf kalan noktalarına yönelik bir yardım eli uzatmayı gerektirmiştir. Çünkü toplumların en korunmasız kesimlerinden biri yetimlerdir. Günümüzde devletler bu konuda çeşitli çalışmaları kolayca yürütebiliyor olsa da, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu için bu tür girişimlerin oldukça kıymetli görüleceği bir zaman olarak ele alınmıştır. Bu yüzyıl içinde Osmanlı Devleti, eşinden ayrılmış hanımlara, bakes durumda olanlara ve yetimlere yönelik başlattığı birçok çalışmayla sosyal devlet anlayışını benimsemiş ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu çerçevede incelendiğinde, 19. yüzyılda özellikle çocuklara yönelik faaliyetler kapsamında birçok sosyal hizmet kurumu açılmıştır. Eğitim, barınma, sağlık ve sosyal yaşam kapsamında ele alındığında bu faaliyetlere yönelik örnekler karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁵ Eytam Nezareti, Darüşşafaka, Darülaceze, Darulhayr-ı Ali, Darüleytam, Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi birçok kurum tesis edilmiş ve işleyişe

²⁸³ Yüksel, "19. Yüzyılda Dünyada Ve İstanbul'da Çocuk Yaşamı", 46.

²⁸⁴ A.g.t., 47.

²⁸⁵ A.g.t., 49.

geçmiştir. Eğitimler açısından kurulan mektep, medrese, darüttalim gibi kurumlar da vakıflar üzerinden tesis edilmiş, ücretsiz hizmet veren ve çevrelerine ilaveten yapılmış yerleşim yerlerinde kalacak yeri olmayan kimselere barınma imkanı sunulan tesislerdir.²⁸⁶ Vakıflar Osmanlı'nın bel kemiği olarak görülen kıymetli bir teşkilatlanmadır.

İslam ülkelerinin ekonomik ve sosyal yaşantısını şekillendiren düşünce yapısında, devletin konumu ve işleyişi İslam şeriatı hükümleri sınırlarınca belirlenir. Bu çerçevede, devletin temel görevi, bireylerin ve toplumun refahı için çalışmak ve adil bir yönetim sunmaktır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin sistemindeki modernleşen uygulamaları, tarihi serüveni boyunca oluşan tecrübesiyle, inancıyla ve bu zikredilen amacı doğrultusunda gerçekleşen faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısı, İslam hukuku ve gelenekleri doğrultusunda şekillenmiştir.²⁸⁷ Devletin temel hedefi, toplumun refahını ve adaletin sağlanmasını temin etmektir. Bu amaçla, Osmanlılar birçok sosyal refah uygulamasını hayata geçirmişlerdir. Yukarıda adı geçen vakıfların çalışmaları, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi faaliyetler kapsamında bakıldığında sosyal devlet anlayışının nasıl şekillendiği görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eden pek çok davranış ve faaliyetleriyle, gelişmiş bir refah devleti olarak nitelendirilebilir. Bu düşünce, Osmanlı'nın sosyoekonomik politikalarının ve uygulamalarının geniş bir yelpazede sosyal refahı desteklediği gerçeğine dayanmaktadır. Örneğin Osmanlı devleti, vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır. Bu kapsamda, işsizler, yetimler, yaşlılar ve engelliler gibi dezavantajlı gruplara yönelik yardımlar mevcuttur. Vakıflar, bu yardımların önemli bir parçası konumundadır ve ihtiyaç sahiplerine yiyecek, giyecek ve barınma imkanı sağlamak için hizmet veren kurumlardan biri olarak ele alınmıştır. Ticari faaliyetlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi, sosyoekonomik dengeyi sağlamak adına önemli bir

²⁸⁶ As, "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam", 57.

²⁸⁷ A.g.t., 77.

hizmet durumundadır. Ahilik teşkilatı gibi esnaf birlikleri, hem ticaretin adil bir şekilde yapılmasını hem de esnafın birbirine destek olmasını sağlıyordu. Bu tür düzenlemeler, ekonomik ilişkilerin güven içinde sürdürülmesine katkı sağlamıştır.²⁸⁸

Fiyat istikrarı, halkın alım gücünü korumak ve enflasyonu önlemek adına dengede tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, devlet çeşitli fiyat kontrolleri uygulayarak, özellikle temel gıda maddelerinin fiyatlarını düzenlemeye çalışmıştır. İaşecilik politikasında, halkın temel ihtiyaçlarını makul fiyatlarla karşılamasını hedefleyen bir sistem olarak çalışmıştır. Osmanlı'da gelir dağılımının adil bir şekilde sağlanması için çeşitli vergilendirme sistemleri kullanılmıştır. Zekat ve sadaka gibi dini vecibeler, servetin zenginlerden alınıp fakirlere dağıtılmasını teşvik etmiştir. Ayrıca, devlet tarafından toplanan vergilerin bir kısmı sosyal yardım ve kamu hizmetleri için kullanılmıştır. İslam dini, sadaka ve hayırseverliği güçlü bir şekilde teşvik eder. Osmanlı toplumunda da bu değerler yaygın olarak uygulanmıştır. Vakıflar, hayır kurumları, çeşmeler, aşevleri ve kervansaraylar, halkın yardımlaşma ve dayanışma içinde olmasını sağlayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, sadece maddi yardım sağlamanın ötesinde, toplumun sosyal dokusunu güçlendirmiştir.²⁸⁹ Bu bağlamda bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal politikaları, refah devletinin temel özelliklerini taşıyan ve sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eden bir yapıya sahiptir. Bu durum, İslam geleneğinde genel olarak görülen güçlü sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede bakıldığında Osmanlı içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda yardıma ihtiyacı olan, korunmasız kalmış, bokes durumdaki vatandaşlarına ayrı bir özen ve dikkatle yaklaşmıştır. Bu vatandaşları arasında bilhassa daha zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren çocuklara, daha özeldense yetim ve öksüz çocuklara kıymet veren devlet, sosyal devlet rolü ve İslami değerler çerçevesinde politikalar güderek barındırılmaları, iaşeleri, topluma kazandırılmaları, eğitimleri gibi konularda önemli

²⁸⁸ As, "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam", 77.

²⁸⁹ A.g.t., 77-78.

ve kıymetli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu konuya yönelik daha önceki bölümlerde bilgiler verilmiştir. Bu bölümde spesifik olarak ele alınan ve uygulamaları hakkında bilgi verilecek kurum Darulhayr-ı Ali'dir. Tez çalışmasının ana bölümünü oluşturan bu konu arşiv belgeleri ışığında ele alınan bir konudur. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri sitesinden ve arşivinden elde edilen belgelerle konu üzerine bir inceleme yapılmıştır. Burada kurum içi faaliyetlere yönelik bir inceleme söz konusu olmuştur. Kurumda kalan çocukların yaşam stilleri üzerinde etkilere olan kurum çalışanlarının, dönemin koşullarında davranışlarına yönelik bir inceleme yapılmış olup bu incelemenin sonucunda elde edilen belgelerden örneklem sunulmuştur.

5.2. Darulhayr-ı Ali'deki Yetim Çocukların Talim Ve Terbiye Usulleri

Osmanlı eğitim sisteminde var olan okullar, sıbyan mektepleri ve sanayi mektepleri şeklinde daha çok belli bir seviye ve kesime hitap eden okullar olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtiyaç sahibi ilkokul çağlarındaki yetim ve öksüz çocukların her geçen gün artan sayısına rağmen bu çocukların iâşe ve eğitimleri için tesis edilmiş başlı başına bir kurum söz konusu değildi.²⁹⁰ Bu ihtiyaca cevap verecek bir kurumun ortaya çıkışı 1903'te Darulhayr-ı Ali ile mümkün oldu. İlgili bölümde zikredildiği gibi bizzat Padişahın emri ve desteği üzerine açılan kurumda yetim ve öksüz Müslüman çocukların iâşesi, eğitimi ve topluma kazandırılmaları için yönetim ve idaresi şekillendirilmiş ve ders programları ayarlanmıştır. Sorunlu bireyler olarak değil devletlerine ve toplumlarına faydalı, çeşitli meslek dallarında el becerileri kazanmış, nitelikli iş gücü olarak yetişmiş birer Osmanlı vatandaşı olarak, gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla bu kurumlarda çocuklara sahip çıkılmıştır. Sokaklarda kalmış, bikes, ihtiyaç sahibi çocukları himaye ederek, eğitim ve terbiyelerinden sorumlu olduğunun farkındalığı ile çocukları sokaklardan çekip almış ve onlara birer amaç vermiştir.²⁹¹

²⁹⁰ As, "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam", 113.

²⁹¹ Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 242.

Toplumun bakes durumda olan çocuklarına yönelik faaliyet gösteren koruyu aile faaliyetlerinin yanı sıra yetimlere yönelik bir koruma ve barınma mekanizmasının ortaya çıkışının daha geç zamanlara denk geldiğini söylemek yanlış değildir. Osmanlı tarihi kapsamında yetimlerin barınması için vakıflar aracılığıyla çeşitli uygulamalar söz konusu olsa da devlet eliyle sistemleşen yetimhane usulünün 1903 gibi geç bir tarihe kadar oluşmadığını söyleyebiliriz. Darüşşafaka, darülaceze, ıslahhane, sanayi mektepleri gibi kurumlar ve uygulamalar tam bir yetimhane sistemi içermediği için Osmanlı'nın ilk yetimhanesi olarak Darulhayr-ı Ali'yi göstermek yanlış olmayacaktır. İlgili bölümde zikredildiği gibi misyonerlerin çocukları kaçırılmaları ve alıkoymaları dışında, sokaklarda ihtiyaç sahibi çocukların başlarına belalar almaları, suç işlemeleri de bu dönemin bir diğer sorunlarından sayılmakta olup devletin buna çözüm olarak misyonerlerin yetimhanelerinden kendi açtığı yetimhanelerde Müslüman çocukların barınmaları ve eğitimleri için çalışmalar yaptığını görmekteyiz. Ders programlarından beslenme programlarına, kıyafet tarzından terbiye sistemlerine, mezun olduklarında edinecekleri mesleklerine kadar çocukların her yönden ihtiyaç, eksik ve sorunları düşünülmüş ve karşılığını alabilmeleri için hizmet verilmiştir.²⁹²

Disiplinin, ödül ve cezalandırma sistemlerinden bahsedilen ilgili bölümde devamsızlık, firar, itaatsizlik, saygısızlık, kavga, huzursuzluk çıkarma gibi olayların yaşandığından bahsedilmiştir. Kurumdaki bu tür olaylar haricinde arşiv belgelerinde karşımıza çocukların yaşantılarına yönelik olumlu örnekler de çıkmıştır. Yatılı bir okul sistemi olan Darulhayr-ı Ali'de kalan çocukların yaşadıkları hayata yönelik elde edilen örneklerle kurum içi faaliyetlere yönelik bir inceleme sunmaya çalışacağız.

5.2.1. Yatılı Okullarda Karşılaşılan Bir Sorun : Alt İslatma

Çocukların küçük yaşlarda almaları gereken eğitimlerden biri tuvalet eğitimidir. Bu eğitimin verildiği zaman dilimi çocuğun kas iskelet sistemine göre, fizyolojik ve biyolojik gelişimine göre değişiklik göstermektedir. Kimi çocuklar daha geç kimileri erkenden kavrayabilmektedir. Farklılık gösteren bu öğrenmenin verilen eğitime göre

²⁹² Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk", 290-296

de değişiklik gösterdiği söylenebilir. Toplumun bir ferdi olarak insanın yaşamını sağlıklı bir biçimde yürütebilmesi için alması gereken belli başlı eğitimler vardır. Hem toplumsallaşma hem de yaşama uyum sağlama konusunda öğrenilmesi gereken bilgileri, değerleri, kültürel normları ve davranışları edinebilmesi için bu eğitimleri kıymetli ve önemlidir. Bu eğitimin başladığı yer aile yapılanmasıdır. Çünkü çocuklar ailelerinden aldıkları eğimleri toplumsallaşmayı öğrenecek ve söz konusu topluma uyumu kolaylaştıracak değerler sistemini alacaktır.²⁹³

Aile dediğimiz kurum, duygusal olarak da yoğun bir alışverişin yapıldığı ve her bir üyesine yeterli ve dengeli bir psikolojik tatminin sağlanmaya çalışıldığı bir yapılanmadır. Bu, esasında üyeler arasındaki ilişkiyle şekillenen, yoğunluğuna ve düzeyine bağlı olarak gelişen bir durumdur. Sağlıklı kurulan bir ilişkiyle oluşan duygusal yakınlaşmalar, aile arasındaki her bir üyenin psikolojik olarak daha sağlam bir olgunlaşma yaşamasına vesile olur. Moral duygusunun güçlenmesi ve yalnızlık hissinin azalması çocuklar başta olmak üzere ailenin her bir üyesinde psikolojik olarak sağlıklı bir yapılanma oluşmasına neden olur. Ailenin çocuklara yönelik maddi manevi her türlü tesirini hamilelik dönemiyle başlar ve doğum sonrasında da güçlenerek devam eder. İstenen veyahut beklenen bir bebek olup olmadığı, ailenin psikolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik yönden çocuğa hazır olup olmadığı, çocuğa yönelik beklentileri bebeklikten itibaren doğan çocuğun yaşam kalitesini, hayata bakışını, ve çevresiyle kuracağı duygusal ve davranışsal iletişimine fazlasıyla tesir edecektir.²⁹⁴

Özellikle annenin kuracağı ilişki baba ve diğer aile üyelerin ile kurulacak ilişkiden farklılaşmaktadır. Hamilelik dönemi başta olmak üzere doğum sonrasında bebekle kurulan ilişki kapsamında bakıldığında yetişkin bir birey olana kadar süregelen bir ilişki silsilesi olduğu görülmektedir. Bu aşamalarda başta bebeklik dönemi olmak

²⁹³ Öznur Yaşar, Nihal Dağdelen, “Korunmaya Muhtaç Çocukların Yetiştirilmesinde Çocuk Yurtlarından Çocuk Evlerine Geçişin, Çocukların Sosyo-Kültürel Ve Psikolojik Gelişimlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Isparta Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18 (2013): 203.

²⁹⁴ A.g.m., 204.

üzere okul evresine ve ergenlik dönemine kadar annenin üzerine yüklenen sorumluluğu paylaşmak, eşinin desteğini görmek kadın için paha biçilmez bir kıymete sahiptir. Çünkü annenin psikolojisi ne kadar sağlıklıysa bebekle kurulacak temel güven duygusu, güvenli bağlanma aşaması o kadar iyi olacaktır. Annenin sağlıklı oluşu, dengeli tutumu ve karar verme başarıları bu aşama için çok değerlidir. Keza anne ve baba arasındaki ilişki de çok önemlidir. Çiftlerin birbirlerine yönelik tutumları, davranış ve duygusal aktarımları, konuşmaları, hal ve hareketleri çocuğun gelişim evresinde dikkat edilmesi gereken, örnek oluşturan ve gözlemleri sonucu tecrübe edecekleri olgulardır. Ailenin örnek teşkil ettiği davranış ve duyguları, çocuğun gelişimi boyunca etkisini gözlemleyebileceğimiz sonuçlar doğurmaktadır.²⁹⁵ Çünkü bireylerin gelişimleri genetik olarak aktarıldığı gibi çevresel, sosyo-kültürel ve psikolojik faktörlere göre şekillenerek gerçekleşir ve bu oluşum bireyseldir, her bir birey için farklı bir seyir izler.²⁹⁶ Her ailenin yaşantısal farklılıkları çocuklar üzerinde çok rahat gözlemlenebilir.

Çocuklar üzerinde kurulan disiplin de aile içindeki iletişimin bir ürünü olarak şekillenir. Çünkü disiplin denilen kavram sadece çocukların terbiye ve eğitimlerine yönelik bir kavram değildir. Bu kavramın temeli ailede atıldığı gibi, çocuğa verilen terbiye de bir yetişkin birey tarafından şekillenir. Ancak buradaki temel esas, ailenin çocuğu istediği şekle sokması değildir. Çocuğun kendini disipline etmeyi öğrenmesi, güçlü bir benlik saygısı oluşturarak aldığı disiplini iyi bir konuma yerleştirip hayatının her alanında uygulamayı bilmesidir. Sevgi, onaylanma, anlayış, kabullenilme gibi duygular iyi bir disiplinin temelini oluşturur çünkü çocuk duyguları ifade edebildiği gibi onlara bir karşılık bulduğunda daha sağlıklı bir gelişim gösterecek ve çevresine karşı da daha olumlu olacaktır. Sevgiyi hisseden, saygı duyulduğunu bilen ve kabul gördüğünü farkına varan çocuk, karşısındaki kişilere de aynı yaklaşımı sergileyecektir. Disiplin dediğimiz olguyu sevginin olduğu bir ortamda inşa etmek, sağlıklı disipline etme yöntemi olarak görülmelidir. Çünkü duygular ve davranışlar çocukları için dikkat

²⁹⁵ Yaşar ve Dağdelen, “Korunmaya Muhtaç Çocukların Yetiştirilmesinde”, 205.

²⁹⁶ Şenocak, “Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, 65.

çekme yöntemleridir.²⁹⁷ Geceleri altına kaçırma problemleri yaşayan çocuklarda da tetikleyici bir olay doğrultusunda bu sonuç ortaya çıkabilir. Duygusal olarak çocukları stres altına sokacak her olay ve olgu alt ıslatma sorunu ortaya çıkarmak için bir etkidir. Bu durumun baş sebepleri arasında; travmalar, boşanmalar, kazalar, ölüm, hastalık, aileye yeni üye eklenmesi gibi faktörler sayılabilir. Duygusal stresörler çocukların erken dönem davranışlarına regrese olmasına sebebiyet verebilir. Bu olayın herhangi bir organik sorundan değil strese bağlı ortaya çıktığından emin olmak gerekir.²⁹⁸

5.2.1.1.Tıp Dilinde Alt Islatma: Enürezis Nokturna

Enürezis nokturna olarak isimlendirilen geceleri uyku esnasında kıyafetlere veyahut yatağa istemsiz idrar kaçırma hali, psikolojideki ekollerce çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Yatak ıslatmanın tıp alanındaki adıdır.²⁹⁹ Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel Kılavuzu'ndaki (DSM-IV) değerlendirme kriterlerine göre “5 yaşından büyük çocuklarda uyku sırasında tekrarlayıcı nitelikte istemsiz idrar kaçırılması, bu davranışın 3 ay süreyle en az haftada iki kez meydana gelmesi, sosyal yaşantıda sıkıntı oluşturması ve bu durumun tıbbi bir hastalığa bağlı olmaması” tanımlanmıştır.³⁰⁰ Tıp alanında doktorlar genelde enürezisin ikiye ayrıldığını ifade ederler; primer enürezi çocukların neredeyse her gece alt ıslatması şeklinde ve çok sıkça karşılaşılan bir durum olarak ele alınırken, sekonder enürezi ise kuru kalınan uzun bir sürenin ardından tekrar alt ıslatma ile karşılaşılan durumu ifade etmektedir. Çocukların tuvalet eğitimi aldıktan sonra, 6 aylık bir tuvalet kontrolü sağladığı

²⁹⁷ Yaşar ve Dağdelen, “Korunmaya Muhtaç Çocukların Yetiştirilmesinde”, 205

²⁹⁸ Henrietta L. Leonard, Susan Anderson Swedo, *Çocuktur, Geçer*, çev. Nilgün Erzik (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2003), 98.

²⁹⁹ A.g.e., 100.

³⁰⁰ Şükran Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi” (Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tıp Fakültesi, 2017), 12-13.

dönemin ardından idrar tutmada sorun yaşanmaya başlanması olarak ifade edilebilir.³⁰¹ Bu konu çocukluk çağı problemlerinden üriner alanda en çok karşılaşılan sorunlardan biridir. Aile ve çocuğun yaşamında psikososyal anlamda olumsuz deneyimler doğuran bu durumu aileler erken dönemlerde gelişimsel bir sorun olarak atfedebilirken çocuğun yaşı itibariyle ilerleyen sürçlerinde okul çağı ve ergenlik dönemlerinde kabullenmede sorunlar yaşamakta ve tıbbi olarak çözüm arayışına girmektedirler.³⁰²

5 yaş ve üzerindeki birçok çocuk bu problemde muztariptir. %20 gibi bir oranla karşılaştığımız enürezis, incelendiğinde yuva öğrencisi olan çocukların her 1/5'inde kendini göstermektedir.³⁰³ Kültürel ve sosyoekonomik düzeylere göre değişiklik gösteren bu rahatsızlıkta kendiliğinden düzelme görülmekle birlikte, yetişkinliğe taşması %1 oranlarını içermektedir. Yakın zaman çalışmalarında ortaya çıkan sonuçlara göre cinsiyetler arası fark 10-11 yaşlarına kadar erkeklerde fazla çıksa da bu yaş sonrasındaki oranlarda kız-erkek oranları eşit olarak ortaya konulmuştur. Genetik kodlarla da aktarıldığı bilinen bu hastalıkta ebeveynlerden biri enürezis nokturna rahatsızlığına sahipse, %45-46 oranlarında çocuklarda da görülme olasılığı hesaplanmıştır. Eğer ikisi de bu rahatsızlığa sahipse çocuklardaki oran %75-77 oranında artmaktadır.³⁰⁴ Genetik geçişliliğin sebebi çocukların gelişimsel olarak anne babalarından gen alarak büyümelerinden dolayıdır. Bu genlerle aktarılan gelişim kodlarında ebeveyne ait sinir sistemlerinin ve kaslarının kodlar bulunmakta olup tuvalet kontrolüne dair gelişime de genetik olarak bu şekilde etki etmektedir. Bu kodları taşıyan genleri dışarıdan geliştirebilmenin bir yolu yoktur. Gelişimin zamanı gelince tamamlanacağı anlaşılmalıdır.³⁰⁵ Bu oranları etkileyen faktörler arasında

³⁰¹ Leonard ve Swedo, *Çocuktur, Geçer*, 98.

³⁰² Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 13.

³⁰³ Leonard ve Swedo, *Çocuktur, Geçer*, 98.

³⁰⁴ Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 14.

³⁰⁵ Leonard ve Swedo, *Çocuktur, Geçer*, 99.

düşük SED, ebeveynlerin eğitim düzeyleri, yetiştirme yurtları gibi kurumlarda kalma, geniş ailelerde yaşamak, psikososyal travmalar, tuvalet eğitiminin olumsuz deneyimler karşımıza çıkmıştır. Bu hastalık yüksek oranda doğal olmayan sebeplerden ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir hastalık neticesinde oluşmayan bu rahatsızlık, organik patolojilerle de oluşabilir. Kişinin sosyal yaşamını etkilediği gibi psikolojisini de etkilen enürezis nokturna, uyanma sorunu yaşayan çocuklarda daha sık görülmüştür. Uyanma eşiği yüksek çocuklarda karşılaşılan bu durumun herhangi organik bir nörofizyolojik uyku sorunu ile bağdaşmadığı bilinmektedir.³⁰⁶ Sadece gece tuvalete kalkma alışkanlığı elde edememişlerdir. İşin doğrusu birinci derece olan enürezis sorunu yaşayan çocukların dahi arada alt ıslatmadan uyandıkları sabahlar da olduğu bilinmektedir.³⁰⁷

SED düşüklüğünün yanında olumsuz psikososyal faktörlerin sekonder enürezis sorununu doğurmada etkili olduğu, travmalar, kazalar, aileye gelen yeni kardeş, sosyal ortam değiştirme, ebeveynlerin ayrılması, bir aile üyesinin ölümü, istismar ve ihmal, kıskançlık gibi faktörler alt ıslatma durumuna ortam hazırlamaktadır. Genelde bakıldığında bu durum okul öncesi dönemde tamamlanmış tuvalet eğitimi davranışını ortadan kaldırarak regresyon davranışına sebebiyet vermektedir. Bu çağa geri dönüş esasında düzelen ve kısa süreli bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu konuda ebeveynlerin davranışları, duygu yansımaları, çocuğa karşı tutumları enürezisin süresini ve düzelmesini etkilemektedir.³⁰⁸ Organik bir rahatsızlık sonucu ortaya çıktığı gibi çocuğa karşı gösterilen olumsuz tutum ve davranışlardan sebep de ortaya çıkabilmektedir. Çocukların 1-2 yaş civarında mesanenin dolu olduğunu farkına varma duyguları başlamaktadır. Bu yaş aralığında öğrenilen idrar yapmayı erteleyebilme becerisi, 3-5 yaş aralığında istemli olarak idrar yapmayı engelleyebilme becerisini kazanmasıyla daha üst kademeye çıkar ve çocuklar artık yavaş yavaş bir

³⁰⁶ Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 17.

³⁰⁷ Leonard ve Swedo, *Çocukluk, Geçer*, 98.

³⁰⁸ Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 17-18.

yetişkin seviyesinde tuvalete çıkma paternine ulaşır.³⁰⁹ Doğum sonrasında itibaren gece gündüz altını ıslatan çocuklarda iyileşme görülse de regresyon olabilir. Bu davranış devam edebilir. Herhangi bir organik problem olum olmadığından emin olmak gerekir. Fizyolojik ve biyolojik problemler bu konuda araştırılmalıdır. Organik sebepli sorunların çözümlerini aramak için doktor kontrolü gerekir.³¹⁰

Tuvalet kontrolünü sağlayabilme yeteneğine sahip olmak zamanla gelişen bir durumdur. Bu kontrolü sağlamak için sinir siteminde ve mesane bölgesinde var olan kasların bu beceriyi kazanabilmiş olması gerekmektedir. Çünkü bir çocuk sabahleyin kuru bir yatakta uyanmak istiyorsa ya geceleyin uyanacak ve tuvalete gidecektir ya da tuvaletini kontrol edecektir.³¹¹ Buradan yola çıkarak söylenebilir ki geceleyin idrar kaçırmaya veyahut kontrolünü sağlayabilme yeteneği, çocuklarda bireysel farklarla gelişmekte olup çevresel etmenlerden etkilenmektedir. Yaş itibariyle çabuk öğrenilmesi sağlanamazken, aksine olumsuz deneyimlerle kazandırılmaya çalışılması bu öğrenmenin süresinde uzamaya sebebiyet verebilir ayrıca gündüz tuvalet kontrolü biraz daha eğitimle ilgili bir durum iken, geceleyin kazandırılmak istenen tuvalet tutma davranışı daha kendiliğinden gelişen bir durumdur. Çoğunlukla görülen mesane ve bağırsak kontrolünün sağlandığı tuvalet dışkılamadır. Öncelikle gece ardından gündüz kontrol mekanizması gelişir. Ardından idrar kontrolü sağlanmakta olup burada da gündüz öncelikle öğrenilen gece daha sonra kazandırılan bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹²

Enürezis nokturna rahatsızlığının öncelikli tedavi yöntemi ebeveynlere ve çocuğa bu durumun ne olduğu hakkında bilgi aktarımı yapılarak sıklıkla karşılaşılan ve tedavisi mümkün olan bir sorun olduğunu ifade etmekle başlamaktadır. Çocuğun kendi oluşturduğu bir sorun olmadığını kabul etmek ve olaya sabırla yaklaşmak

³⁰⁹ Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 10-11.

³¹⁰ Leonard ve Swedo, *Çocuktur, Geçer*, 101.

³¹¹ A.g.e., 99.

³¹² Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 12.

gerekmektedir. Zayıf sinir sistemleri dolayısıyla yaşanan bu olay yüzünden çocuğu suçlamak yanlıştır. Fiziksel bir rahatsızlık olarak görülürse ebeveynin ve çocuğun kendi üzerindeki kurduğu baskı azalacaktır. Ayrıca çözüm arayışına girmeden önce bu kabul önemlidir çünkü uzun süreli bir tedavi gerektirirse hem çocuk hem ebeveyn bu durumda daha büyük sorunlar yaşayarak zorlanacaktır. Duygusal destek çok kıymetlidir. Çünkü çocuk kendini sorunlu, kötü, güçsüz, iradesiz olarak yargılamaya başlayabilir. Bunun önüne geçmenin tek yolu yanında olduğunuzu hissettirmenizdir.³¹³

Çocuğun kendine güven kazanmasını sağlamak ve bunu sağladıktan sonra da kazanılan özgüveninin korunmasını sağlamak önemlidir. Alt ıslatmadığı gün sayısını arttırmak ve sosyal ortamlarda bu kuru kalma davranışının devamlılığını sağlayabilmek çocuğun utanç ve suçluluk duygularından uzaklaşmasını sağlayacaktır. Bu duygulardan uzaklaşan çocukla kurulacak sağlıklı ve olumlu ilişki de tedaviye yanıtı etkilemektedir. 5 yaşından önce tedaviye başlanması uygun görülmeyen enürezis için, problemin ne sıklıkla yaşandığı, ailenin sosyokültürel alt yapısı, aciliyeti gibi faktörler tedaviyi şekillendirmektedir. İlaç ya da ilaçsız tedavi yöntemleri mevcuttur. bu sorun sebebiyle çocuğa yönelik cezalandırıcı davranışlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir. Yatmadan önce tuvaletini yapması, uyuduktan iki saat sonra kaldırılarak tuvalete götürülmesi, yattığı yatağın konumunu ve şeklini uyanınca tuvalete kolay gidebilecek şekilde ayarlanması, çocuğun ıslattığı kıyafet ve yatak örtülerini değiştirmesi konusunda rol almasının sağlanması, çocuğa geceleri alt ıslattığı/kuru kaldığı günlerin çetelesini tutturarak motivasyon sağlamak, yeme-içme davranışlarında düzenlemeler yapılması gibi idrar kontrolünü sağlayabilmek için basit öneriler sunulmakta olup bu değişimlere uyulması tedavi yolunda ilaçsız ilerleme kaydetmek için önemli görülmektedir.³¹⁴

Bu problemde zamanla kurtulması mümkün olsa bile çocuk bu probleminden dolayı daha büyük sorunlar yaşıyorsa ona uygun tedavi yöntemleri araştırılıp sunulmalıdır.

³¹³ Leonard ve Swedo, *Çocukluk, Geçer*, 102.

³¹⁴ Tabanoğlu, “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”, 26.

Her çocuk için farklı yöntemler işe yarayabilir ve her yöntem her çocukta tutmayabilir. Süreci hızlandırmak için bireysel olarak hangi yöntem iyi gelecekse onu araştırıp bulmak tedaviyi hızlandıracaktır.³¹⁵

Osmanlı kurumlarında biri olan Darulhayr-ı Ali, yatılı bir okul olarak hizmet vermektedir. Farklı yaş gruplarındaki çocukları barındıran bu kurumda her çocukta karşılaşılabilen, tuvalet eğitimi konusunda problemlerin başladığı yaşlarda okula alınmış, birkaç çocukta alt ıslatma problemi görülmüştür. Kurum müdürü bu problem karşısında bulabildiği çözümü dönemin eğitim bakanlığı olan Maarif-i Umumi Nezareti'ne bildirmiştir. 9 Eylül 1319 tarihli bir arşiv belgesinde geçen olaya göre; Darulhayr-ı Ali talebesinden bazılarının bir hastalık olmadan sadece ihmal sebebiyle her gece yatakları pislettiklerini, geceleri birkaç defa okulun bekçileri tarafından uyandırılıp tuvalete gitmeleri sağlansa da, tekrar tekrar yoğun bir şekilde uyarılsalar da sonlandırmadıklarından bahsedilmektedir. Devamında ise; bu çocukların diğerlerine bir ders niteliğinde etki etmeleri için eski kıyafetleri giydirilerek bir hafta süreyle geçici olarak mektepten atılmaları ve tekrarlamaları halinde okuldan kovulacaklarının öğrencilere bildirilmesi gibi bir ceza verilmesinin uygun görülüp kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Bunun karşılığında verilen cevapta ise; çocukların yaşlarının küçük olması dolayısıyla yaşanan bu durumun bir cezayla sonuçlandırılmaya çalışılmasının uygun olmadığı, çocukların gece diğerlerinden ayrı yatırılıp hademe ve okuldaki diğer görevliler tarafından birkaç kere uyandırılarak bu olayın idare edilmesi söylenmiştir.³¹⁶

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin modern okullar kapsamında sayılabilecek 1900'lü yıllarda açılan bir kurumunda, çocuk psikolojisinin önemini ve değerinin farkındalığıyla çocuklar üzerindeki davranışların şekillenmesini sağlamıştır. Bir çocuğun psikolojisinde tuvalet eğitiminin önemi büyüktür. Temizlik anlayışının gelişimi ve yerleşmesi açısından da kıymetli bir döneme tekamül etmektedir. Temizlik ve tuvalet alışkanlıkları çocukların küçük yaşta edindikleri temel becerilerinden

³¹⁵ Leonard ve Swedo, *Çocuktur, Geçer*, 100.

³¹⁶ BOA; MF.MKT., 744/20. H.04.08.1321.

bazılarıdır. Osmanlı vatandaşları, İslami kültürde önemli görülen necasete ve temizliğe dikkat eder ve özenle yaklaşılması gerektiğini aile terbiyesiyle çocuklara aşılamıştır. Bir Osmanlı ailesinin kendi çocuğuna tuvalet eğitimi konusundaki yaklaşımının benzeri, devletin bir kurumunda da görülmüştür. Yukarıda da zikredildiği gibi enürezis noktuna organik olmayan bir sebepten ortaya çıkabilen bir rahatsızlıktır. Bu tarz durumlarda cezalandırma usulleri çocuğun özgüvenini zedeleyerek rahatsızlığın gidişatına zarar verebileceği ve çözüm sürecinin uzamasını neden olabileceği için dikkatle yaklaşılacak konulardan olmalıdır.

Musa Kazım Efendi orta çağ dönemindeki talim ve terbiyeden bahsederken öğretmenlerin psikoloji bilimine vakıf olmadıklarını bu nedenle de öğrencilere yumuşak davranmanın ve nezaketle yaklaşmanın doğru olmadığını düşündüklerinden öğrencilere şiddet uyguladıklarını, onları tehditleriyle korkuttuklarını söylemiştir. Bunu bir eğitim tarzı olarak belirlediklerinden bahseden Musa Kazım Efendi okulların bir celladhane olduğunu dile getirmiştir. Bundan yüzyıllar sonrasında modern olarak örnek gösterilen Avrupa devletlerinin eğitim sistemlerinde bu uygulamanın kaldırılıp kaldırılmadığına yönelik bir bilgi vermemiştir. Orta çağ zihniyetinin tesiri üzerlerinde olan batı devletlerinden inanışı ve sosyo-kültürel arka planı dolayısıyla ayrıştan Osmanlı Devleti'nde bu örnekten de anlaşılacağı üzere çocukların şiddet ve kaba kuvvetle terbiye edilmeleri hoş karşılanmamış, izin verilmemiştir. Çocuklara fiziksel şiddet uygulamak İslam kültüründe uygun bulunmamıştır.

*"Henüz tıfil (doğum-buluğ arasında) olan çocuklarınızı dövmeyin"*³¹⁷ buyuran Peygamberin (s.a.v.), bu konuda sadece İslam dininin farzlarından biri olan namaz konusunda çocuğa vurulabileceği hakkında bir sözünün bulunduğu bilinmektedir. Hadis-i Şerif'te şu şekilde ifade edilmiştir; *"Çocuklar yedi yaşına basınca namazı emredin, öğretin; on yaşına basınca da kılmadığı takdirde (alıştırmak için) dövün"*³¹⁸ Çocuğa vurma konusunda bile sınır koyan Hz. Peygamber *"Sakin üçten fazla*

³¹⁷ Deylemi, "Müsnedü'l- Firdevs", 2/286/b.

³¹⁸ Ebu Davud, "Salat", 26; Tirmizî, "Salât", 183.

vurmayasın; aksi takdirde Allah sana kısas tatbik eder”³¹⁹ buyurmuştur. Ayrıca çocuğun yüzüne vurmanın yasak olduğu³²⁰ da ifade edilmiştir. Peygamber (s.a.v.) “Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet göstermeyen bizden değildir”³²¹, “Şefkatli olmayana merhamet edilmez”³²² hadisleri ile çocuklara merhamet ve şefkatle yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Çocukları cezalandırma konusunda da “Kendi aklınıza göre değil, onların aklına uygun düşecek ceza ile cezalandırın”³²³ buyurmuştur.

Musa Kazım Efendi eserinde aktardığı her devletin ve o devletlerin düşünürleri hakkında dile getirdiği talim ve terbiyeye yönelik bilgilerde, önemle üzerinde durduğu konu hilm ve mülayemettir. Çocukların talim ve terbiyesinde yumuşak huylu olmayı tavsiye eden Musa Kazım Efendi, bu konuya çocukların sağlık-sıhhatlerinin önemi üzerinden dikkat çekmiştir. Örneğin Yunanlıların bedenini akıl ve ahlak üzerinde olan etkisini ve önemini farkına vardıkları için, genç neslinin sağlık ve sıhhatine kıymet verdiklerini ifade etmiştir. Lametri’nin de sağlıkla ilgilenen bir kimse olarak beden sıhhatine değer verdiğini, bünyesi kuvvetli olanın zeki olacağını düşündüğünü söylemiştir. Burada çocukların bedenine fiziksel zarar vermenin onların ahlak ve gelişimleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracağını bilinciyle, şiddetin doğru olmadığını vurgulamış, hilm ve mülayemetle talim ve terbiye vermenin çocuk eğitimindeki önemine dikkat çekilmiştir.

5.2.2. Sosyalliğin Çocuk Üzerindeki Etkisi

Sosyal canlılar olarak doğarız ve doğduğumuz bu ortamda, insanların oluşturduğu topluluk içinde kendimize bir yer ararız. Yaşamımız da bu arayıştan ibarettir. Pierre Janet’in dediği gibi “Her yaşam bir sanattır, anlamlı olan her şeyi bir araya

³¹⁹ Üstruşeni, “Ahkamu's-sığar”, 1/10.

³²⁰ Müslim, “Birr”, 112, 116.

³²¹ Tirmîzî, “Birr”, 15.

³²² Buhari, “Edeb”, 18.

³²³ Münâvî, “Feyzü'l-Kadir”, 5/257.

getirir".³²⁴ Arayıştan doğan bir buluş söz konusudur. İnsanoğlu aradığını bulmak için çabalar. Bu çaba, uğraş gerektirir, ve uğraşları sonucu insanoğlu, diğer insanlarla iletişim kurmak zorunda kalır. Çocuklar da sosyal varlıklardır. Tek başlarına arkadaş bulmayı, çevrelerindeki kimseleri oyunlarına dahil etmeyi veyahut kendileri oyunlara dahil edilmeyi başarabilirler. Hayal dünyaları geniştir. Kendi kendilerine bile sosyal bir çevre oluşturabilirler. Doğdukları andan itibaren sosyal bir hayata adım atarlar, önce çığlık atarak başlarlar. Çünkü diğer insanlara seslerini duyurmak isterler. Bebeklikten itibaren birileri onlarla ilgilenmelidir, çünkü kendilerini idare edebilecek güçleri yoktur. Birilerinin onlarla ilgilenmesine ihtiyaç duydukları zaman dilimlerinde, devamlı olarak diğer insanlarla temas halinde olurlar. Bu temasla rahatlarlar.

Çocuklar iletişime geçtikleri insanların yüz ve seslerinden etkilenirler. Karşılarındaki kişilerin beden duruşları, ses tonları, yüz ifadeleri onlar için çok şey anlatır. Duyarlı oldukları bu hareketlerden çıkarım yapmaya çalışırlar. İlgiyi ve sevgiyi anlamak ve ayırt etmek için söz konusu hareketlerle tecrübe edinirler. Büyüdükçe kademeli olarak, fiziksel ve duygusal gelişim sağlarlar. Bu gelişimleri esnasında yanlarında olan ve iletişim kurabilecekleri belirli bir ya da birkaç yetişkin seçerek hayatlarını kolaylaştırırlar. Bu kolaylığı sağlamak için gösterdikleri çaba, aslında bağlanma sistemini oluşturur. Seçtiği kişiyle kurduğu karşılıklı tepki, bebeğin/çocuğun ilerleyen süreçlerinde çevresiyle kuracağı ilişkilerin sağlıklı olması için çok önemlidir.³²⁵

John Bowlby'nin ortaya koyduğu bağlanma kuramına göre, çocuğun doğduğu bu yeni ortama giriş yapmasında, güvenli bir zemin üzerine adım atmasını sağlamak gerekir. Onun bu kuramının çıkışından sonra yapılan çoğu çalışma, güvenli bir liman kurarak hayatlarını sürdüren çocukların, ilerleyen süreçlerinde kendilerine güvenlerinin daha yüksek ve sağlık olduğunu ve sempati, yardımseverlik gibi duygularının daha gelişmiş olduğunu göstermiştir. Ayrıca dürtü kontrolüne sahip olabilme, özfarkındalığını

³²⁴ Bessela. Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, Çev. Nurdan Cihanşümül Maral, (İstanbul: Nobel Yaşam, 2022),110.

³²⁵ A.g.e., 110-111.

kullanabilme, empati yapabilme, motivasyon duygularıyla kendini destekleyebilme gibi becerileri kazanmalarında destekleyici olduğunu ortaya koymuştur.³²⁶ Yetişkinlik döneminde dahi bağlanma duygusu ve ihtiyacı azalmaz. Çocuklar bebeklikten itibaren taşıdıkları bu ihtiyaç hissiyle kendi bağlanma stillerini oluştururlar. Bunlar her zaman olumlu değildir. Kişiler, kavga, hastalık gibi yöntemlerle de diğer insanlarla bağlantı kurmak isteyebilirler veyahut ilgisiz gibi davranarak, çevreye karşı yabancılaşarak da karamsar algılarla kurdukları bir bağlanma stili oluşturabilirler. “Çünkü çocuklar görüldüklerini hissetmek ve bağlı olmak için her şeyi yaparlar”.³²⁷

Bebeklerin, doğdukları andan itibaren biyolojik bir gereksinim ve içgüdüsel bir tepki olarak bağlanmaya ihtiyaçları vardır. Ebeveynlerinin veyahut bakım veren diğer kişilerin olumlu ya da olumsuz tutum göstermesi fark etmeksizin, bebeklikten itibaren gelişimleri boyunca tüm evrelerinde birine bağlanmaktan başka seçenekleri yoktur. En kötü durumda bile ihtiyaç duydukları bazı konularda baş etme becerileri geliştirerek onlarla bir arada kalmayı tercih ederler. Güvenli bağlanan bebekler, bakım verenini bir liman olarak kullanırlar. Çevreyi araştırmada güvenli limanlarının yanlarında oluşu, onlara özgürlük tanır. Bakım verenin ortadan kaybolmasına hafif düzeyde bir tepki verebilirler ancak yanlarına geldiklerinde onlarla iletişim kurmaya devam ederler. Bu ayrılığa büyük tepkiler vermez ve tekrar birleştiklerinde ebeveynlerine küskün davranmazlar.³²⁸ Güvensiz kaçınan bebeklerin, yabancı buldukları ortamlarda bakım verenleriyle ilişki düzeyleri kısıtlıdır. Çok az iletişim kurarlar ve onlardan kaçınarak tepki gösterirler. Zaten yanlarında güvensiz hissettikleri bakım verenlerinin yanlarından ayrılışlarına tepki göstermezler. Geri geldiklerinde de zaten

³²⁶ Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 111.

³²⁷ A.g.e., 115.

³²⁸ A.g.e., 116.

kurmadıkları ilişkilerine devam ederler.³²⁹ Bu bebekler başa çıkıyor ama hissetmiyor gibidirler.³³⁰

Güvensiz dirençli /kaygılı/kararsız bebekler, bakım verenle ayrılma problemi yaşarlar, ancak yakınlığa da tahammül edemezler. Direnç gösterir, saldırgan davranışlar sergilerler. Yabancı bir ortamda kaygılı olurlar. Bakım veren ortadan kaybolduğunda tepkileri çok büyük olur. Ağlar, çığlık atarlar; bakım veren geri geldiğinde ise, sakinleştirilmeleri zor olur. Hatta onları kendilerinden uzaklaştırmaya çalışırlar.³³¹ “*Bu bebekler hissederler ama baş edemezler*”.³³² Bu üç bağlanma modellerinden birini geliştirmiş bebeklerin, yetişkinlik dönemlerinde de bu bağlanma modellerinin doğurduğu sonuçlarla yaşamları devam eder. Kaygılı bebekler, kaygılı yetişkin olarak gelişim gösterirler. Kaçınan bebekler ise duygularını ve karşısındaki kişilerin duygularını yok sayarlar, önemsemezler. Bu çocuklara okul ortamında gözlem yapıldığında; kaçınan kişiliklerin zorbalık yaptığı kaygılı kişilikler olduğu görülmüştür. Tabi ki bu bilgilerin de değişim göstermesi mümkündür. Çünkü gelişim doğrusal değildir. Çevresel etmenler, yaşamın getirdiği her tecrübe ortaya çıkan bu durumların değişimine bir yolculuk olabilir.³³³

Bağlanmanın önemi gelişimsel süreç içerisinde kendini daha çok göstermektedir. Bebeklik döneminde bakım vereni ile güvensiz bağlanma geliştiren bebekler, bu güven eksikliğini farklı şeylere aşırı bağımlılık göstererek, kendilerine zarar verici davranışlarda bulunarak ve/veya bozulmuş bir içsel gerçeklik algısına sahip olarak yetişebilirler. Bowlby güvenli liman eksikliği konusunda şunu söylemiştir; “*Anneyle*

³²⁹ John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, çev.ed. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 193.

³³⁰ Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 116.

³³¹ Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, 193.

³³² Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 116.

³³³ A.g.e., 116.

iletişim kurulamadığında kişi kendisiyle de iletişim kuramaz".³³⁴ Bu iletişim eksikliği kişinin gelişiminde birçok psikolojik problemi de beraberinde getirebilir. Çünkü nasıl güvende hissedeceğini bilemeyen bir kimse, çevresinde oluşan sorunlarla da nasıl başa çıkacağını farkına varamayacaktır. Bunu öğrenmek için sağlıklı bir bağ kuramamıştır. Bu sağlıklı olmayan bağ sonucu kişi, kendi kendine ürettiği baş etme becerileriyle hayatta kalmaya çalışacaktır. Ancak, "*Erken dönem bakımının kalitesi, ruh sağlığı problemlerini önlenmesi açısından kritik öneme sahiptir*".³³⁵

Yaşamlarının büyük çoğunluğunu bir ebeveyne ihtiyaç duyarak geçiren çocukların, yardım talep edecekleri tek otoriteleri de ebeveynleridir. Bu durum, bakım verenin istismarcı bir kimse olsa da değişmez. Kendilerine bakan kişilere bağlanacak şekilde doğuştan sistematik olarak programlanmışlardır. Duydukları, endişe, korku hissi bağlanmaya duydukları ihtiyacı arttırmaktadır. Rahatladıkları durum, esasında korktukları durumun kendisi de olsa sığındıkları kaynak değişmez.³³⁶ Bu nedenle çocukların erken dönem gelişimlerinde, onlarla sağlıklı ilişkiler kurmak önemlidir. Çünkü onların bakım verenleri dışında çalacakları bir kapılar yoktur. Bu dönemlerde güvenli ve koruyucu bir rol üstlenmek; uzun vadeli olarak çocukların gelişimlerine destek sağlayıp, koruma sunacaktır. Erken dönemlerde yaşanan olumsuz deneyimler, çocukların beyin gelişimlerinde problemlere sebebiyet vermektedir. Çünkü beyin, bebeklikten itibaren şekillenen ve bu şekil alma aşamasında tecrübe ve deneyimlerin rol oynadığı bir organdır. Olumsuz deneyimler beyin gelişiminde kargaşaya sebebiyet vererek, uzun soluklu sorunlar oluşmasına zemin oluşturmaktadır.³³⁷ Olgunlaştıkça bu kargaşaya sebebiyet veren deneyimler yok olmazlar. Ancak, doğru sosyal destek sağlandığında atlatmaları, daha sağlıklı gerçekleşebilir.

5.2.2.1. Darulhayr-ı Ali Kurumunda Sosyallik

³³⁴ Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 121.

³³⁵ A.g.e., 121.

³³⁶ A.g.e., 133.

³³⁷ A.g.e., 149.

1900'lerin ilk yetimhanesi sayılabilecek olan Darulhayr-ı Ali, yetim çocukların hem eğitim gördüğü hem de barınma imkanı bulduğu bir kurum olarak açılmıştır. Bu özelliklere sahip olması kurumun işleyişini de etkilemiştir. Hafta içi günlük okul programı uygulanırken, cumadan itibaren tatile giren kurumda eğitim gören çocuklar, bir yakınları varsa cuma gününden itibaren onların yanına gitmeleri konusunda serbest bırakılmışlardır. Bikes durumdaki çocuklar ise, gidecek kimseleri olmadığı için kurumun bu iznine tabi tutulmamışlardır. Bu çocuklara kurumda ailelerinin güvenli kolları altında hissedecekleri uygulamalarla, bir aile düzeni sunarak yaklaşmıştır. Hayatlarına mutluluk katabilmek, sosyalleşmelerini sağlamak ve diğer arkadaşlarına imrenip üzölmelerinin önüne geçmek için kurumun sistemleştirdiğı birçok uygulama mevcuttur. Arşivden elde edilen bir belgeye göre çocukların sosyalleşmesi için gezmeye götürölmeleri istenmiştir. Ancak bu çocukların dışarı tek başlarına çıkmalarına müsaade edilmemiştir. Çocukların yaşlarının küçük olmasından dolayı İstanbul sokakları onlar için tehlikeli görölmüş ve yalnız başlarına gezmelerine izin verilmemiştir. Başlarına bir memur tayin edilerek dolaşmalarına müsaade edilmiştir.

Arşiv belgesinde yer alan talimatnamedeki bilgiye göre, kurumun kimsesiz talebelerinin cuma günleri tek başlarına gezmeye gönderilmeyerek, ellerine 20 kuruş para verilip, başlarına güvenilir ve iyi karaktere sahip bir memura öğrenciler emanet edilerek dışarı çıkmalarına izin verilmiştir. Haftada verilen bu paranın 30 kuruşu geçmemesi Padişah tarafından tembih edilmiştir. Hatta bu verilen harçlık için, talebe yevmiyesi olarak sayılan bir düzen tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun için de kurumun bütçesine, yıllık 440 kuruş ek bir ödeme yapıldığı belirtilmiştir.³³⁸

Kurumun bu uygulaması, çocukların sosyalliğine bir engel teşkil etmemek adına yapılmış, velilerinin yanına gidebilen arkadaşlarına özenerek mahsun hissetmemeleri adına destekleyici bir harekettir. Çocuklar duygularını uç noktalarda yaşayan varlıklardır; çok çabuk sevinir, mutlu olabilirler, çabuk kırılıp mahsunlaşırlar. Akran zorbalığı da çocuklar arasında çok görülür; özenirler, gösteriş yapmayı severler, imrenirler, imrendirirler ve kalp kırmanın ne demek olduğunu bilmezler. Bu

³³⁸ BOA; MF.MKT., 812/17, H.18.08.1322.

uygulamayla bakes durumda olup, zor şartlarda yaşama tutunmuş bu çocukların, gönüllerinin kırılmasının önüne geçmek istenmiştir. Bütün haftayı ders çalışarak geçirmiş ve okuldan çıkmamış bir çocuğun sosyal yaşantısını hiçe saymak doğru değildir. Hayata bir sıfır geride başlamış bu çocukların, ebeveyn, akraba, kardeş eksikliklerini daha çok hissetmelerinin önüne geçilmek istenmiş, çeşitli faaliyetlere çevresiyle kuracağı sosyal ilişkileri desteklenmiştir. Ancak bunu yaparken çocukların güvenliklerine dikkat edilmiştir. Sokaklar çocukların tek başlarına dolaşmaları için tehlikeli olacağından, başlarına bir memur temin ederek güvenlikleri sağlanmak istenmiştir. Bu memurun özellikleri talimatnamede bilhassa belirtilmiş, çocukların herhangi bir tehlikeyle karşılaşmaması için memur seçimine dahi özen gösterilip, dikkat edilmiştir. Güzel huylu ve güvenilir bir kimse aranması çocukların güvenliği ve iyiliği içindir.

Dolaşmaya çıkarılan bu çocukların ellerine 20'şer kuruş para verilmesi de dikkat çekicidir. Çocuklar dışarıda dolaşırken ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik çekimler kalmamaları ve alabilmeleri için harçlık verilmesi uygun görülmüştür. Bu yöntemle esasında çocukların özgüvenli bir birey olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Çünkü çocuklar kendi ceplerinde bulunan paraları, istedikleri gibi harcama konusunda özgür bırakılmışlardır. Alışveriş yaparken kuracakları iletişim, parayı harcarken kendi başlarına hareket edebiliyor oluşları, cesaretlerini arttıran ve özgüven gelişimlerini destekleyen uygulamalardan biridir.

Bu cep harçlığının bir diğer verilme amacı da, hırsızlık gibi olumsuz bir davranışlara çocukların meyletmesinin önüne geçmektir. Canlarının çektiğini alamadıkları için gösterebilecek oldukları yanlış, dürtüsel bir hareket, çocuklara yönelik olumsuz bir stigmatizasyona sebebiyet verebileceğinden bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dışarıda boyunları bükük gezmeleri, mahcupluk yaşamamaları, istediklerini alabilmeleri ve harama el uzatmamaları için çabalanmıştır. Kurum yönetimi, Maarif Müdürlüğü ile iletişime geçerek, çocuklara doğru ve yanlış öğretmek, helal haram ayrımını fark ettirebilmek, paranın değerinin farkına vardırabilmek için bu uygulamayı kurumun işleyişine dahil etmişlerdir. Çocukların bu tarz uygulamalarla özgüvenleri yüksek, cesur, yalana meyil etmeyen kimseler olarak, modern bir Müslüman

kimliğiyle yetişmeleri için çabalanmıştır. Kurumda gösterilen özeni ve kıymeti farkına vararak, daha uyumlu davranışlar sergilemeleri için faaliyette bulunulmuştur.

Belgede geçen tarih 5 Teşrin-i evvel 1320'dir. 1904 yılına denk gelen bu tarih, kurumun 1903'te açılmasının üzerinden henüz 1 sene geçmişken sistematiklerine eklendiğini göstermiştir. Padişah tarafından talebe yevmiyesi olarak tertiplenen bu düzenek, kurumun insani koşullara dikkat ettiğinin bir göstergesidir. Dönemine bakıldığında çocuk yetiştirme konusunda kurumun, koşulları itibariyle özenli, değer veren, kıymet gösteren, çocukların üstlerine titredığı bir yetiştirme yaklaşımına sahip olduğu görülmüştür.

Çocukların sosyal yaşantılarının kesilmesine izin verilmeden, onların yaşayışlarına katkı sağlamışlardır. Küçük yaşlardaki çocuklar için, gezmeye gitmek, dışarı çıkmak, okul, ders, ödev gibi konulardan uzaklaşmak çok değerlidir. Eğlence anlayışları üst seviyede olan çocuklar için, okul ortamından ve derslerden uzaklaşıp sosyal bir yaşantıya karışmak, gelişimleri açısından da önemlidir. Çünkü çocuklar çevreleriyle sosyal ilişkiler kurarak hem öğrenir hem de tecrübe ederler. Yurtlarda kalan, yaşamlarının erken dönemlerinde kimsesiz kalmış, ebeveynleri tarafından terk edilmiş, ihmale uğramış çocukların; güvensiz bir bağlanma yaşadıkları için okul ortamında davranış soruları yaşadığı, akran ilişkilerinde problemlerinin olduğu ve empati duygularının zayıf olduğu görülmüştür. Bu sorunların oluşturduğu bir kısır döngü söz konusudur. Ebeveynlerinden yaptıkları davranışlara yönelik bir tepki alamadan yetişen çocuklardaki bilinmezlik hali, üzerlerinde kronik uyarılmışlık hissini doğurmaktadır. Bu durum da, kısır döngü içerisinde çocukları ebeveynleri tarafından hissedemedikleri rahatlığa, alamadıkları güvene karşı, dürtüsel olarak yıkıcı davranışlara, saldırgan tavırlara ve karşıtlık göstermeye itmektedir.³³⁹

Çocukların davranış örüntülerindeki sağlıksız hareketler, üst üste inşa edilmiş katların temelindeki hasardan kaynaklanmaktadır. Bebeklikten itibaren yaşanan eksikliklere, güvensizliklere ve tökezlemelere bir çare bulamamak ve bunların üzerine bir hayat

³³⁹ Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 161.

kurmak, ufak bir depremde kişiyi yıkıma sürükleyebilecek problemler doğuracaktır. Yaşamımızın bütün yönleri, beden-zihin-beyin üçlümüz ile, sosyal bir sistem içerisinde iş birliği ile çalışmaktadır. Bu, tür olarak sahip olduğumuz en güçlü hayatta kalma stratejimizdir ve pek çok ruhsal sıkıntı tam olarak bunun bozulmasıyla ilgilidir.³⁴⁰ Bu bozulmaya en iyi çözümü sunacak destek ise, kişilerin çevrelerinde ve yakınlarından alacakları sosyal destektir. Bu, kişiler için bir tercih olmamalıdır. Çünkü kişilere sunulan bu yardım faaliyeti biyolojik bir gerekliliktir. Sorunların çözümleri konusunda tedavi için, bel kemiği pozisyonundadır.³⁴¹

Osmanlı Devleti sosyal destek bağlamında kurumları aracılığıyla uygulamaya koyduğu faaliyetlerle tebaasına destek vermeyi sürdürmüştür. Özellikle 19. yy.'da gelişen sosyal devlet yapılanması kapsamında birçok yeni kurum açılmış, yoksulların yaşesi sağlanmaya çalışılmış, engellilere, dul ve muhtaçlara maaş bağlatılmış, ikiz ve üçüz bebekleri olan ailelere maddi destek sağlanmış, yaralı askerlere ve şehit yakınlarına yardımlarda bulunulmuştur.³⁴² Bu tür yardımların arka planında sosyal destek kapsamında 'psikolojik bir destek kuvvet olma' düşüncesi yatmaktadır. Maddi olarak kayıplarla mücadele etmeye çalışan kimselere verilen bu destek, kişinin refahı için kıymetli bir sosyal yardım faaliyetidir. Darulhayr-i Ali'nin maddi yetersizliklere sahip olan öğrencilere verdiği haftalıklar³⁴³ kişinin maddi anlamdaki eksikliğini gidererek, sosyal yaşantısında duyacağı yetersizliğine karşı bir koruyucu kuvvet olacaktır. Darulhayr-i Ali'nin marangozhanesinde bulunan rendeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması bu konuda verilebilecek güzel örneklerden biridir.³⁴⁴

³⁴⁰ Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 166.

³⁴¹ A.g.e., 167.

³⁴² Temuren, "II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Yardım Uygulamaları", 29-52.

³⁴³ BOA, TS.MA.e, 1391/6, H.07.10.1325.

³⁴⁴ BOA, MF.MKT., 1039/74. H.08.01.1326.

Kurumun 170 numaralı öğrencisi olan Tahir Efendi marangozhanede çalışırken elini makineye kaptırmış ve sağ elinin dört parmağı kopmuştur. Bu olay sonrası hemen Gülhane hastanesinde tedavi altına alınmıştır. Yarası iyileşmiş olarak mektebe iade edilse de, bu şekilde mektebin hiçbir bölümünden istifade edemeyeceği bildirilerek rapor düzenlenmiştir. Okulun tıp vekilinin yazdığı belgede, ellerini okulun bir faaliyetine katıldığı esnada rendeye kaptırdığı bilinen bu öğrenci için, olay sonrasında Darulhayr-ı Ali müdürü tarafından Milli Eğitim Bakanlığına yazılan yazıda;

Bu üzücü kaza sonrası parmaksız ele sahip bir kişinin hiçbir sanat icra edemeyeceği gibi geçimini bile temin edemeyeceği aşikardır. Bu kişinin padişahın merhametini ümit etmesinden başka bir çaresi kalmamıştır. Bu sebeple Hazine-i Celile'ce verilen muhtacin maaşından iki yüz kuruş kadar hayatta olduğu müddetçe bu şahsa tahsis edilmesi şayandır.

İfadesi yer almaktadır. Bunun karşılığında Maarif Nezareti'de durumu açıkladıktan sonra;

Okula iadesi gerçekleşse bile herhangi bir hüner /iş göremeyeceğinden dolayı ve ilim tahsil edemeyeceğinden bahisle merhamet edilip bu gibi kimselere verilen sadaka nispetinde ömür boyu maluliyet maaşı verilmesi arzusuyla Milli Eğitim Bakanlığında Sadrazamlığa-İstanbul'a gerekenin yapılması ve inâyet buyurulması için gönderilen dilekçedir.

şeklinde bir bilgi geçerek maaşın onaylanmasının rica edildiği bir yazı göndermiştir.³⁴⁵ Malul sayılan talebe Talat'ın maaşının temin edildiği bir başka belge de geçmiştir.³⁴⁶

Bir başka örnekte ise kurumda kalan Yusuf isimli bir öğrencinin hastalanması dolayısıyla memleketine gönderildiğinden bahsetmektedir. Burada dikkat çekici olan, çocuğun yol masrafının karşılanmasıdır. Belgede konu şu şekilde ifade edilmiştir;

³⁴⁵ BOA, MF.MKT., 1039/74. H.08.01.1326.

³⁴⁶ BOA, BEO, 3248/243590. H.12.01.1326.

H. 21 Mart 1323 tarihinde Darulhayr mektebinde üçüncü sınıfta öğrenim gören talebe Yusuf'un düştüğü hastalıktan dolayı bir sene süreyle memleketine gönderilmesinin uygun olduğu, mektebin doktorlarınca rapor edilmiştir. Bu rapora göre sağlığı ciddi zarar gören talebe Yusuf'un memleketine gitmesi için lazım olan 100 kuruş tutarındaki yol masrafının bir defaya mahsus olmak ve diğer seferlere de bu meblağ borç olarak sayılmamak üzere yüksek idarenin vermiş olduğu bir yardım ve ihsan olduğu belirtilmiştir. Buna göre Milli Eğitim Bakanlığınca talebe Yusuf'un yol masrafı için gönderilen bu meblağın Darulhayr mektebine ulaştırılması gerektiği ..."³⁴⁷

Devlet sosyal yapısı gereği vatandaşlarına çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Burada da öğrencinin gerek maddi gerekse manevi eksiklerini tamamlamak için adımlar atmıştır. Darulhayr-ı Ali müdüriyetinden yazılan yukarıdaki yazıya cevaben Maarif Nezareti'nin muhasebe kalemi "... Sağlığı ciddi zarar gören Yusuf Bey'in memleketine gitmesi için lazım olan 100 guruş tutarındaki yol masrafının bir defaya mahsus olması hususuna nazırlık makamı tarafından müsaade edilmiş ..." yazısını göndermiştir.

II. Abdülhamid Han döneminde, sosyal devlet rolü kapsamında birçok gelişme yaşanmıştır. Darulhayr-ı Ali'nin kurulmasını bizzat isteyen ve masraflarını da bizzat kendi üstlenen padişah, kurumun açılışında okula kayıt olan çocuklara atıyye-i seniyye vererek onların hem maddi hem manevi anlamda destek gördüklerini hissetmelerini sağlamaya çalışmıştır.³⁴⁸ Verilen hediyelerin karşılıksız oluşu, duygusal gelişimlerine önemli ölçüde katkı sağlayacak bir davranıştır. Çünkü karşılıksız sevgi görmek, çocukların duygu dünyalarının gelişimleri için kıymetli bir kriterdir. Çocukların ebeveynlerinden bekledikleri arasında, koşulsuz sevgi görmek ve koşulsuz kabul edilmek ilk sıralarda gelmektedir. Maddi-manevi yetersizliklerin içine doğmuş olan yetim çocuklara, karşılıksız yapılan bu iyilikler, onların toplumsal hayata uyum sağlayabilmeleri ve toplumsal hayata yönelik değer ve davranış biçimleri öğrenmeleri

³⁴⁷ BOA. MF.MKT. 997/37. H.22.04.1325.

³⁴⁸ BOA, HH.İ... 165/2/0. H-10.07.1321 ; BOA. ML.EEM. 450 /71/0. R. 30.07.1319.

için destekleyici olacaktır. Bir açıdan da çocukların zorlayıcı yaşam koşullarında mücadele verdikleri noktalarda sosyal destek görmeleri, hem psikolojik hem de mental hastalıklarını korunmaları için çok kıymetli bir yaklaşımdır.

Ailenizden, akrabalarınızdan, arkadaşlarınızdan ve çevrenizdeki diğer yakınlık kurduğunuz bireylerden gördüğünüzde sosyal destek, onlarla kurduğunuz bağa göre etkisini arttıracaktır. Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bir nüshada, bu desteğe yönelik çok anlamlı bir örnek karşımıza çıkmıştır. Sultan III. Ahmet'in sadrazamına hitaben kendi hattı ile yazdığı bir belgede; “*Deryadan korkan şehzadeye temiz ve güzelce bir çekdiri hazırlatılması ve çekdiriye rahat binmesi için de iskeleden bir köprü yaptırılması*” hakkında bir bilgilendirme söz konusudur. Padişahın oğluyla bir deniz gezisi yapmak istemekte olduğu, ancak şehzadesinin korku duyması sebebiyle bunu yapamadıkları görülmüştür. Padişah bir baba olarak oğlunun korkusunu yenebilmesi ve beraber deniz gezisi yapabilmeleri için, bir çektiri yapılmasını emretmiştir. Ayrıca çektirinin merdivenlerini kullanarak binmenin, şehzadenin korkusu dolayısıyla mümkün olmadığını dile getirmiştir. Binebilmek için de bir köprü yapılmasını istemiştir.³⁴⁹

Bir Padişah kendi oğlu için ince bir düşünceyle yaklaşarak korkusunun üzerine gidebilmesi için, çabalamasına yardımcı olmuştur. Bunu zorla yaptırmaktansa daha narin davranarak, daha nazik düşüncelerle korkusuna yaklaşarak üstesinden gelmesi için çabalamasına destek vermiştir. Aile içinden gelen sosyal destek bu gibi davranışlarla kendini gösterir. Ufak gibi görünen detaylara dikkat ederek, korkularını aşması desteklenerek, yanında olunarak kişiye destek sağlamak; psikolojik ve mental sorunlarla başa çıkmabilmesi için en önemli destek faktörü sayılmıştır. Kurumun faaliyetleri de, çocuklara sağlanabilecek sosyal destek kapsamında içeriklerle şekillenmiştir. Devletin en üst kademesindeki kişi kendi çocuğuna nasıl davranıyorsa, kurumun yönetiminin de okuldaki çocuklara öyle davrandığı görülmüştür. Musa Kazım Efendi'de talim ve terbiye ilmiyle alakalı yumuşak huylu olmayı önermiştir. Çünkü çocukların üzerine gitmek, korkutarak yaklaşmak, zorlayıcı olmak ters

³⁴⁹ BOA, HAT, 1447/35, H. 19.03.1143.

tepkilere sebebiyet verecektir. Çocukları bir şeyler yaptırmaya yönlendirirken zorlayarak değil yumuşaklıkla yönlendirmek, İslami kültürde de kıymet verilen bir terbiye yöntemidir. Peygamber Efendimiz'in "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz" ³⁵⁰ Hadis-i Şerif'inde de bu metot geçmektedir.

Çocukların talim ve terbiyesinde; kolaylaştırıcı olmak, sevdirmek, korkutmamak ve zorlamamak değerli görülen bir kriterdir. İslam inancına göre küçük yaştaki çocuklar masumdur, mazlumdurlar. Onların ahından sakınmak gerekir. "Mazlumun duâsından sakın! Çünkü, bu duâ ile Allah Teâlâ arasında bir perde yoktur" ³⁵¹ buyrulmuştur. İslam dininde yetim çocuklar bu mazlumlar arasında en başta gelmiştir. Yetimlere yönelik Kuran ve Hadislerde geçen birçok nasihat mevcuttur. İslam medeniyetinde aile terbiyeleri de bu nasihatler üzerinden verilmiştir. Bir Müslüman ailenin çocuğuna verdiği eğitim, devletin yöneticisinin de uyguladığı bir eğitim metodu olarak karşımıza çıkmıştır. Devletin bir kurumunda da çocuklara benzer yöntemlerle yaklaşıldığı örneklerde görülmüştür.

Padişah'ın çocuklara Mevlid-i Şerif dolayısıyla şeker dağıtması da bir başka uygulamadır. Peygamber Efendimizin Mevlid-i Şerife'nin okunması vesilesiyle öğretmenler, öğrenciler ve diğerleri için üç bin külah şeker Padişah tarafından ³⁵² kuruma gönderilmiştir. Bu tatlı dağıtımının karşılığında sadece, padişahın ömrü ve sağlığı için dualar edilmesi istenmiştir. Mevlid-i Şerife'nin okunduğu gün, şekerlerin adil bir şekilde elden ele dağıtılmasının üzeri çizilmiştir. Ayrıca Padişahın ömrünün uzun olması, sağlığının ve şanının artması için dualar okunması da belge de belirtilmiştir. Bu dualara, bütün görevliler, öğrenciler ve hizmetkârlar hep birlikte saygıyla eğilerek amin demişler ve sonunda üç kez "Padişahım çok yaşa" diyerek dua merasimini bitirmişlerdir. Böyle bir merasim yapıldıktan sonra Padişah'ın dağıtılan

³⁵⁰ Buhârî, "İlm", 12, "Edeb", 80.

³⁵¹ Buhârî, "Zekât", 41; Müslim, İmân 29, 31.

³⁵² Müslim, "Âdab", 38 (2147).

şekerler karşısında sadece dua beklemesi, çocukların manevi değeri öğrenmelerine duydukları önemi göstermiştir.

Bir aile terbiyesiyle yetişmeyen çocuklar, kurum aracılığı ile talim ve terbiyeyle yetiştirilmişlerdir. Çocuklara aile düzeni içerisinde nasıl bir sistemle manevi değerler öğretilmeye çalışılacaksa, burada da o düzen korunmaya çalışılmıştır. Bir tören sonrası çocuk yetiştirme kurumu olarak faaliyet veren okulda, tatlı dağıtılmasının arka planında bir peygamber sünneti vardır. Çünkü çocuklara tatlı bir şeyler verilmesi tahnik isimli sünnet-i seniyyedir. Buyrulmuş bir Hadis-i Şerif'te; *“Yeni doğan çocuklar Resulullah'a (s.a.v.) getirilirdi. O da bunlara mübarek olmaları için duâ eder ve ağzında yumuşattığı hurmanın suyunu çocuğun ağzına sıkardı”* ifadesi yer almıştır. Padişah'ın bu davranışının öylesine bir hediye vermek olmadığı buradan anlaşılmıştır. Ayrıca *“Allah'a karşı gelmekten sakının, çocuklarınız arasında âdil olun”*³⁵³, *“Bağışta bulunma konusunda çocuklarınız arasında âdil olun”*³⁵⁴ Hadis-i Şerifler'inde adil olmak konusunda uyarın Peygamber Efendimiz'in nasihati, devletin bir kurumunda da Padişah tarafından öğütlenmiştir. Peygamberin bir ailenin kendi çocuğuna karşı adil olmasını öğütlemesi ve çocuklar arasındaki ayrımı reddetmesi, Halife'nin ve dolayısıyla da onun yönettiği devletin ve kurumlarının örnek aldığı bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Çocukların sükunet içerisinde, psikolojik olarak sağlıklı bireylerin oluşturduğu bir aile ortamında büyümeleri ve iyi bir eğitim hayatlarının olması, hem fizyolojik hem psikolojik sağlıklarının korunabilmesi ile sağlanabilecektir. Bu durum milletimizin ve toplumlarımızın geleceği için de çok önemlidir. Çünkü sağlıklı bireylerin oluşturduğu toplumlarda yaşayan vatandaşların, geleceğe yönelik bakış açılarının karamsar olması kaçınılmazdır.³⁵⁵ Ancak yetim çocuklar bu aile ortamlarından

³⁵³ Müslim, “Hibat”, 3, 13.

³⁵⁴ Buhari, “Hibe”, 12.

³⁵⁵ Ünal, “Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, 2.

yoksundurlar. Zorlu yaşam mücadeleleri vererek hayata tutunmaya çalışan bu çocuklara gösterilecek sevgi, merhamet ve şefkat gibi duygular, onların psikolojik olarak desteklenmelerine katkı sağlayacaktır. Bu sevginin içten gelerek dışa vurulduğunu anlamaları sağlanmalıdır. Çünkü çocuklar duyguları ve ifadeleri iyi okuyabilme özelliğine sahiplerdir, gerçekçi olmayan ifade ve duyguları yakalayabilirler.

Bu çocuklar küçük yaşta ebeveyn kaybettikleri ve olumsuz yaşam koşullarına maruz kaldıkları için travmatize olmuşlardır ve bu nedenle duygularından korkan kimseler haline gelmiş olmaları olasıdır. Yalancı duygularla onlara yaklaşmaya çalışmak, kendi fiziksel hislerini ve duygularını baş düşmanları olarak gören bu travmalı çocukların daha da yaralanmasına sebebiyet verebilir. Yaşanılan travmaya karşı en kuvvetli korunma yöntemi çocuklara vereceğiniz her türlü sosyal destektir. Bu destek tek bir yönden yapılmamalı, büyük bir destek ağı kurarak daha verimli sonuçlar elde edilmesi için çabalanmalıdır. Çocukların kendileri ile ilgilenecek ve onları koruyacak kişilerle birlikte olamaması, reddedilmesi veyahut içlerine korku salacak şeyler yaşaması; gerekli olan güven hissiyatından mahrum kaldıkları için kendilerine ve çevrelerine duyacakları hisleri ve duyguları görmezden gelmelerine ve kendilerini bu duygulara karşı kapatmalarına neden olacaktır.³⁵⁶

³⁵⁶Van Der Kolk, *Beden Kayıt Tutar*, 211.

SONUÇ

Darulhayr-ı Ali; Osmanlı müesseseleri içerisinde 6 yıllık kısa ömrüyle faaliyet göstermiş bir eğitim kurumudur. Bu müessesenin işleyişi, uygulamaları, idaresi göz önüne alındığında o dönemde, küçük yaştaki çocukların eğitim ve sosyal yaşamlarına itimam gösteren, iaşeleri ve akademik hayatlarıyla özenle ilgilenen başka bir kurum karşımıza çıkmamıştır. Burada çocuklara hem barınma imkanı sunulmuş, hem de eğitimleri ve meslek edinimleri için okul görevi üstlenilmiştir. Çocukların kişisel gelişimlerine katkıda bulunacak faaliyetler geliştirilmiş, kurumun koşulları; çocukların psikolojik gelişimleri düşünülerek, sağlıklı bireyler olmaları için, döneminin üst seviyesinde, insani şartlar göz önüne alınarak dizayn edilmiştir. Bu kurum; modernleşme döneminde tesis edilmiş olsa da, müessese içinde var olan uygulamalar, dersler, ders programlarının düzeni, talim ve terbiye metotları modern yaklaşımlardan ziyade, Türk-İslam medeniyetinden izler taşımaktadır. Çünkü milli, manevi, kültürel ve ailevi değerler çocuk yetiştirme tarzlarını farklılaştırmaktadır.

Temel alışkanlıkların kazandırılmaya başlandığı yaşlarda aile ortamından yoksun kalan çocukların, en temeldeki yaşam becerilerinin eksiklikleri kurum aracılığı ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Çünkü okul dönemlerinde bu alışkanlık ve beceriler pekiştirilir, desteklenir ve biçimlenir. Darulhayr-ı Ali çocuklarla etkili iletişim kurarak, yaşamları için belkemiği pozisyonundaki alışkanlıkların kazandırılmasında yol gösterici olmuştur. Beslenme, tuvalet, temizlik ve uyku gibi temel alışkanlıklar, ailelerin kararlı tutumları ve okullardaki eğitim ve uygulamalar ile sürekli hale gelecektir. Yetim ve öksüz kalmış çocuklar bu düzeni ve sürekliliği ancak, bir kurum aracı ile sürdürebilmişlerdir. Bu sebeple kurumun kendi içinde göstereceği kararlılık, aile ve okul yaşamını beraber sunduğu için, çocukların temel becerileri kazanabilmeleri adına çok değerli görülmektedir.

Kurum içi uygulamalardan bazılarına yönelik verilen bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde, temel becerilerden biri olan tuvalet eğitimi konusunda; çocukların cezalandırılmamaları gerektiği, bunun yerine yapılabilecek davranışlara yönelik öneriler verildiği görülmektedir. Verilen emir belgesindeki ifadeler, çocuklara yaklaşımda nasıl bir tarza sahip olunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Rencide edilmelerine müsaade edilmeden, daha sağlıklı yöntemlerle ortaya çıkan alt ıslatma

sorununa çözüm üretilmiştir. Yaşları küçük olduğundan çocuklara verilen tuvalet eğitiminin kişisel gelişimleri için çok önemli görüldüğü bilinmekle beraber, baskıcı ve zorlayıcı bir eğitimin ileriki yaşlarında duygusal problemlere sebebiyet verebileceği de bilinmektedir. Tuvalet eğitiminin çok baskıcı, cezalandırıcı, can yakıcı uygulamalar içermesi modern psikoloji yöntemleri doğrultusunda değerlendirildiğinde sağlıklı bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Çocukların alacakları tuvalet eğitimi için hazır olmaları gerekmektedir. Fizyolojik olarak kas gelişimleri bu eğitime uygun olmalıdır. Kazanılan olumlu alışkanlıkların birdenbire değiştiği de gözlenmektedir

Geceleri gördükleri bir rüyanın etkisi, korkularının bir sonucu veyahut sağlık sorunları dolayısıyla yaşanabilen bu probleme, birçok başka olguların sebep olduğu da görülmektedir. Alt ıslatmalar tuvalet eğitiminin bir parçasıdır. Günümüzde modern psikoloji ve sağlık psikolojisi kapsamında bakıldığında, çocukların tuvalet öğrenimleri aşamasında gece ve gündüz alt ıslatmaları normal kabul edilmektedir. 1900'lerdeki bir belgede çocukların talim ve terbiyesinde tuvalet eğitimine gösterilen özenin, modern dönem ve Türk-İslam medeniyeti çocuk yetiştirme anlayışında, birbirine benzer olduğu görülmektedir. Ancak kurumda var olan kültürel alt yapıdaki çocuk yetiştirme usullerinde, modern psikoloji uygulamalarına rastlansa da, daha çok Türk İslam medeniyeti izlerinin taşındığı görülmektedir. Çocuklara yönelik terbiye metotlarında; Avrupa devletlerinde modern psikoloji uygulamalarına yönelik fikirler daha kabul görmeden önce, Osmanlı'nın çocuk yetiştirme kurumlarında manevi değerlerin zemin olarak kullanıldığı, Müslüman bir ailenin geleneksel çocuk yetiştirme yöntemlerinin benimsendiğini görülmektedir. Modern psikolojinin çocuk yetiştirme tarzlarına yönelik yöntemleri, Osmanlı'nın kültürel ve manevi değerlerinde çoktan yerleşmiş uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belge ayrıca; psikolojik olarak çocukların talim ve terbiyelerinin önemli bir parçası olarak görülen tuvalet eğitiminin, çocuk üzerinde bırakacağı etki hasebiyle nasıl ele alınması gerektiği konusunda, ebeveynlere ve çocuğun bakımverenine emsal sayılacak bilgi sunmaktadır.

Bir diğer arşiv belgesinin ortaya koyduğu uygulama ise, bakes durumda olup, Cuma günleri izinli olarak gidecekleri bir evleri olmayan öğrencilere yönelik, toplumda farkındalık oluşturabilecek değerdeki bir faaliyettir. Buradaki çoğu çocuğun yanlarına gidebilecekleri bir yakınları olmadığından, bütün yaşamları kurum ortamında

geçmektedir. Kurumda akrabaları bulunan bazı öğrencilere ise Cuma günü yanlarına gidebilmeleri için tatil izni verilmiştir. Yetim çocukların bu izinden kötü etkilenmemeleri, pasifize olup içe kapanmamaları, sosyal izolasyona maruz kalmamaları ve kurumdan kaçma gibi olumsuz davranışlara yönelmemeleri için, Darulhayr-ı Ali yönetimi çocukların güvenilir bir kimseye emanet edilerek dışarı gezmeye çıkarılmaları ve haftasonu kaliteli zaman geçirmeleri konusunda dönemin eğitim müdürlüğünden izin talep etmiştir. Gönderilen izinde geçen güvenilir ve iyi bir kimsenin eşlik etmesi gerektiği tembihi göze çarpmaktadır.

Belgede çocukların güvenliğinin, korunup gözetilmesinin ehemmiyet verilen bir konu olduğunu göze çarpmaktadır. Çocukların gezileri esnasında karşılaşılabilecekleri olumsuz durumlardan ve korunmasız ortamlardan, başlarına tayin edilen görevli vesilesi ile uzak tutularak güvenlikleri sağlanmak istenmiştir. Çocuklar korunmaya ihtiyacı olarak varlıklardır. Bu sebeple tehlike arz eden durumlardan uzak tutulmaları gerekir. Sokaklarda tekinsiz kimselerle karşılaşmak, trafik kazalarına uğramak, kaybolmak, kaçırılmak gibi durumlar bir çocuk için tehlike içermektedir. Bu nedenle korunup kollanması ve güvenlik ihtiyacının karşılanması küçük bir çocuk için çok ehemmiyetlidir. Bir aile ortamında yetişen çocuğun güvenlik ihtiyacını ebeveynleri tarafından karşılanır ve aile çocuğuna güvenliği ile ilgili gerekli korunma prensiplerini öğretir. Yetim bir çocuk bu ihtiyacını karşılayacak bir ebeveyne sahip değildir ve güvenlik tedbirlerini ona öğreten bir kimse olmadığı için tehlikeye açık kalacaktır. Bu sebeple yetimhanelerdeki çocukların güvenliği bağlı olduğu kurum tarafından kontrole tabi tutulur. Çocukları dolaşmaya çıkarması istenen kişinin güvenilir ve iyi karakter özelliklerine sahip olması kurumun sorumluluğundadır ve çocukların güvenlikleri için dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Belgedeki yazıda geçen ellerine harçlık verilmesine yönelik tembih cümlesi ile, çocukların dışarıda sergileyebilecekleri olumsuz davranışların önüne geçilmek istendiği görülmektedir. Hırsızlığa meyiletmeden, canlarının çektiklerini alabilmeleri için harçlık uygulamasına başvurulmuş, bu uygulamayla; çocukların doğru-yanlış ve helal-haram farkındalığı sağlamak, hırsızlık yapmamak, kendi paranın değerini bilmek gibi erdemli davranışları öğrenmeleri hedeflenmiştir. Elllerinde olduğu kadarını harcayabilmek ve bunun bir sınırının olduğu farkına vardırarak, gelişimleri

aşamasında daha sağlıklı kararlarla yaşamlarını sürdüren bireyler olmalarına katkı sağlayacaktır. Ebeveyn yoksunluğunda kurumun çocuklara yönelik davranışları, gelişimleri açısından çok önem arz etmektedir.

Ebeveyn davranışlarındaki olumsuzluklar gibi, kurumun kontrolcü, baskıcı, tutarsız davranışlar sergilemeleri de, çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyecektir. Özgüvenli olmaları ve bağımsızlık duyguları geliştirmeleri için çabalanırken; sınırsız, kontrol duygusuna sahip olmayan, disiplinsiz çocuklar olmamaları için tutarlı ve düzenli bir disiplin şekli belirlemek gerekir. Bir otorite kurulsun da aşırı disiplinli ve katı kuralları olan bir eğitim tarzı benimsenmemelidir. Çünkü çocuklar kurum ortamında baskılandıklarında; öfke kontrol sorunları yaşayabilir, özgüven eksikliği duyabilir ve bağımsızlık duyguları zarar görebilir. Bütün bu olanlar kendilerine duyacakları özsaygılarını olumsuz etkileyecektir. Kurumun kayıtsız bir tutum sergilemesi ise çocuklara değersizlik hissi aşılayabilir ve duygusal olarak yetersiz hissetmelerine sebep olabilir. Duygusal ihtiyaçları karşılanmayan çocukların yetişkinlik dönemlerine psikolojik sorunlar yaşamaları olasıdır. Kurum, yetim çocukların sağlıklı bireyler olmaları, sosyalleşmeleri, topluma kazandırılmaları için; onlarla iş birliği içinde çalışarak, duygularına ve düşüncelerine saygı ile yaklaşarak kabul edildikleri ve koşulsuz sevgi gördükleri hissettirilmelidir. Özsaygı ve özgüvenleri yüksek bireyler olarak yetişmelerine destek olmalıdır. Çocuklara bu yaklaşım tarzları teoride verilmemeli pratikte hissettirilmelidir. Talebe yevmiyesi uygulaması da, bütün bu anlatılan değerlere yönelik pratiğe dökülmüş kıymetli bir emsaldir.

Padişah tarafından tertiplenmiş bu uygulama, kurumun insani koşullara bilhassa dikkat ettiğinin de bir göstergesidir. Çocuk yetiştirme konusunda kurumun koşulları itibariyle; dikkate değer bir özenle, kıymetle, üstlerine titrediği bir yetiştirme yaklaşımına sahip olduğunu ortaya konmuştur. Ayrıca bu belge, çocuk eğitiminde eğitimcilerle örnek teşkil edecek davranışlar içermektedir. Çocuklara yönelik bu tutum, onların kendilerine güven duymalarını sağlayacak bir uygulama olarak görülmelidir. Kurumda çocukların; bir aile birliği içerisinde, ebeveynlerinin gözetimindeymiş gibi yetişmeleri sağlanmış; modern dönemin Müslüman kimliğine yakışır şekilde, özgüvenleri yüksek, sosyal becerileri gelişmiş, cesur, öz benlik saygısına sahip

bireyler olmalarına yönelik uygulamalarda bulunulmuştur. Çocukların gelişimlerine yönelik faaliyete geçirilen bu tarz uygulamalarla, sağlıklı bir planlama doğrultusunda hareket edilmiştir. Zorlayarak, baskıcı yöntemlerle değil, yumuşak huylulukla, şefkatle, merhametle çocukların talim ve terbiyesi için çalışılmıştır.

Son ana belgede, okutulan mevlid-i şerif münasebetiyle kurumun öğretmen ve öğrencilerine Padişah tarafından gönderilen şekerleme hediyesinden bahsedilmektedir. Bu hediyeleşmenin zemini bir sünnete dayanmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin dudaklarına tatlı birşeyler sürmek, suyunu akıtmak tahnîk isimli bir sünnet-i seniyyedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine getirilen yenidoğan bebeklerin ağzına hurma suyu akıtıp mübarek olması için dua etmiştir. Padişahın bu tarz bir hediye tercih etmesinin arka planında da, hadis-i şeriflerden örnek alınarak gerçekleştirilen bir sünnet yatmaktadır. Kültürel mirasımızda da bunun örnekleri görülmektedir. Büyüklerimizin bu peygamber sünnetinin farkındalığı ile çocuklara şekerlemeler vermesi toplumumuzda karşılaşılan bir davranıştır. Ramazan bayramının şeker bayramı olarak anılması dahi İslam kültüründe anlamı olan bir yakıştırma değildir.

Belgedeki bilgiye göre müessese içindeki her bireyin hediyeleştirilmesi; öğrenci ve çalışanların devlet büyüklerine itaatlerini ve bağlılıklarını kuvvetlendirecek, devlet ve milletlerine karşı saygı ve sevgi ile yaklaşmalarına vesile olacaktır. Özellikle duygusal anlamda boşlukta kalmış yetim çocuklara göstereceğiniz en ufak ilgi, karşılığında samimi duygularla size geri dönecektir. Devletin bizatihi yöneticisinin böyle jestler yapıyor oluşu, kurumdaki yetim çocukların kendilerine verilen kıymeti ve değeri hissetmelerini sağlayacaktır. Hatırladıklarını bilmek, sevindirilmek, iyilikleri için çabaladığını görmek, kabul görüldüklerini hissettirmek kurum bünyesinde yetişen bu çocukları devletine faydalı bireyler olmaları konusunda teşvik edecektir. Milletlerine bağlılık duyan ve vatan sevgisi ile büyümüş bireyler olarak topluma kazandırılacaklardır. Sokaklarda sefil kalan çocukların; ilmi değerlerine sahip çıkan, ahlaki tutum ve davranışları benimseyen bir nesil olarak yetişmesi için Darulhayr-ı Ali'de talim ve terbiye görmeleri sağlanmış, işsiz kalan bu çocukların ıslah edilerek sanayi okullarında eğitim almaları ve iş gücü sağlamaları hedeflenmiştir. Ayrıca çocukların kuruma gelişlerinin arka planına dair belgelerde bilgi geçmemesinin,

sitigmatizasyona uğmalarının önüne geçilmek istendiğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Abdülhamid Han döneminde eğitimci ve yazar olarak görev yapan Musa Kazım Efendi'nin, bu tez kapsamında çocuk eğitimi konusundaki görüşlerini değerlendirildi. Doğum ve ölüm tarihi Şeyhülislam Musa Kazım ile karıştırılmış, eserlerinden ulaştığımız tarihler üzerinden bir çıkarım yapıldığında farklı iki bireyden bahsedildiği anlaşılmıştır. Literatür taraması yapılırken yazılmış bazı tezlerde bu karışıklığın hala sürdüğü göze çarpsa da, büyük ölçüde isim benzerliğinden doğan atıf yanlışlığının giderildiği görülmüştür. Kozan mutasarrıflığı da yapmış olan Musa Kazım Efendi'nin 'Talim ve terbiye ilmi yahut pedagoji' konusunda incelediğimiz eserinde, ilkçağdan kendi gününe kadar gelen tarihsel bir süreç anlatılmıştır.

Müellif bu eserinde, âlemin yaratılışından kendi çağına kadar gelen fikirleri, felsefi görüşleri ve gelişen maarif yöntemleri hakkında halka genel bir fikir sunmak istediğini ifade etmiştir. Kendi dönemindeki devletlerin ve kadim milletlerin talim ve terbiyesi hakkında Osmanlı vatandaşlarını bilgilendirmek istediği, eseri talim ve terbiye ilmiyle sınırlandırmış gibi gözükse de asıl maksadının; Osmanlı vatandaşlarını felsefe ilmine alıştırmak ve yeni hükümet şeklinde, yeni bir gelişim ve medeniyet kapısı açmak olduğunu belirtmiştir.

Eserde çocuk yetiştirmedeki olumlu /olumsuz davranışlara yönelik kendi düşüncelerinin kısıtlı olduğu, daha çok kişilerin ve devlet yapılanmasının talim ve terbiyeye yönelik düşüncelerine ve sistemlerine yer verdiği görülmüştür. Musa Kazım Efendi eserde kendi fikirlerini; aktardığı bilgilerin arasına yedirerek, üstü kapalı cümlelerle, eleştirilerini bir bilgi aktarıyor muşçasına ifade etmiştir. Kendi fikirleri bu cümleler arasından, çıkarım yapılarak satır aralarından elde edilmiştir. Modernleşme dönemi yazarlarına ve fikirlerine karşı cümleler kurmak istemediği için kendi fikirlerini açıkça belirtmediği düşünülmektedir. Fikirlerinin modernleşme döneminde objektif görülmeyeceği için eserini akademik yazmayı tercih ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti hakkında yazdığı bölümde ise müellif, kısaca Sultanların orta çağ zihniyeti ile hareket etmeyip bu bakış açısını reddettiğini ve İslam şeriatına uygun olarak eğitim faaliyetlerini desteklediğini söylemiştir. Talim ve terbiye konusundan ciddi hizmetlerinin olduğunu ve yeni bilimler oluşmasına vesile olduklarını

aktarmıştır. Batı dünyasının eğitim öğretim faaliyetlerinden bahsettiği bölümlerde övünç cümleleri kullanmadığı görülmüştür. Eserinde ‘uygar, medenî’ olarak nitelediği Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya devletlerinin eğitim sistemleri ve müfredatları hakkında bilgi vermesindeki amacının, ‘kendi devletinin eğitim sistemi ile karşılaştırma yapmak’ olduğu düşünülmektedir.

Genel aktarımında kendi dönemine kadar olan talim ve terbiyeye yönelik fikirleri, literatür taraması yaparak toplamış ve sonucunda edindiği bilgileri bir araya getirerek akademik bir eser oluşturmuştur. Eseri pedagojik bilgiler içerse de, kendisini pedagoji uzmanı olarak görmek doğru değildir. Musa Kazım Efendi’nin, bir Osmanlı muallimi olarak, eğitime bakış açısı ve talim ve terbiye ilmine yönelik görüşleri çok kıymetlidir. Ancak pedagoji ilmi ve tarihiyle ilgili oluşu hasebiyle onu bu alanın uzmanı olarak görmek ve pedagog olarak nitelendirmek yanlış olacaktır.

Kendi düşüncelerini ifade ettiği bir noktada, idadi derecesindeki okullarda mücellidlik veya doğramacılık gibi sanat derslerinin verilmesi gerektiğini söylemiştir. Okul içine bir oda yapılmasını ve çocukların teneffüse çıktıklarında, boş kaldığı vakitlerde ve tatil günlerinde bu odaya girip çalışmasını önermiştir. Bu okullardan mezun olduklarında hiç olmazsa bir kütüphane yapabilmeleri gerektiğini söylemiştir. Eserinin yazım tarihinin erken olması hasebiyle bilgi sahibi olmadığı varsayılırsa, Darulhayr-ı Ali kurumu onun örnek gösterdiği modern eğitim sisteminin bizde nasıl şekillendiğinin bir teşekkülüdür. Çünkü eserini yazdığı dönemde Darulhayr-ı Ali kurumunda, bunlar ve daha birçok sanatı icra edebilecek öğrenciler yetiştirilmiştir. Onun bu önerilerinin surete gelmiş hali Darulhayr-ı Ali’nin işleyişinde görülmektedir.

‘Bu okullardaki sanayi odaları bizde olmadığı gibi Avrupa’da da yoktur’ cümlesini söyleyen müellifin, eseri basmadan önce tesis edilmiş olup 6 yılda kapatılan Darulhayr-ı Ali kurumundan haberdar olmadığı düşünülmektedir. Çelişkilidir ki serinin basım tarihi Darulhayr-ı Ali kapatıldıktan iki sene sonradır. “*İlim âlimiyle ve âlim san’atıyla iftihar etmelidir*” diyen Musa Kazım Efendi’nin kendi okullarına ve eğitim metotlarına yabancı kaldığı görülmüştür. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin aldıkları sanat eğitimleri doğrultusunda birçok alanda iş sahibi olduğu arşiv belgelerinde kayıtlıdır. Bahsettiği gibi, mezun olan öğrencilerin bir maharete sahip olup, devlete iş gücü olarak geri dönüşleri sağlanmıştır.

Tecrübe etmenin önemine vurgu yapan müellif eğitimi aşamasında; çocuklara bilim ve fen okutmaktan önce, birinci muallim ve mürebbisi olarak, bir işe yerleştirip tecrübe sahibi olmalarını sağlamak gerektiğini düşünmektedir. Müellifin bu düşünceleri, modernleşme çağında yeni gibi gözüken ancak, Osmanlı'nın çocuk yetiştirme usulünde kadim bir geçmişi olan uygulamalardan sadece birini yansıtmaktadır. Ayrıca muallimlerin, talebelerinin ebeveynleriyle düzenli olarak iletişim kurmalarını ve ebeveynlerle zaman zaman çocuklarının gelişimi hakkında toplantılar düzenlemelerini önermiştir. Bu yaklaşım, günümüz rehberlik faaliyetlerinin kıymetini ve danışmanlık desteğinin değerini vurgulamaktadır. Öğretmenlerin ağırbaşlı ve yumuşak huylu olmaları gerektiğini vurgulayan Musa Kazım Efendi, bu huylara sahip olmayan kimselerin öğretmenlik yapmak için uygun olmadığını dile getirmiştir.

Talim ve terbiye konusunda verdiği fikirlerle; eğitim bakanlıklarını, öğretmen ve okul idarelerini bilinçlendiren Musa Kazım Efendi'nin diğer eserleri de, eğitimde usulleri konusunda günümüzde işlevselliğini koruyan fikirler içermektedir. Bu çalışma esnasında inceleme fırsatı bulduğumuz Hükema-yı Cihan kitabından ise, daha farklı çalışmalar yapılabileceği düşünülmektedir. Eser transkripsiyondan ziyade günümüz Türkçesine çevrilerek okuyuculara sunulmalıdır. Konumuzu ilgilendiren bölümlerden alınan sadeleştirilmiş bilgiler sunulsa da, kitabın tamamı için Osmanlıca kelimelere vakıf olmayan bir kimsenin okuduğunu anlamakta zorlanacağı görülmüştür. Ayrıca pedagoji ve eğitim psikolojisi alanıyla ilgili olarak Rehber-i Tedris ve Terbiye eserinin araştırmacılar için daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kitabının daha detaylı incelenmesi; farklı disiplinlere çalışma alanı sunacak, zikredilen alanlarda verimli çalışmalar yapılmasının önünü açacak ve kitabın akademik dünyaya katkı sağlamasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyol, Esra Demirci. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları". *Sosyal Politika Çalışmaları*. 13/31 (2013): 33-47.
- Arı, Abdüsselam. "Yetim". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501.
- As, İzzettin. "Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam" Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- BOA. A.}MKT.MHM. 386/42. H. 25. 02. 1284.
- BOA. BEO. 3248/243590. H.12.01.1326.
- BOA. DH. MKT. 1306/21/0. H.3.01.1327
- BOA. DH. MKT. 1306/21/0. H.3.01.1327.
- BOA. DH. MKT. 1791/ 53. H. 1. 05. 1308.
- BOA. DH. MKT. 2023/9. H. 30. 04. 1310.
- BOA. DH. MKT. 2780/72.
- BOA. HAT. 1447/35. H. 19.03.1143.
- BOA. HH.İ... 165/2/0. H. 10.07.1321.
- BOA. MF. HYR, 12/2.
- BOA. MF. HYR. 10/37. 1323.
- BOA. MF. HYR. 10/40.
- BOA. MF. HYR. 13/132. 30.N.1324.
- BOA. MF. HYR. 13/34.
- BOA. MF. HYR. 13/34.
- BOA. MF. HYR. 13/67.
- BOA. MF. HYR. 16/79.
- BOA. MF. HYR. 16/99.
- BOA. MF. HYR. 17/113.

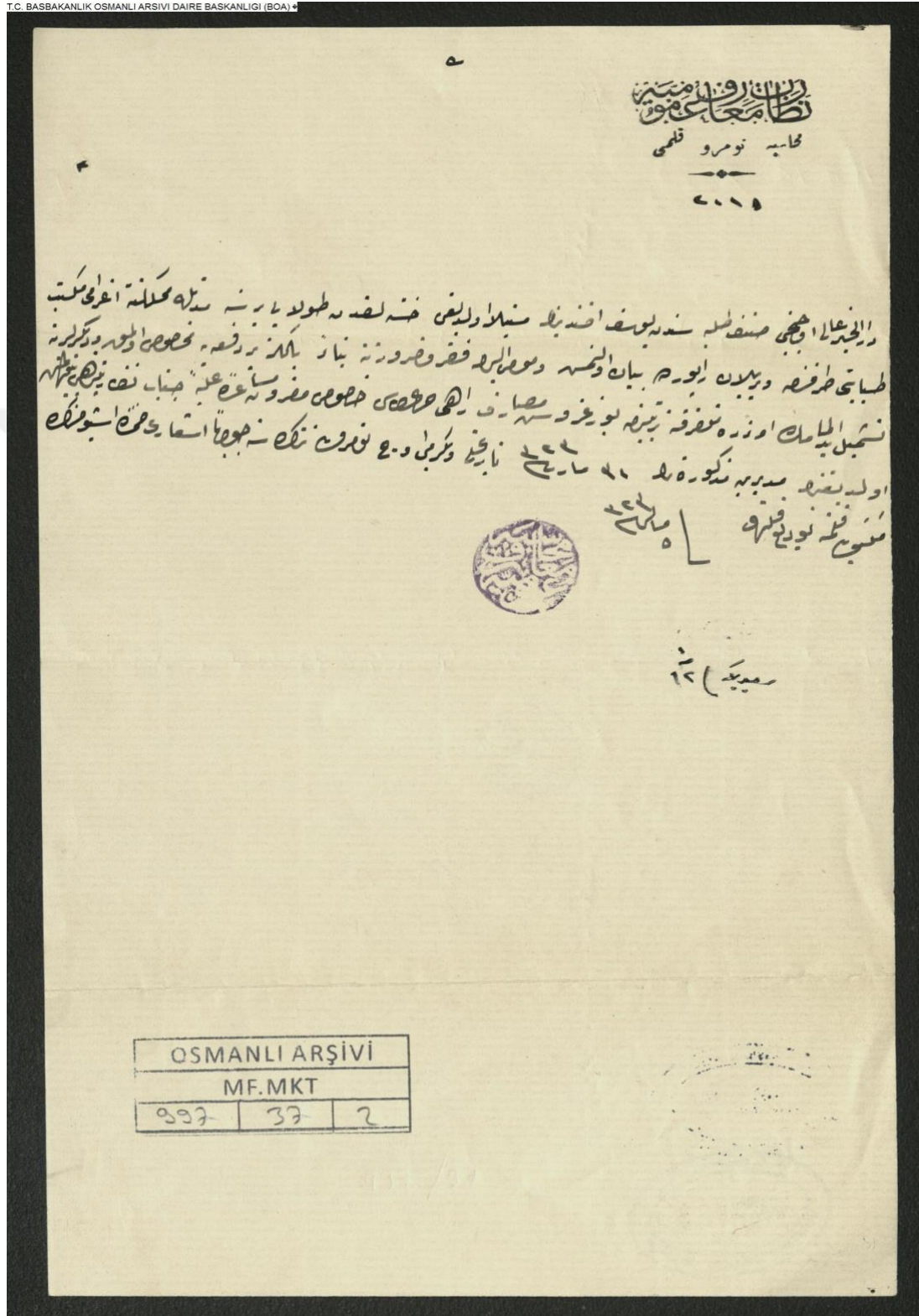
BOA. MF. HYR. 17/80.
BOA. MF. HYR. 19/10.
BOA. MF. HYR. 20/6.
BOA. MF. HYR. 21/110.
BOA. MF. HYR. 21/51.
BOA. MF. HYR. 24/4.
BOA. MF. HYR. 25/91.
BOA. MF. HYR. 26/42.
BOA. MF. HYR. 3/25.
BOA. MF. HYR. 7/25.
BOA. MF. MKT. 1039/74. H.08.01.1326.
BOA. MF. MKT. 1081/55.
BOA. MF. MKT. 1089/16.
BOA. MF. MKT. 1097/35.
BOA. MF. MKT. 1106/34.
BOA. MF. MKT. 744/20. H.04.08.1321.
BOA. MF. MKT. 784/49/0. H-23.03.1322.
BOA. MF. MKT. 812/17. H.18.08.1322.
BOA. MF. MKT. 879/38.
BOA. MF. MKT. 997/37. H.22.04.1325.
BOA. ML. EEM. 450 /71/0. R. 30.07.1319.
BOA. MV. 129/47. H. 16.06.1327.
BOA. TS. MA.e. 1391/6. H.07.10.1325.
BOA. Y. 34/79. H.06.03.1321.
BOA. Y.. PRK. HH. 34/1321. C.79.

- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari Muhtasarı*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.
- Bulut, Mehmed. vd. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*. İstanbul: Erkam Matbaası, 2019.
- Cengiz, Gül Hanım. “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk” Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Deylemî, Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi me’sûri’l-ahbâr*. Thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.
- Dikici, Esra. “Kur’ân’da Yetim Kavramı Ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları (Bir Kur’ân Kavramının Kurumsallaşması)” Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.
- Ebu Davud, İmam Hafız. *Süneni Ebu Davud ve Tercümesi*. Ter. İbrahim Koçaslı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Göçeri, Nebahat. “Kozan Mutasarrıf-I Esbakı Musa Kazım’ın Kitapları-I”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. C. 3, S. 2 (2018): 95-119.
- Harb, Muhammed. *Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Ark Kitapları 2012.
- İşeri, Murat. “Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi Ve Darüleytamlar (1851-1923)” Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Kapıcı, Hikmet Zeki. “Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-ı Âli Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 6, S. 28 (2013): 166-180.
- Kapıcı, Hikmet Zeki. “Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli” Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Kia, Mehrdad. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*. Çev. Özgür Özol. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Kültür Envanteri. “Zeynep Hanım Konağı”. <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=16589> [21 Mart 2024].
- Küre, Gülbeyaz. “Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

- Latifoğlu, Narin. “Çocuklara Mahsus Gazete’de Değerler Eğitimi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Leonard, Henrietta L. ve Susan Anderson Swedo. *Çocuktur. Geçer.* Çev. Nilgün Erzik. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2003.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Çev. Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2015.
- Musa Kazım, *Hükemâ-yı Cihan ve Ta'lim ve Terbiye Tarihi.* Haz. Mehmed Karataş. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî. “Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr”. Thk. Ahmed Abdusselâm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5/257, 2018.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim Muhtasar,* Der. Hanifi Akın. İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Özcan, Tahsin. “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi Ve Eytam Sandıkları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* C. 14. (2006): 103-121.
- Santrock, John W. *Yaşam Boyu Gelişim.* çev.ed. Galip Yüksel. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Sarıyıldız, Gülден. "Karantina". *DİA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/463.
- Şanal, Mustafa. “Musa Kâzım Bey’in (1858–1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”. *Türk Çalışmaları Uluslararası Diller ve Edebiyatlar Dergisi ve Türk veya Türk Tarihi.* C.5/33 (2010): 1860-1879.
- Şenocak, Hasan. “Korunmaya Muhtaç Çocuklar: İstanbul Yetiştirme Yurtları Üzerine Bir Alan Araştırması” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

- Tabanoğlu, Őukran. “Enürezis Nokturna İle İlgili Ailelerin Bilgi Ve Tutum Düzeyi”
Uzmanlık Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017.
- Temuren, Fatma Gökçe. “II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Yardım Uygulamaları”
Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 2020.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Muhtasar Sünen-i Tirmizi*. Der.
Murat Göçer. Konya: Konevi Yayınları, 2008.
- Ünal, Vehbi. “Osmanlının Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin
Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler
Dergisi*. C. 36, S. 2 (2012): 1-27.
- Üstrüşeni, Muhammed İbnu Mahmud. *Ahkamus Sığar- İslam Hukukunda Çocuklarla
İlgili Hükümler*. Çev. Doç. Dr. İbrahim Canan. İstanbul: Cihan Yayınları,
1984.
- Yaşar, Öznur. Nihal Dağdelen. “Korunmaya Muhtaç Çocukların Yetiştirilmesinde
Çocuk Yurtlarından Çocuk Evlerine Geçişin, Çocukların Sosyo-Kültürel Ve
Psikolojik Gelişimlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Isparta Örneği”.
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.18 (2013):
199-221.
- Yazıcı, Nesimi. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı
Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 48, S. 1
(2007): 1-46.
- Yıldız, Hatip. “Osmanlı Son Dönemi Eğitimcilerinden Musa Kazım Efendi’nin
Öğretmen Adaylarına Pedagojik Tavsiyeleri”. *Şarkiyat Uluslararası Sosyal
Bilimler Kongresi Genişletilmiş Özetler Kitabı*. Diyarbakır: Dicle
Üniversitesi, 2017: 5-9.
- Yüksel, Serra. “19. Yüzyılda Dünyada Ve İstanbul’da Çocuk Yaşamı” Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

EK5. Hastalığı dolayısıyla bir seneliğine memleketine gönderilecek olan Darülhayr talebelerinden Yusuf Efendi'nin yol masrafının karşılandığı.

MF.MKT.00997.00037.002

EK6. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeye elini kaptrıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

دار الحیضای حلبیہ ۱۷۰ نمرود بقید طاهر انضی مرانقوز خانہ
رندہ ماکہ سندہ جانتدین انقاد قضا الی مالہ بر قایدیرہ رندہ بدائینہ
اصابع اربعہ سی کاند صایع الیدینیہ صا بی تادی کلما ختہ خانہ سنہ الخراس
ایدیدیک جوہسی الیامینہ بر اولر رندہ مکتبہ احاد ایدلرہ بر رندہ
عده موجودتینہ نامی مکتبہ موجود صنایعہ جمع بر رندہ استفادہ ایدرہ مکتبہ
منہ اشور ایور بالتظہیم اخطافہ سی

۱۷۰ کاندہ نامی

دار الحیضای حلبیہ
بیتک

OSMANLI ARŞİVİ		
MF.MKT		
1039	74	1

MF.MKT.01039.00074.001

EK7. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

۵

دارالاحیاء
 عذر
 ۷۰

معارف عمومی نغمہ رشیدیہ دارالاحیاء

دو تبار اتم حضرتی
 دارالاحیاء دارالافتاء خانہ فتح مولانا موتو راہ سکنہ پیکہ طہ درہ بوز قیہ نورودہ مقید علیہ کتف رندہ عاکتہ قضاہ الی قابیرہ رہ
 در پلاہ نغمہ نصف مصلدی قدس نہ قویں ذریعہ اولوقتہ برای مذاوی سرباہ غتہ خانہ نے اعراق نمہ ایسی مولیٰ بکرہ بانگہ دی مکتہ
 اعراق نمہ ایہ دہ مکتہ طہی طرفتہ تنظیم واعصہ ولفا عضو سہا اصفانہ زینہ تقدیم ذراقتناہ راہوردہ دخی سیانہ اولنہی اوزرہ نغمہ
 غیر قابل اولانہ قضاہ مؤسسدہ طویلی مولیٰ ایہ اندہ علی اولانہ جو کریم التی ایضا اولیٰ ایہ دہ جرمہ زکورہ اندہ ایہ بلکہ در
 براہ معاولیت برقمہ وخی الحقیقہ در نہ رفیق اولانہ بالک ایہ کورہ یہ ہکی در لہ۔ وانا خدیجہ معرفتہ معرفتہ واسطہ معیشی وعلتہ
 وعاطفتہ سبہ حضرتہ ماہ شاہیدہ نغمہ امید سعادت اولیٰ ایہ مولیٰ ایہن ماہ معرفتہ الی ایہ کتاب معرفتہ واجلی صفت و بناہیو نامہ معیت
 ایہہ وجہک وسوہاکی ایہ دوہای سفاکتہ وحروریت اورعینہ اشک۔ وامکان عقدہ شاہ۔ یوریلانہ عواطف سبہ حضرتہ خدیجہ ایہہ
 مولیٰ ایہن دخی وایہ مذاولت ولادت دعوانہ خیر جناب سرباہ زینہ آنجیلانہ بادی اولرغین مستحقہ عہدہ ذراہ بولنہ اولفندہ مولیٰ ایہ
 امکان کہ حدیث سعادت مادہ اشک اولمہ ذرہ حزنہ جیلہ مخمناہیہ زینہ بوزانہ، ایک بوز غفلتہ قدر برقمہ عیاہہ مستحقہ
 خدیجہ معرفتہ مصلح عالی غائیہ اسماہیہ ماعظ وحقنقادہ نغمہ رشیدیہ زینہ سببہ دی دریم ویشایخ اوروزنہ حضرتہ ویشایخ اوروزنہ

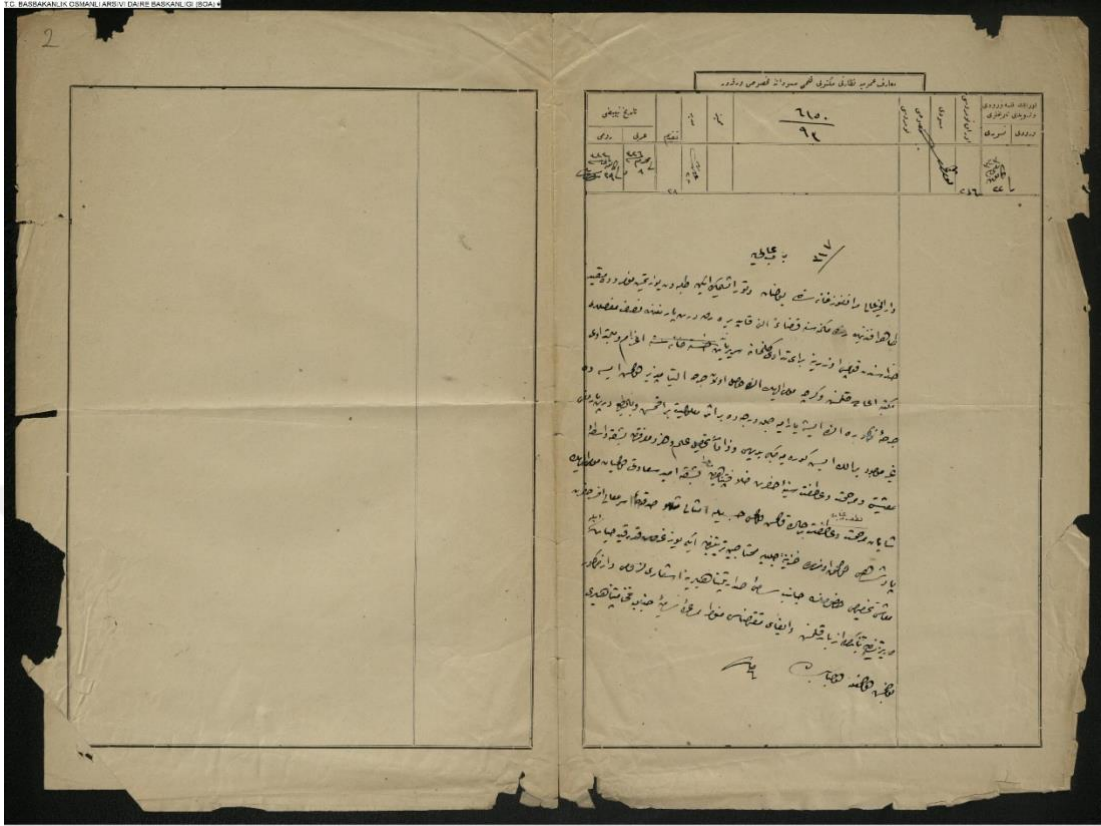
دارالاحیاء مدری
 تاحی
 محمد الخدیج

۱۵

OSMANLI ARŞİVİ		
MF.MKT		
1039	74	2

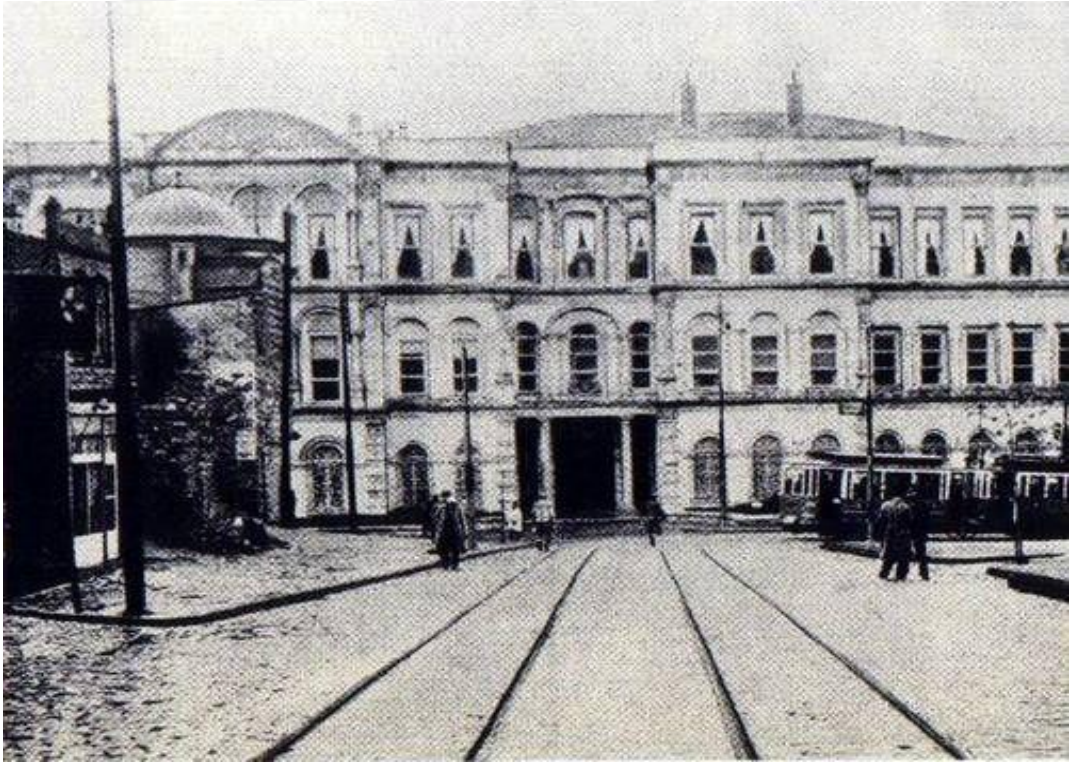
MF.MKT.01039.00074.002

EK8. Darülhayr-i Ali Marangozhanesi'nde bulunan rendeye elini kaptırıp dört parmağı kopan öğrenci Tahir Efendi'nin ömür boyu maaşa bağlanması.

MF.MKT.01039.00074.003

EK9. Zeyneb Hanım Konağı

ÖZGEÇMİŞ

Rabia Nur AYVAZ

EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Anabilim Dalı, 2024, İstanbul

Lisans: : İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümü, 2022, İstanbul;
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 2024 İstanbul.